

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi

Gumushane University
E-Journal of Faculty of Letters

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK • Arş.Gör. Mehmet Yunus AKREP • Yrd. Doç. Dr. Merve KARAÇAY
TÜRKAL • Dr. Eyyüb ŞİMŞEK • Yrd.Doç.Dr. Muhammed MAGHAMİNİYA • Zeynep KANTARCI
• Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM • Yrd. Doç. Dr. Yeşim IŞIK • Selami BAYRAM • Zekeriya
ERTÜRK • Nesibe ARSLAN BURNAZ • Selami ŞİMŞEK • İzzet ÖZTAŞ • Kağan KILINÇ • Aylın
KELEŞ • Fatma Betül ORBAY

GÜZ 2013 - 1

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Elektronik Dergisi
Mavi Atlas

Sahibi

GŞÜ Edebiyat Fakültesi adına
Dekan
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM

Editör

Yrd. Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. M. Ali YILDIZ
Arş. Gör. M. Yunus AKREP

Yayın Kurulu

Yrd. Doç. Dr. Kemal SAYLAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYYILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Yeşim IŞIK
Yrd. Doç. Dr. Yakup KAHRAMAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih GÖKÇEK

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Metin AKKUŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AYIK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Ksenija AYKUT	Belgrad Üniversitesi / SIRBİSTAN
Prof. Dr. Nazan BEKİROĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BORAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Âdem CEYHAN	Celal Bayar Üniversitesi

Prof. Dr. Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÇELİK	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin ÇELİK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	Altınkoza Üniversitesi
Prof. Dr. Menderes COŞKUN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Kerima FİLAN	Saraybosna Üniversitesi / BOSNA HERSEK
Prof. Dr. Erol GÖKA	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail HİRA	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Akif HÜSEYNLİ	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi / AZERBAYCAN
Prof. Dr. Eva Csato JOHANSON	Uppsala Üniversitesi / İSVEÇ
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN	Fatih Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVRUK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KILIÇ	Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa OFLAZ	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer OKUMUŞ	Kafkaz Üniversitesi / AZERBAYCAN
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban SAĞLIK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal SAYAR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Kamran TALATTOF	Arizona Üniversitesi / ABD
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk TAVKUL	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Necmettin TOZLU	Bayburt Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet UÇ	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA	Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU	Osman Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Berat Bir BAYRAKTAR	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel ÇELİK	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan EKİNCİ	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Nazım ELMAS	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Ülkü ELİÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Mine KEHA	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Cevdet KILIÇ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf KILIÇ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal KIRIMLI	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Kemalettin KUZUCU	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. M. Sabri KÜÇÜKAŞCI	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram NAZIR	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Selami ŞİMŞEK	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki TAŞTAN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet TOPAL	Osman Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ali UTKU	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Recep ÇELİK	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Engin GÖKÇÜR	Gümüşhane Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAĞNICI	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALİCAN	Adıyaman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mümin HAKKIOĞLU	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir KIRBAŞ	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gül KOÇSOY	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kamil SARITAŞ	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan TANRIVERDİ	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Akın TEMUR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yakup TOPAL	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özgür YILMAZ	Gümüşhane Üniversitesi

(Kapak: Öğr. Gör. Sinan ÇAKMAK)

(Kapak Fotoğrafı: Öğr. Gör. Orhan BİNGÖL)

Elektronik Dergi

maviatlas@gumushane.edu.tr

İletişim Adresi

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Bağlarbaşı Mahallesi Gümüşhanevî Kampüsü 29100 / GÜMÜŞHANE

Tel/Faks 0 456 233 74 06 Dahili: 1236

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayın Türü: Yılda iki kez yayınlanan hakemli, süreli yayın

Yayın Tarihleri: Nisan / Ekim

ISSN

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK: Tayyazâde Ahmed Atâ'nın Bir Baytarnâme Tercümesi / **8-20**

Arş. Gör. Mehmet Yunus AKREP: Eskiçağ Anadolu'sunda Sedir Ağacının Önemi / **21-27**

Yrd. Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL: Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri (1658 / 1726-27) / **28-50**

Dr. Eyyub ŞİMŞEK: On Sekizinci Yüzyılın Başında Trabzon'da Giyim-Kuşam (1700-1725) / **51-66**

Yrd. Doç. Dr. Muhammed MAGHAMİNİYA: Mahdum Kulu Farağı'nin Hayatı ve Türkmen Edebiyatındaki Yeri / **67-77**

Zeynep KANTARCI: Sokrates ve Eğitim Felsefesi / **78-90**

Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM: Kutadgu Bilig'de "Adâlet" Değeri / **91-98**

GEZİ YAZISI

Yrd. Doç. Dr. Yeşim IŞIK: İran Ser-güzeşti / **99-119**

SİİRLER

Selami BAYRAM : Gitmek İki Kişilik Bir Eylemdir; Maria / **120-124**

Zekeriya ERTÜRK: Yollarına; Âşıkın Nöbeti / **125-128**

Nesibe ARSLAN BURNAZ: Yalnız O; Bir Çocuk / **129-131**

Selami ŞİMŞEK: Aşk Bu / **132**

DENEMELER

İzzet ÖZTAŞ: Dünün Gölgesi / **133-134**

Kağan KILINÇ: Hainler ve Kahramanlar / **135-138**

Aylin KELEŞ: Aynadaki Rüya / **139-140**

Fatma Betül ORBAY: Otobiyografısal Düşünce / **141-143**

HİKAYE

Merve KARAÇAY TÜRKAL: Umuda Yolculuk / **144-146**

BAŞLARKEN

Mavi (mâî), su rengi demektir. Su, hayatın esası, rahmet ve feyzin remzidir. Fuzûlî, “Su Kasîdesi”nde “Âb-gündür günbed-i devvâr rengi bilmezem / Yâ muhît olmuş gözümden günbed-i devvâra su” der. Fuzûlî’den 500 yıl sonra A. Hamdi TANPINAR, “Mavi, masmavi bir ışıık / Ortasında yüzmekteyim” mısralarını serdeder.

İnsanın maddî varlığının çoğunluğu sudan teşekkül ettiği gibi, dünyamız da daha çok denizlerle kuşatılmıştır. Uçsuz bucaksız feza denizinde yani “Mavi Atlas”ta yüzyıllardır kendi eksenini etrafında dönen bu mavi gezegen, “İlâhî İsimler”in tecelli yeri ve “Ebedî Hayat”ın tarlası olmak hüviyetiyle iki işlevi yüklenmiştir.

Mavi; iyiliği, iyimserliği ve sonsuzluğu ifade eder. Mavi; sonsuzluğun eşliğinde, cehalet, kin ve şiddetle beslenen bedbinlere karşı husûmete vakti olmayan muhabbet fedâilerini ve bilimsel bilgiyi şiar edinen tahkik erlerini temsil eder. Mavi Atlas, iyiliğe, güzelliğe ve fonksiyonel bilgiye ayna olmaya çalışacaktır.

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Mavi Atlas’ın bütün insanlığa hayırlı olması dileğiyle...

TAYYARZÂDE AHMED ATÂ'NIN BİR BAYTARNÂME TERCÜMESİ

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK*

Özet

Hayvan hastalık ve tedavileri üzerine yazılmış eserlerin genel adı baytarnâme olmakla beraber, bu isim İslâm dünyasında daha ziyade at ve atçılık üzerine, daha da özeli at hastalık ve tedavileri üzerine yazılmış eserler için kullanılmıştır. Bu konuda yazılmış eserler ve muhtevaları incelendiğinde bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir. İslâm dünyasında at ve atçılığa dair eserlerin at hastalık ve tedavilerini içerenleri genellikle baytarnâme, binicilik, okçuluk, silahşorluk gibi konuları içerenleri de fûrûsiyye, haylnâme, kitâb-ı hayl gibi adlar ile anılmıştır. At ve atçılık Türklerde önemli ve anlamlı konulardan olmuş ve atın birçok bakımdan yeri özel bulunmuştur. Birçok Türk devletinde makam ve mansıp isimleri ata dayalı olarak tespit edilmiş, atasözü ve deyimlerde de at daima itibar ve şeref simgesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca, atın değerini anlatan ayet ve hadisler de bu itibar ve şerefin iyice pekişmesine yol açmıştır. At, Türklerde insandan sonra yaratılmışların en şerefli olarak kabul edilmiş bir hayvandır. Türklerde, özellikle Osmanlı sahasında baytarnâmelerin çoğu Aristo'ya ait Baytarnâme'den esinlenilerek yazılmış ve bunlar zamanla anonim bir karakter kazanmıştır. Tayyartzâde Ata tarafından Arapça bir eserden çevrilen *Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* de böyle bir eser hüviyetindedir. Bu makalede bu tercüme eser, bir baytarnâme örneği olarak ele alınıp tanıtılmaktadır.**

Anahtar Kelimeler: At, Atçılık, Baytarnâme, Tayyartzâde Atâ.

TAYYARZADE ATA'S A BAYTARNAME TRANSLATION

Abstract

At the same time that the general name for the animal diseases and treatments are “Baytarname”, this name has been used for a fortiori horses and horse breeding in Islamic World- over and above, for the diseases of horses and treatments. When works and their contents written about this topic are examined, this affair can be more clearly apprehended. Those kinds of works about horses and horse breeding in Islamic World including horse diseases and treatments are such as on the whole “baytarname”, “riding”, “archery” and “swordsmanship” and they are called as “fûrûsiyye, haylnâme, kitab-ı hayl”. Horses and horse breeding have been an important and meaningful topic in Turks and horse has been pretty important place in their life. In many Turkish governments, the names of positions have been determined according to horses and have always been a symbol of esteem and honesty in Turkish proverbs and sayings. In addition, verses from Koran and Hadiths telling about the value of horses helped reinforce these esteems and honesties. Horses in Turks were believed to be the second most honest one after human being. In Turks, especially in Ottoman Empire time, most baytarnames were penned inspiring from Aristo's baytarnames and in time, they have been turned into a public figure. Interpreted by Tayyartzade Ata from

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, meliacik63@kku.edu.tr

** Bu eser, ilk bakışta “fûrûsiyye” ve “baytarnâme” türlerinin ikisine de girebilecek muhtevada olmakla beraber, öncelikle bir “baytarnâme” olduğundan, bu yönden ele alınıp tanıtılmaktadır.

an Arabic work, *Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* is also an identity of work. In this article this translation work will be handled as an example of Baytarname and will be introduced.

Keywords: Horse, Horse riding, Baytarname, Tayyazade Ata.

GİRİŞ

At, Türk toplumu için sembol konulardan birisi olup şiir ve edebiyatta bu canlı üzerinden teşbih, istiare, kinâye başta olmak üzere birçok edebî sanat kullanılmış, atasözü ve deyimlerde atın taşıdığı yüksek değer ifade edilmiştir. İnsandan sonra yaratılmışların en şerefli sayılacak kadar değerli bulunan at, insanoğlunda kara sevda derecesine varan merak ve sevda uyandırabilmiştir. Hastalık derecesine varan araba sevdası da bir nevi at sevgisi ve sevdası gibidir. Divanu Lugati't-Türk'te at ve atçılığa dair 200'e yakın isim, deyim ve atasözünün bulunması Türklerde atın yerini ve değerini açıkça göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de at üzerine yemin edildiği ve cihad için atlar hazırlanması emredildiği (Kur'an, Enfâl: 60), hadîs-i şeriflerde de atların alınlarında hayır ve bereket olduğunun bildirildiği¹ bilinmektedir. İslâm dünyasında fütuhatta gösterdiği mühim fonksiyonlara paralel olarak at ile ilgili eserler Abbasiler döneminden itibaren ortaya konulmaya başlanmıştır. Osmanlı'da askerî birliklerin mühim bir kısmı ata dayalı olarak kurulmuş ve kapıkulu ve tımarlı sipahiler gibi, fütuhatta önemli başarılar kazanan birlikler Ordu-yı Humâyûnun bel kemiğini oluşturmuştur. Ulaşım ve haberleşme de at ile yapılmış, kurulan menzil sistemi ile işlemler çok hızlı biçimde tamamlanmıştır. Osmanlı'da saray atlarına bakanların reisi olan "mîr-âhûr" hiyerarşik olarak önemli bir görevdir. Arz odası, sadâret demek olan Rikâb-ı Humâyûn terimi, atın üzengisinden geliştirilmiş bir mecâzî terimdir. Türklerde at, şiir ve edebiyatla sporda da önemli bir yer tutmuş olup, at hakkında rahşîye kasideleri yazılmış, cirit ve çevgân gibi sporlar geliştirilmiştir. Biyoloji, zooloji, tarih, edebiyat vs. birçok sahada eser yazmış olan ünlü Arap müellifi el-Câhız (ö. 869), Türklerde atın yerini ve değerini şu şekilde anlatmıştır: "Türk'ün silahı, atı, koşum takımları ile ilgili herşeyi yanında bulunur. Türk hızla koşan at üzerinde dört yana ok atar. Türk, atını kendisi terbiye eder, yetiştirir, adını söyleyince atı onu takip eder. Türk'ün ömrünün yarısından fazlası atın üzerinde geçer, Türk hem çoban hem veteriner, hem süvari hem cengaverdir. Hulâsa, bir Türk başlı başına bir millettir." (Gözlükçü 1995: 14). Türkiye'de veterinerlik eğitimi de başlangıçta ata dayanmış ve atın hastalıklardan korunması ve tedavisi için 1842'de askerî

¹ İbni Ömer'den rivayet edilen bir hadîs-i şerîf olup, "Atın alnında kıyâmet gününe kadar bir hayır bağlı ve bu hayrında ecir ve ganîmet için olduğunu, atın yem ve suyunu vaktiyle güzelce verenlerin sadaka vermiş gibi sevâba ulaştıklarını" bildirmektedir (Atâ, *Tuhfetü'l-fârisîn*, vrk.5a).

veterinerlik eğitimi başlamış, 1889'dan sonra da sivil veterinerlik eğitimine geçilmiştir (Artan 1995: 16).

At ve Atçılığa Dair Eserler

İslâm dünyasında atın ehemmiyeti Emeviler döneminde artmış, asıl büyük işlevi ise Abbasiler döneminde Türklerden oluşan süvari birliklerinin kurulmasıyla birlikte başlamıştır. İslâm dünyasında at ve atçılıkla ilgili eserler iki ana konuda yazılmış ve at hastalık ve tedavilerine dair konular *baytarnâme*; binicilik, okçuluk, silahşörlük gibi konulara ait eserler ise *kitâbul-fürûsiyye*, *hayl-nâme*, *feres-nâme* gibi adlar altında kaleme alınmıştır. Bu çalışmada daha ziyade baytarnâme karakterli eserler ve Türkçeye yapılmış bir tercüme eser üzerinde durulmaktadır.

Baytarnâmeler, Genel Özellikleri ve Başlıca Eserler

Baytarnâme, evcil hayvanların hastalık ve tedavilerini ele alan kitapların genel adı olmakla birlikte, bu eserlerin büyük bir kısmında at hastalıkları ve tedavileri anlatılmış, diğer evcil hayvanlara hiç değinilmemiş veya kitabın sonlarında artan sayfalarda birkaç bahis ayrılmıştır (Şen 1995: 177). Bu durum büyük ölçüde, atın eskiden toplumda yüksek ve belirleyici bir konum ve durumda bulunmasından kaynaklanmıştır. Bu sahada kaleme alınmış Türkçe eserler ise çoğunlukla, Aristo'ya ait olduğu bilinen *Baytarnâme*'den anonim karakterde hazırlanan nüshalar olarak dikkati çekmekte olup, bu eserlerde atın oniki iyi özelliğinden üç yerinin kadına, üç yerinin deveye, üç yerinin sığıra, üç yerinin de katıra benzemesi gerektiği söylenmekte, at hastalıkları ile ilgili bölümlerde ise sakagu, senergu, bevasir, bıçılğan, nasır, sıraca, hunnak, demregü vb. at hastalıkları anlatılmaktadır. Bu sahada binicilik ve baytarlık konuları genellikle bir arada ele alınıp anlatılmış ise de, bazı büyük hekimlerin bu konuları ayrı ayrı ele aldıkları görülmektedir. Mesela, İslâm dünyasında İbni Ahi Hizâm el-Huttelî (ö. 902)'nin *Kitâbü'l-hayl ve 'l-baytara* adlı, 3 ana bölüm ve 30 baplık eseri baytarlıkla ilgili ilk telif eser olarak öne çıkmakta ve bu müellifin binicilik, silahşörlük ve baytarlık üzerine *Kitâbu'l-fürûsiyye ve 'l-baytara* ve *Kitâbu ma'rifeti'r-remy bi'n-nüşşâbi ve âlâti'l-harb* adlarında iki eseri daha bulunmaktadır. İkinci eser, Memlûklar döneminde *Kitâbu Münyeti'l-guzât* adıyla Kıpçak Türkçesine çevrilmiştir. Görüldüğü üzere, baytarnâme ve haylnâme konuları bu müellif tarafından ayrı ayrı düşünülerek kaleme alınmıştır. Baytarlık üzerine 9. yüzyılda bir önemli eser de Ahmed bin Muhammed bin Ebu Kutayre'nin *Kitabu'l-hayl ve sıfâtu-hâ ve elvânuhâ* adlı eseridir ve atın cins, don, benek, hastalık ve ilaçları ele alınıp anlatılmıştır. 13. yüzyılda Ahmed bin el-Hasan bin el-Ahnef'in *Muhtasaru Kitâbi'l-baytara* adlı 30 baplık eseri de bazı bölümleri II.

Mahmud döneminde Mustafa Kânî Mîr tarafından dokuz bap üzerine Türkçeye çevrilmiş bir eserdir. Memlûk hükümdarı Seyfeddin Kalavun devrinde Emir Bedrüddin bin Bektut (ö. 1311)'un yazdığı *Kitâbu'l-fürûsiyye ve mu'âleceti'l-hayl* adlı eserde binicilik ve baytarlık konuları bir arada ele alınıp anlatılmıştır. İslâm dünyasında baytarlık üzerine en mükemmel eserlerin 14. yüzyılda Memlûklar döneminde yazıldığı görülmekte olup bu dönemde es-Sâhib Tacuddin Ebu Abdullah Muhammed (1242-1307)'in *Kitabu'l-baytar* adlı iki ciltlik bir eseri vardır. 14. yüzyılın ünlü veteriner hekimi İbni el-Munzir el-Baytar (ö. 1340)'ın *Kamilü's-sinâ'ateyni'l-baytara ve'z-zartaka* adlı eseri ortaçağda baytarlık üzerine yazılmış en mükemmel eser olup, 10 makaleye ayrılmış hipoloji, at hastalık ve tedavileri, farmakoloji ve nal tekniği anlatılmıştır. Bu eser IV. Mehmed döneminde Hacı Mustafa el-Bağdadî tarafından *Baytar-nâme-i Cedîd* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. 1395-1400 yıllarında Tolu Bey adına Memlûk Kıpçakcasına çevrilmiş iki baytarnâme olup, biri *Baytaratu'l-vâzih*, diğeri *Kitâbu fî-riyâzati'l-hayl*'dir. 1479 yılında müellifi bilinmeyen Arapça bir eser Hibetullah bin Mahmud bin Mevdûd el-Hanefî tarafından *Kitâbu Baytar-nâme* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. 1488 yılında istinsah edilmiş müellifi belli olmayan *Avnu ehli'l-cihâd ve Kitâbu fî-ilmî'l-baytarat ve ahvâli'l-hayl ve mu'âlecâtihi* adlı iki eser de önemlidir. 16. yüzyılda en önemli telif eser Ali bin Ömer'in 1568'de yazdığı *Gazâ-nâme ve Baytar-nâme* adlı eser olup, ayrıca Sultan II. Selim'in hekimbaşısı Ankaralı Nidâî (ö. 1611)'nin de 60 baplık *Tabâbet-i Beşeriyye ve baytariyye* adlı bir eseri vardır. 17. yüzyılda Sultan I. Ahmed'in hattatı Belgradlı Ken'ân Efendi bir baytarnâme yazmıştır (Şen 1995: 177-190).

Son dönemde kaleme alınmış Türkçe baytarnâmelerden birisi ise Tayyazâde Ahmed Atâ tarafından *Tuhfetü'l-fârisin fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* adıyla Türkçeye tercüme edilmiş bir eserdir. Ellidört bölümden oluşan bu eser, at ilmine dair Türk dilinde muteber ve sahih bir eser bulunmadığından hareketle dilimize çevrilmiştir.

Bir Baytarnâme Tercümesi: Tuhfetü'l-Fârisîn fî-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn (Mücahit erlerin atlarının hâlleri üzerine süvarilere hediye)

Adından da anlaşıldığı üzere bu eser, süvari erlerine bir hediye olarak tercüme edilip hazırlanmıştır. İlk bakışta bir fûrûsiyye yani atçılık eseri gibi görülebilse de, konuları ve muhtevaları bakımından öncelikle bir baytarnâmedir. Bu eser, Tayyazâde Ahmed Atâ (ö. 1880'den sonra) tarafından, 1857'de Arapça aslından 14. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir eserden Türkçeye çevrilmiştir. Eserin önsözünde “ve Arap âlimlerinden Muhammed en-Neceş ve Aristetalis adlı hekimlerin yazdıkları kitap ile diğeri bir risale de atçılık ve baytarlıkta çok faydalı bilgileri muhtevi olduğundan...” denilerek bu

duruma işaret edilmiştir. Anlaşıldığına göre, Aristo'nun Baytarnâme'si ile ona dayanan Arapça bir risale, Atâ tarafından incelenmiş ve Türkçeye çevrilmesinde fayda olacağı düşünülerek bir hediye olmak üzere tercüme edilmiştir. Tayyazâde Atâ, Enderun başlalası Tayyar Efendi'nin oğlu olarak on yıla yakın Enderunda yaşayıp daha sonra buradan ihracen çeşitli görevlere verilmiştir. Bu görevler sırayla Dâr-ı Şûrâ kâtiplik ve üyeliği, Giritli Mustafa Nâilî Paşa'nın divan kâtipliği, serasker mektupçuluğu, Adana ve Halep mal müdürlükleri, İstanbul muhasebeciliği, ordu müsteşarlığı, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd müsteşarlığıdır. Tayyazâde Atâ bir süre memuriyetten ayrılmış ve daha sonra Karahisar ve Karesi mutasarrıflıkları yapmış, bâlâ rütbesiyle Harem-i Şerîf müdürü olmuş, bazı askerî meseleleri halletmek üzere Trablus, Girit, Lübnan gibi yerlerde geçici görevler yapmış ve görevli olarak Medine'de bulunduğu sırada yaklaşık 1880'de vefat etmiştir. Atâ Bey, Cevdet Paşa'nın teşvikiyle yazdığı beş ciltlik *Târîh*'i ile tanınmış olup bu eserin ilk üç cildinde Enderun teşkilâtına ait âdâb, görev, rütbe ve makamlarla kanunlar ve burada yetişen şahısları anlatmış, dört ve beşinci ciltlerde ise ayrıntılı biçimde Enderun şairleri ve şiirlerini vermiştir. Atâ'nın ayrıca mürettep bir *Divân*'i², atçılık ile ilgili tanıttığımız eseri ve çeşitli not ve biyografileri içeren *Tayyazâde Mecmûası*³ vardır. Atâ Bey usta bir okçu olup Okmeydanı Tekkesinde başarılı oklar attığı bilinmektedir. Ancak, baytarlıkla ilgili tahsil ve bilgisinin hangi düzeyde olduğuna dair yeterli bilgi yoktur.

Tuhfetü'l-fârisîn fi-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn'in önsözünde eserin neden ve nasıl tercüme edildiği bildirilmiş olup buna göre “padişahın hünerli gölgesinde her türlü ilim ve fenne dair kitap ve risaleler yazılarak yabancı dillerden de pek çok kitap Türkçeye çevrildiği hâlde, Peygamber efendimizin hayvanlar arasında en çok sevip üstün tuttuğu ata ve at ilmine dair Türk dilinde henüz muteber ve sağlam bir kitap yazılmış veya tercüme edilmiş olmadığından, Arap âlimlerinden Muhammed en-Neceş ve Aristatilis adlı hekimlerin yazdıkları kitap ile diğer bir risale de atçılık ve baytarlıkta çok faydalı bilgileri içerdiğinden, Dersaâdet ordu-yı humâyûnu muhâsebecisi olan bu değersiz Tayyazâde Ahmed Atâ, inşâ ilminde daha yaya olduğunu itiraf etmekle berâber, sırf bir âcizâne eser bırakmak ümidiyle bu risâleyi tercüme edip Tuhfetü'l-fârisîn fi-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn adıyla kabule sunmuştur. Bu kitabı inceleyenlerin, kitabın yanlış ve kusurlu sözlerini görmezden gelerek müsamahalı davranmaları umulur.” şeklinde tercümenin amaç ve şekli bildirilmiştir.

² Muhittin ELİAÇIK, *Tayyazâde Atâ Divânı*, Bilge Yayınevi, Ankara 2005.

³ Millet Kütüphanesi, AEtib81.

Tayyazâde Atâ'nın incelediği ve çevirmeye karar verdiği zincirleme üç eserin İbni Ahi Hizâm el-Huttelî'nin *Kitâbü'l-hayl ve 'l-baytara* adlı eserine dayanma ihtimali yüksektir. Bu eser 30 bap ve bu baplar da üç ana bölümde ele alınmış olsa da, bapların konularının büyük benzerlik göstermesi bu ihtimali artırmaktadır.

İlk bakışta bir fûrûsiyyeden ziyâde, bir baytarnâme olduğu anlaşılan eser 54 bölüm olup bölüm konuları şöyledir: 1. Atın iyi ve kötü alâmetleri ile ilgili hadisler ve atın vasıfları. 2. Atların övülmüş vasıfları. 3. 36 yaşına kadar dişlerinden yaşının bilinmesi. 4. Atın ahır, bedeninin muhâfazası, üzerine binilip inilme kuralları. 5. At nallamanın usûlü. 6. Atın ürkmesi. 7. Başlı sert olan atlarla üzerine bindirmeyenlerin huyunun terkettirilmesi. 8. Taylara yürüme ve hareket talimi, döl için kısrağın nasıl olması gerektiği, kısır olanların tedavisi. 9. Kan alma. 10. Delirme. 11-12-14-15-16. Atların kulak, göz, burun, ağız ve boğazında çıkan hastalıklar. 13. Sakağı (ruam). 17. Öksürme. 18. Kanının bozulmasından çıkan hastalıklar. 19. Yaralar. 20-21-22-23-24. Atın kuyruk, makat, zeker, haya, bevl ve karnında çıkan hastalıklar. 25. Yeller. 26. Sinme. 27. Sancı. 28. Kısırlık. 29. Mukl (inkıbâz.). 30. Şedîde. 31. Hetk. 32. Rîh (romatizma). 33. Müsteskî. 34. İhtilâc. 35. Mâ'ü'l-asfer (sarı su). 36. Mirretü'l-yâbise illeti. 37. Sill (verem). 38. Sıraca. 39. Çıbanlar. 40. Uyuz. 41. Ayaklarında çıkan illetler. 42. Abraşın def'i ve cesedine benekler yapma usûlü. 43. Miskîn illeti. 44. Kurha (silah yarası). 45. Harâretten çıkan yaralar. 46. Omuz ve kollarında çıkan hastalıklar. 47. Ayaklarının kırılması ve çıkması. 48. Cesedine hariçten âriz olan yaralar. 49. Atın ahırında olan sinek, karınca ve pirenin def'i. 50. Vücûduna yumuşama verecek ilaçlar. 51. Semiz olup iştahsız olan atların tedavisi. 52. Yükten iştahına zarar gelenlerin tedavisi. 53. Soğuk alan hayvanların tedavisi. 54. Atın susuzluğa dayanması için tedbirler.

Baytarnâme ve Fûrûsiyye Türü Açısından Konuların Mukayese ve Tahlili

Eserde elli dört bölümde ele alınan konuların binicilik, okçuluk ve silahşörlükten ziyade baytarlık konularını içerdikleri görülmekte olup bu bölümleri aşağıdaki şekilde tahlil ve tasnif etmek mümkündür:

Birinci ve ikinci bölümde “atın iyi ve kötü alâmetleri ile ilgili hadisler ve atın övülmüş vasıfları” anlatılarak esere girilmiş ve atın dinî yönden konumu, üstün vasıfları ve müstesna yeri ve değeri ortaya konulmak istenmiştir. Üçüncü bölümde kırk küsur yaşına kadar yaşayabilen atın otuzaltı yaşına kadar dişlerinden yaşının bilinmesi gibi, tecrübe ve ustalık isteyen konular anlatılmıştır. Dördüncü bölümde “atın ahır, bedeninin muhâfazası, üzerine binilip inilme kuralları” gibi, koruyucu hekimlik ve binicilik bilgileri bir arada işlenmiştir. Beş, altı, yedi ve sekizinci bölümlerde “at

nallama, atın ürkmesi, başı sert ve huysuz atlar, taylara yürüme ve hareket öğretme, döl kırsığının niteliği, kısır olanların tedavisi” gibi, büyük ölçüde baytarlığa, kısmen de fûrûsiyye konularına giren hususlar anlatılmıştır. Bu bölümler, atçılıkta baytarlık ve binicilik konularının bir bütün olarak ele alınması gerektiğine de işaret etmektedir. Onuncu bölümden itibaren direkt olarak baytarlık konuları başlamakta ve kırkıaltıncı bölüme kadar tam otuzyedi bap doğrudan baytarlık konularını içermektedir. Bu konular sırayla “kan alma, delirme, atın kulak, göz, burun, ağız ve boğazında çıkan hastalıklar, sakağı (ruam), öksürme, kanın bozulmasıyla çıkan hastalıklar, yaralar, kuyruk, makat, zeker, haya, bevl ve karında çıkan hastalıklar, yeller, sinme, sancı, kısırlık, mukl (kabızlık), şedide, hetk, rîh (romatizma), müsteskî (ödem, hidrofizi), ihtilâc (çarpıntı, havale), mâ’ü’l-asfer (sarı su), mirretü’l-yâbise, sill (verem), sıracı, çıbanlar, uyuz, ayakta çıkan hastalıklar, abraş ve benek, miskinlik, kurha (silah yarası), harârete dayalı yaralar, omuz ve kollarda çıkan hastalıklar”dır. Tayyazâde Atâ bu konuları her ne kadar tercüme biçiminde eserinde yazmış ise de bu konularla iç içe olduğu da açıktır. Çünkü baytarlıkla ilgili bu kelimeler Arapçadan Türkçeye ancak bu konularla ilgilenen birisi tarafından seçilip çevrilebilecek nitelikte olup bu tür terim ve ifadelerin sadece lügat yardımıyla seçilemeyeceği de açıktır. Kırk yedi-elli dördüncü baplar arasındaki sekiz bap daha ziyade koruyucu hekimlikle ilgili olup şöyledir: “Ayaklarının kırılması ve çıkması, cesedine dıştan geçen yaralar, ahırındaki sinek, karınca ve pirenin def’i, vücûduna yumuşama verecek ilaçlar, semiz olup iştahsız olan atların tedavisi, yükten iştah bozulmasının tedavisi, soğuk alan hayvanların tedavisi, susuzluğa dayanma için alınan tedbirler.” Dikkat edilirse bu konular arasında elliüçüncü bap “soğuk alan hayvanların tedavisi” başlığını taşımakta ve genel olarak hayvanların soğuk algınlığının tedavisini içermektedir. Dolayısıyla yukarıda kısaca temas ettiğimiz “baytarnâmelerde genellikle at hastalıklarının ele alınması ve sonlarda artan birkaç sayfada da diğer hayvanlardan bahsedilmesi” hususu bu eserden hareketle de görülmüş olmaktadır. Bilindiği üzere, baytarnâmeler ilk bakışta hayvan hastalıklarının anlatıldığı eserler gibi görünmesine rağmen, büyük ölçüde at hastalıkları ile ilgili konuları ihtiva etmektedirler. Eskiden at, gerek savaş ve barışta gördüğü yüksek hizmet ve işlevden, gerekse dinî ve millî yönden hakkında söylenen övgü dolu sözlerden dolayı hayvanlar arasında adeta “sultan” olarak öne çıkmış bir hayvandır. Ayrıca, yukarıda atın ehemmiyet ve kudsiyetine temas eden hadisler de göz önünde bulundurulduğunda baytarnâme adı altında yazılmış olan eserlerde sadece attan bahsedilmesi veya diğer hayvanlara sadece birkaç sayfa ayrılması anlaşılabilir bir husustur. Öte yandan atın etinin yenilmesinin, sırf atın gördüğü mühim işlevden dolayı bazı mezheplerde mekruh görüldüğü de bilinmektedir. At eskiden çok mühim bir yer ve değere sahip olup ulaşım gibi, her türlü

hizmeti etkileyen bir hizmet de at ile yapılmakta, savaşlarda sonucu belirlemede büyük bir etkisi olan süvari alayları da ata dayanmaktaydı.

At Hastalıklarına Bir Bakış

Yaratılışça çok narin, bacak kemikleri kilitlenebildiğinden ayakta uyuyan, bakımları çok ustalık ve titizlik gerektiren atlar, kumlu ve tozlu ot yediklerinden dişleri zamanla aşınmakta, yemlenmelerinin ise mutlaka usulüne uygun yapılması gerekmektedir. Usulüne uygun yemleme yapılmadığında atın yeme hücum ederek midesinde ruptur (yırtilma) oluşacağı, dane yemlerden hemen sonra su verildiğinde ise midedeki yem hemen bağırsaklara geçerek sindirim sistemini bozacağından sancı ve konstipasyon (kabızlık) oluşacağı, bu sebeple de suyun yemlemeden önce verilmesi gerektiği; iş, idman ve koşudan hemen sonra ata su verilmemesi, arpa-yulaf gibi dane yemlerin kırılıp ezilerek verilmesi, yemlemeden hemen sonra da atın çalıştırılmaması gerektiği bu konuda yazılmış eserlerde hassasiyetle anlatılmıştır. Tanıtmakta olduğumuz tercüme eserde de at bakımı, hastalık ve tedavileri elli dört bölümde ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Bu bölümlerde anlatılan at hastalıklarına baktığımızda kulak, burun, boğaz, ağız ve göz hastalıkları ayrı ayrı beş bölümde anlatılmış ve gerekli tıbbî izahat yapılmıştır. Bu konuların antik çağdan beri süregelen bir usulle, komple bir anlayışla ve tecrübî metodla ele alınıp anlatıldığı görülmektedir. Delirme hastalığı atta sıkça görülen hastalıklardan olup baytarnâmelerde mankafa da denilen, actionobacillus basilinin sebep olduğu öldürücü sakağı (ruam) hastalığına paralel konular arasında yer almaktadır. Sakağı hastalığı tek tırnaklı hayvanlarda sık görülüp, su yalıkları ve kovaları, yemlikler ve nalbant dükkânlarından bulaşmaktadır. Öksürme, atların ter ve suyuna dikkat edilmediğinde sıkça görülebilen bir at hastalığıdır. Atın kan dengesi bozulduğunda da çeşitli hastalıklar ortaya çıkmakta ve bu husus baytarnâmelerde genişçe anlatılmaktadır. Atlarda çıkan çeşitli yaralar da bu eserlerde etyoloji ve sağaltımları ile birlikte ele alınıp anlatılmıştır. Atın tenasül, boşaltım ve sindirim bölgesinde de çeşitli hastalıklar çıkıp bunlar kuyruk, makat, zeker, haya, bevl ve karın bölgesi hastalıkları olarak anlatılmıştır. Bu hastalıklar genellikle sindirim sistemine ait konuları içermektedir. Yeller, daha ziyade romatizmal konuları içermektedir. Sinme, atın hasta ve keyifsiz hâlinin bir sonucu olarak oluşmaktadır. Sancı, çeşitli sebeplerle iç organlarda batıp saplanma ile ve nöbetlerle azalıp çoğalan ağrılardır. Mukl (inkıbâz, kabızlık), şedîde ve hetk (atta şiddetli sıkıntı ve yarılma olması), rîh (romatizma), müsteskî (karında su toplaması, ödem, hidrofizi), ihtilâc (çarpıntı, havale nöbeti), mâ'ü'l-asfer (sarı su, öd), mirretü'l-yâbise (kuru öd), sill (verem, ur), sıraca (deri veremi), çibanlar, uyuz, ayaklarda çıkan hastalıklar, abraş (çilli, çopur ve alaca beneklilik), miskinlik, kurha (silah yarası),

harârete dayalı yaralar, omuz ve kol hastalıkları, ayakların kırılması ve çıkması atlarda sık görülen diğer hastalıklardır. Bütün bu hastalıklar baytarnâmelerde ve incelediğimiz tercüme eserde teşhis ve tedavileri ile birlikte drog ve ilaçları verilerek anlatılmış, koruyucu hekimlik metodları geniş biçimde açıklanmıştır. Ayrıca, baytarnâmeler her ne kadar ilk bakışta hayvan hastalıklarını anlatan eserler gibi görünse de insana ait çeşitli hastalık ve tedavilerin de ele alınabildiği görülmektedir.

Eserin Birinci Bölümünde Geçen At ile İlgili Hadisler

1. Allahu teâlâ atı yaratmak istediğinde Ka'be'nin sağ tarafından esen rüzgâra “Ben senden bir şey yaratacağım; evliyâmın aziz ve düşmanlarımın zelil olması için ve bana mutî olanların süsü için toplan.” buyurdu. Cebrâîl aleyhisselâm geldi, toplanan rüzgârdan bir avuç aldı ve o rüzgârdan atı yarattı ve ata hitap ederek “Seni muteber yarattım; hayrı senin alnında kıldım ve ganimet mallarını senin arkanda götüreler ve diğer yarattığım bütün hayvanlardan seni rızkın genişliği yönünden üstün ettim; sahibini sevgili ve istediğini tutmak ve kaçtığından kurtulmak için kanatsız uçucu kıldım ve bana dua, hamd, şehâdet ve tekbîr eden erkekleri binici kılarım. Her ne zaman ki atın sahibi tesbih, hamd, şehâdet ve tekbîr eder elbette atı da işitip tıpkı sahibi gibi razı olur.”

2.“At diğer vahşiler gibidir; Beytullahın temelini ve binâsını kaldırmak için Allahu teâlâ İbrâhîm ve İsmâîl'e emr etti ki vaktinde size bir hazîne veririm, ben o hazîneyi sizin için yığmıştım buyurdu. Daha sonra Cenâb-ı Allah, İsmâîl'e de sen çık ve o hazîneyi çağır dedi; İsmâîl ciyâd denilen nesnenin bir yerine çıktı; duânın ve hazinenin ne olduğunu bilmezdi; Allahu teâlâ İsmâîl'e du'ânın ne olduğunu ilham etti, yeryüzünden Arabistana bir at kalmadı, hepsi İsmâîl'e icâbet ettiler ve icâbet eden atların alnını İsmâîl tuttu. Siz bağlanıp tutunarak atlara binin, zîrâ atlar bereketlidirler ve atlar babanız İsmâîl'den size mirastır.”

3. Ebû-Zer Gıfârî Mısırda atını satarken “Benim atımın duâsı müstehaptır” diye tervîc buyurdu, atın duası ne olduğu sorulduğunda da “Ey benim Rabbim! Sen beni âdemoğluna hizmet ettir ve beni onun eli ile rızıklandır ve ehli ile mâlından ona sevgili eyle. Ey benim Rabbim! Benim yüzümden onu rızıklandır ve onun elinden beni rızıklandır.” diye buyurdu.

4.“At üç tür olup biri rahmet yani cihat için, biri şeytan yani kibirlenme için ve biri insan yani menfaat içindir.”

5. “Çapraz at (üç ayağı beyaz olan) muteber değildir.”

6.“Bereket; at, zevce ve evdedir.” Atın kötülüğü sorulduğunda “At teper ve kaparsa kötüdür.” buyurdu.

7.“Atın alnında kıyâmet gününe kadar bir hayır bağlı olup o hayır, ecir ve ganîmet içindir. Atın nafakasını yani yem ve suyunu vaktiyle güzelce verenler sadaka vermiş gibi sevâba ulaşırlar.”

Eserin, Sayfa Numaraları ile Birlikte Baş Kısmında Verilmiş Olan Muhtevası

10 Birinci bâb atların memdûh ve mezmûm olduğu ‘alâmât ve nişanlara dâ’ir olan ehâdis-i şerîfe beyânındadır.

17 Üçüncü bâb atın bir yaşından otuz altı yaşına kadar dişlerinden sinninin bilinmesi beyânındadır.

19 Dördüncü bâb hayvânın ahurı ve muhâfaza-i bedeniyesiyle rükûb ve nüzûlü kâ’idesi beyânındadır.

22 Beşinci bâb atı na’llamanın usulü beyânındadır.

23 Altıncı bâb ürkme beyânındadır.

24 Yedinci bâb başı sert olanlar ile üzerlerine bindirmeyenlerin terk-i hûy etdirilmesi beyânındadır.

26 Sekizinci bâb taylara ta’lîm-i meşy ü hareket ile döl için kısrağ ne vechle olması ve kısır olanların mu’âlecesi beyânındadır.

28 Tokuzuncu bâb kan alma beyânındadır.

29 Onuncu bâb cünûn beyânındadır.

31 On birinci bâb atların kulağında olan ilel beyânındadır.

34 On ikinci bâb gözlerinde olan ilel beyânındadır.

44 On üçüncü sakağı beyânındadır.

47 On dördüncü bâb burnunda olan emrâz beyânındadır.

49 On beşinci bâb ağızında olan illetler beyânındadır.

52 On altıncı bâb boğazında olan ilel beyânındadır.

56 On yedinci bâb öksürme beyânındadır.

61 On sekizinci bâb deminin fesadından nâşî ârız olan ‘illetler beyânındadır.

72 On tokuzuncu bâb yaralar beyânındadır.

- 81 Yirminci bâb kuyruğunda olan ilel beyânındadır.
- 84 Yirmi birinci bâb dübüründe olan illetler beyânındadır.
- 86 Yirmi ikinci bâb zekeri ile hayalarında olan ilel beyânındadır.
- 88 Yirmi üçüncü bâb bevline ârız olan emrâz beyânındadır.
- 92 Yirmi dördüncü bâb karnında olan illetler beyânındadır.
- 101 Yirmi beşinci bâb yeller beyânındadır.
- 108 Yirmi altıncı bâb sinme beyânındadır.
- 111 Yirmi yedinci bâb sancı beyânındadır.
- 112 Yirmi sekizinci bâb kısır ta'bîr olunur illet beyânındadır.
- 115 Yirmi dokuzuncu bâb mukl ta'bîr olunan bir nev' inkıbâz beyânındadır.
- 116 Otuzuncu bâb şedide ta'bîr olunur illet beyânındadır.
- 116 Otuz birinci bâb hetk ta'bîr olunur illet beyânındadır.
- 118 Otuz ikinci bâb rîh denilen illet beyânındadır.
- 119 Otuz üçüncü bâb müsteskî illeti beyânındadır.
- 119 Otuz dördüncü bâb ihtilâc ta'bîr olunan illet beyânındadır.
- 120 Otuz beşinci bâb mâ'ü'l-asfer denilen illet beyânındadır.
- 121 Otuz altıncı bâb mürretü'l-yâbise ta'bîr olunan illet beyânındadır.
- 122 Otuz yedinci bâb sill ta'bîr olunan illet beyânındadır.
- 122 Otuz sekizinci bâb sıracı beyânındadır.
- 124 Otuz dokuzuncu bâb çıbanlar beyânındadır.
- 125 Kırkinci bâb uyuz beyânındadır.
- 131 Kırk birinci bâb hayvânın ayaklarında olan ilel beyânındadır.
- 138 Kırk ikinci bâb abraşın def'i, cesedine benekler yapılmanın usûlü beyânındadır.
- 138 Kırk üçüncü bâb miskîn illeti beyânındadır.
- 139 Kırk dördüncü bâb kurha ta'bîr olunan yara beyânındadır.
- 140 Kırk beşinci bâb harâretten neş'et eden yaralar beyânındadır.
- 143 Kırk altıncı bâb atın omuzlarında ve kollarında olan ilel beyânındadır.

162 Kırk yedinci bâb ayaklarının kırılması çıkması beyânındadır.

164 Kırk sekizinci bâb hayvânın cesedine hâricden ârız olan yaralar beyânındadır.

167 Kırk dokuzuncu bâb hayvânın ahurında olan sinek ve karınca ve pirenin def'i beyânındadır.

169 Ellinci bâb atın vücûdına sahk verecek devâlar beyânındadır.

170 Elli birinci bâb semiz olup iştiâsız olanların kuvve-i iştiâsına dâ'ir tedâvî beyânındadır.

170 Elli ikinci bâb yük tahmîl olunmadan iştiâsına hâle gelenlerin kuvve-i iştiâsına dâ'ir tedâvî beyânındadır.

172 Elli üçüncü bâb soğuk alan hayvânların mu'âlecesi beyânındadır.

173 Elli dördüncü bâb hayvânın susuzluğa tahmîliyiçün olan tedâbîr beyânındadır.

SONUÇ

Tayyazâde Atâ'nın tercüme ettiği baytarnâme karakterli bu eser, Türklerde telif olsun tercüme olsun at ve atçılıkla ilgili eserlerin çoğunlukla Arapça eserlere dayandığı gerçeğini ortaya koyan örneklerden birisidir. Baytarlık, atçılık ve binicilik ile ilgili, bilinen 191 yazma eserden 80'i Arapça, 103'ü Türkçe, 8'i de Farsça olup, Türkçe eserlerin sayısının yüksek olması ise bunların büyük ölçüde Aristo'ya ait Baytarnâme'nin anonimleşmiş nüshaları olmasından veya diğer Arapça eserlerin tercümeleri durumunda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Tayyazâde Atâ da bu geleneğe uyarak tercümesini muteber bir Arapça esere dayanarak yapmıştır. Baytarnâmelerin çoğu anonim tarzda kaleme alındığından yanlış ve eksik bilgiler de çok olmuş ve daima daha doğru ve tam bir eser hazırlama düşüncesi öne çıkmıştır. Atâ, eserin önsözünde, bildiği ve gördüğü Türkçe baytarnâmeleri yetersiz bularak bu tercüme yapmış olduğunu belirttiğine göre, doğru ve muteber bir eser ortaya koymak istemiştir. Atâ'nın tercümesinde dil ve üslup ağır ve ağırlı olup teknik bilgiler de oldukça fazla olmakla beraber, kendisinin iyi bir şair, münşi ve müellif olmasına bakılarak bu tercümesinde başarılı ve faydalı olduğunu ve ortaya güzel bir hediye koyduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar üslup ve dil ağır olsa da, metod itibarıyla faydalı olmayı düşünen bir anlayış dikkati çekmektedir. Onun baytarlık konusunda iyi bir eğitim aldığı, at ve atçılıktan anladığı, usta bir okçu olduğu da bilinmekte olup böyle bir tercüme yapma ihtiyacını hissetmesi de büyük ölçüde bu yönlerine işaret etmektedir. Elimizdeki nüsha büyük ihtimalle kendi eliyle yazılmış

nüsha olup, gerek mürettep Dîvân'ı, gerekse Tayyazâde Mecmuası hat bakımından mukayese edildiğinde bu ihtimalin yüksekliği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ARTAN M. Ercan, (1995), **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık** (açılış konuşmaları), İstanbul.

GÖZLÜKÇÜ Hazım R. (1995), **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık** (açılış konuşmaları), İstanbul

Ahmed Atâ Tayyazâde, **Tuhfetü'l-Fârisîn fî-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn**, Millet Kütüphanesi, AEt1b57.

ATALAY Besim, (1985), **Divanu Lugati't-Türk Tercemesi**, TDK Yayınları.

ERGİN Muharrem, (1989), **Dede Korkut Kitabı: Giriş, Metin, Faksimile**, TDK Yayınları.

ERK Nihal, (1955), **XVI.Asır Veteriner Hekimliği ve Bu Asra Ait Eserler**, AÜ Veteriner Fak.Yay., Ankara.

ERK Nihal, (1960), **Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli Huyûli'l-mücâhidîn Adlı Kitabın İlimler Tarihi Yönünden İncelenmesi**, AÜ DTCF Dergisi, C.17, s.3-4 (Eylül-Aralık, s.496-510).

ŞEN Mesut, (1995), **Baytarnâmeler**, Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, s.177-263.

ŞEŞEN Ramazan, (1993), **Ortaçağ İslâm Tıbbının Kaynakları ve XV. Yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları**, Tıp Tarihi Araştırmaları, C. 5, s.11- 20.

ESKİÇAĞ ANADOLUSU'NDA SEDİR AĞACININ ÖNEMİ

Arş. Gör. Mehmet Yunus AKREP*

Özet

Eskiçağ toplumlarında yaşamın idame edilebilmesi için doğaya mecburi bir bağlılık durumu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. İşte bu konudan yola çıkarak, özellikle M.Ö. II. Bin Hitit çivi yazılı metinleri, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'daki şehir devletlerinin kayıtları incelendiğinde, Akdeniz kıyılarındaki sedir ağaçlarının değeri açık şekilde göze çarpmaktadır. Gerek günlük ihtiyaçlar doğrultusunda gerekse bina yapımlarında kullanılan bu ağaçların, aşağıda daha detaylı şekilde anlatacağımız üzere, fazlasıyla sahip olduğunda, krallar için bir övünç kaynağı ve bahsedeceğimiz devletlerin tanrılarını hoşnut etmek için sunulan hediyeler içerisinde ise fazlaca bulunan bir madde olduğunu göreceğiz.

Anahtar Kelimeler: Sedir, Orman, Kereste, Kutsal, Anadolu.

THE IMPORTANCE OF CEDAR TREE IN THE ANCIENT ANATOLIA

Abstract

In order to sustain life in ancient societies universally accepted fact dependency status of a mandatory nature. Here based on this topic, especially BC II. Thousands of Hittite cuneiform texts, records of city-states in northern Syria and Mesopotamia, the Mediterranean coast of the value of cedar trees stand out clearly. Daily necessities according to the need and the trees used in construction of buildings for that will be described in more detail below with more kings for when there is a source of pride and we will cover in the states of the gifts presented to please the gods is a substance that we can often see.

Keywords: Cedar, Forest, Wood, Holy, Anatolia

GİRİŞ

Sedir ağacı, Lübnan, Suriye ve Türkiye'de doğal yayılış ortamına sahip bir tür olup 324.453 hektarlık alanla dünyadaki en geniş ortamı Türkiye'de bulunmaktadır. Ülkemizde "katran" olarak da bilinen sedir cinsinin pek çok kültür formları bulunmaktadır (Boydak ve Çalikoğlu 2008: 284; Yaltırık 1993: 320). Sedir ormanları, koku ve renk itibari ile güzel olması ayrıca çürümemesi sebebiyle Eskiçağ'da birçok devlet tarafından ele geçirilmeye çalışılmış ve çoğu zaman da tahrip edilmiştir (Kayacık 1980: 388; Mayer ve Sevim 1959: 112, 113). Bu ağaca yönelik ilk yazılı bilgiler Mısır kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. (Collelo 1987: 5). Yine kullanımı bakımından çok farklı alanlarda görülen ağaç Hitit çivi yazılı metinlerinde ise karşımıza "GIŞERİN" (Ertem 1964: 130) olarak çıkmaktadır.

Kutsal Kitaplarda Sedir

* GŞÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, m.yunusakrep@gumushane.edu.tr

İncil’de ve diğer eski metinlerde adından sıkça bahsedilen sedir, eski Ortadoğu’da kültürel, ticari ve dinsel açıdan önemli bir objedir. Öyle ki Tevrat’ta da sedir ağacı çok daha uzun ve detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Tevrat’ta bu ağacın daha çok kutsal yönü ile ilgili detaylı olaylar anlatılmaktadır (Tevrat Levililer: 14). Ayrıca yine İncil Samuel 7 bölümünde kral sedir ağacından yapılmış, oturduğu taht ile ilgili çok manidar bir şekilde övünmektedir. Bununla ilgili Kur’an’da da sedir ağacı fazlaca geçmektedir. Örneğin Sebe kavmi ile ilgili konunun anlatıldığı bölümde “Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı. (Onlara) Rabbinizin rızkımdan yeyin ve O’na şükredin. İşte güzel bir ülke ve çok bağışlayan bir Rab! (denmişti). Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı meyveli ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik. Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık. Biz nankörlükten başkasını cezalandırır mıyız?” (Kur’an, Sebe: 15-17) denilmektedir. İncil ve Tevrat’ın tam tersine burada sedir ağacı işe yaramayan ve cezalandırılırken kullanılan bir ağaç olarak gösterilmiştir. Bu durumun nasıl değiştiği ise şu an için belli değildir. Ancak Kur’an’da geçen Hz. Âdem ile ilgili olan bir konuda şöyle denilmektedir: “Ey Havva! Benden ve Rabbinin elçilerinden uzak kal. Buradan çık git. Başıma neler geldiyse senden geldi. Senden çektiğimi kimseden çekmedim.” Melekler ruhunu teslim alınca, sedir ağacı kokan su ile yıkanıp bir tek elbise ile kefenlenip, bir çukur açarak onu gömdüler. Sonradan melekler orada bulunanlara “Âdem’den sonra, âdemoğullarının defin usulü budur” diyerek gittiler diye de devam etmektedir (İbnü’l-Esir 1985: 43). Burada anlatılan olaylar her ne kadar insanlığın ilk zamanlarına dayansa da konunun seyri açısından kayda değer bilgilerdir. Ancak söz konusu sedir ağacının, birkaç tam olarak detayları bilinmeyen konular dışında, kutsal bir varlık olarak görüldüğü açıktır.

Anadolu’da Sedir Mücadelesi

Sedir ormanları için ortaya çıkan mücadeleler, Doğu Akdeniz’deki Biblos sahil kasabalarında da görüleceği gibi M.Ö. III. binlere kadar gitmektedir. Söz konusu tarihten itibaren yüzyıllar boyunca, bu kaliteli keresteleri toplamak için, Asurlular, Babilliler ve Persler Lübnan dağlarına ya da Kenan-Fenike kıyı şehirlerine sık sık seferler düzenlemiştir (Myers 2007: 213, 214).

M.Ö. II. Bin yıl hâkim güçlerinin arasındaki mücadeleler siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda yapılmış gibi görünse de bunların yanında Lübnan dağlarında yetişen kıymetli sedir ağaçlarının tomrukları da bu mücadelelerin nedenleri içerisinde yerini çok açık bir şekilde almaktadır. Mısır firavunları, saraylarının ve mabetlerinin yapımında bu sedir tomruklarından yararlandıkları gibi Babil ve Asur kralları ile taştan ve ormandan

mahrum olan Mezopotamya da Lübnan'daki sedir ormanlarına muhtaç idiler (Kınal 1967: 193; Klengel 1992: 51).

Sedir ağacı Mezopotamya'da kutsal sayılırdı. Asurlu Tiglat-Pileser kuzeye doğru sefere çıktığı bir dönemde Naire beyinin elindeki bakır ve kurşun yataklarını ele geçirdikten sonra yönünü Lübnan sedir ağaçlarına çevirmiştir. Bu Asurlu kral, tanrıların isteğine uyarak Lübnan'daki sedir ormanlarının büyük bir bölümünü budatmış ve yeni saraylar ve tapınaklar yapmak için Asur'a taşımıştır (Sever 2008: 73).

Durum böyle ki bazı krallar sedir ağaçlarının ülkelerine getirilmesini bir başarı ve övünç kaynağı olarak görmüşlerdir. Bu krallardan yine Asurlu Tiglat-Pileser'in (M.Ö. 1117-1077) sedir ağacına verdiği önemi şu cümlelerden anlamaktayız:

“Ben fethettiğim ülkelerden, sedir ağacı, şimşir ve meşe ağaçları getirdim. Ağaçlar hiçbir atamın (kralın) getirdikleri gibi değildir. Ben onları topraklarımdaki bahçelere ekтім. Ben nadir bulunan meyveleri kendi bahçelerime aldım. Onların Asur bahçelerinde büyümelerine neden oldum.” (Wiseman 1984: 38)

Asur kralı Tiglat-Pileser'in söylediklerinden de anlaşılacağı gibi böylesine değerli bir ağacın o dönemde nasıl bir hâkim olma mücadelesinin ortasında kaldığı açıktır. Bahsi geçen dönemde insanların sırf mabet ve gemi yapmak için, özellikle Akdeniz sahilinden hemen sonra yükselen dağlar üzerindeki sedir ormanlarını yok ettikleri bir gerçektir. Bu tahrip edilen sedir ormanlarının yerini ise günümüzde maki, garig ya da step otları almıştır. Bunun dışında Lübnan sediri ise bugün sayıca çok az olmasına rağmen, insan elinin değmediği yerlerde eski varlığını hala devam ettirmektedir (Tunçdilek 1971: 175, 176).

Bunların dışında daha geç dönemde (M.Ö. I. Bin ortaları) İskit kadınlarının selvi ve sedir ağaçlarının özünü bir kapta döverek merhem yaptıkları ve bu merhemi çam sakızı ve su ile karıştırarak macun haline getirdikleri, bu macun lapasını ise yüzlerine sürerek güzellik bakımı yaptıkları da bilinmektedir. Bu yöntemin, kayıtlarda olmasa dahi daha eski dönemlerde de kullanılmış olması muhtemeldir (Memiş 1987: 42). Yine bunlarla birlikte Frigler'de görülen, ölümlerin ilk önce ahşap sedirler üzerine yatırılması olayının da daha eskiye gitmesi mümkündür. Buradan anlaşılacağı üzere sedir ağacının dini ve ekonomik açıdan öneminin yanı sıra bir de temizlik ve arınma hususunda kutsal bir varlık olarak görüldüğü açıktır (Birecikli 2010: 229).

Sedir ağacının günlük ihtiyaçlar doğrultusunda kullanımı ve ülkeye getiren kralın bir övünç içerisine girmesinin yanında kutsal bir ağaç olarak görülmüş olması da mümkündür. Bu kaniya ise Kumarbi Destanı ile başlayan destanlar zincirinin bir halkası

olan Hedammu mitinde bilgelik ve akıl tanrısı Ea'nın şu konuşması kaynak oluşturmaktadır. Konuşma ise şöyledir:

“Neden [insanoğlunu] yok ediyorsunuz? Onlar tanrılara kurban sunmayacaklar. Onlar sizin için sedir (ağacından) tütsü yakmayacaklar. Eğer insanoğlunu yok ederseniz, artık tanrılara [tapınma]yacaklar. Hiç kimse [ekmek] sunmayacak. Hatta sabanı bizzat Kummiya'nın kahramanı Teşup sürecek, Şauşka ile Hepat ise değirmen taşında (un) öğütecekler” (Hoffner 1990: 49; Ünal 2003: 79).

Daha öncede bahsettiğimiz gibi sedir ağacının kutsal maddeler (un-ekmek) ile birlikte zikredilmesi bu ağaca karşı mistik bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır. Yine aynı tanrının diğer tanrılara kızdığı bir başka konuşmasında ise şunları söylemektedir:

“İnsanlığı niçin mahvetmek istiyorsunuz? Onlar tanrılara kurban sunup, ıtriyat olarak sedir ağacı yakmıyorlar mı? Eğer insanları mahvederseniz tanrılar varlıklarını sürdürebilirler mi?” (Ünal 1980: 478).

Bunların dışında yine Telipinu'ya atfedilen bir Hitit çivi yazılı belgesinden de anlaşıldığı kadarıyla bu ağacın katran ve reçinesinden yararlandığı ayrıca kendisinin vermiş olduğu serinletici hissiyat tanrı Telipinu'nun hoşuna gitmektedir. Yine bir Hitit kraliçesi olan Puduhepa'nın (III. Hattuşili'nin eşi M.Ö. 13. yy.) Arinna şehrinin güneş tanrıçasına yaptığı dua metninde, Anadolu'nun “sedir memleketi” haline geldiğini söylemektedir (Burney 2004: 29). Gılgamış destanına ait bölümlerde ise Enkidu ve Gılgamış'ın gökyüzü boğasını ve Huvava'yı öldürdükleri ve dağın sedir ağaçlarını kestikleri tanrı Anu tarafından Enlil'e söylenmekte ve bu yüzden içlerinden birisinin ölmesi istenmektedir (Ertem 1964: 134).

Sedir ağacının yalnızca belli bir bölge halkı için değil eskiçağın süper güçleri tarafından da kullanılması, bu ağaca ayrı bir önem verildiğini açık şekilde ortaya çıkarmaktadır. Yine M.Ö. 1100'lü yıllarda, Mısır tanrısı Amon'un bir rahibi olan Venamon, Karnak'ta Amon'a ait kutsal bir sandal inşa etmek için sedir ağacı getirmek maksadı ile Biblos'a gönderilmiştir. Rahip Venamon seyahati esnasında konaklamak için Dor kentine demir attığında, satın alacağı sedir ağaçlarına karşılık olarak vereceği altın ve gümüş çalınmıştır. Venamon ise bu kaybı karşılamak için Dorlu Sekeller'e ait (Deniz Kavmi halkı) bir gemiyi soyar. Venamon sedir ağaçları yüklü gemileriyle birlikte Biblos'tan denize açıldığı sırada on bir Sekel gemisi, Venamon'un gemilerini ele geçirmek maksadı ile bu bölgeye gelir. Biblos Kralı Sakar Baal ise o bölgeye özgü konukseverliği göstermek için gemiler limandan uzaklaşınca kadar Sekellerin onu rahatsız etmesine izin vermemiştir (Wachsmann 1986: 39).

Daha erken dönemlerden bir örnek vermek gerekirse eğer Akad Kralı Naram-Sin'in icraatını konu alan ve Boğazköy arşivinde ele geçen bir metinde Naram-Sin kendisine karşı isyan eden şehirleri saymaktadır. Bu esnada ise Sedir Dağları kralı Isqippu ismini zikretmektedir. Bahsi geçen kralın hâkimiyetindeki yer olan Sedir Dağları ise Amanoslar'dan başka bir yer değildir (Yiğit 2000: 23).

Sedir ağacının farklı devletler üzerindeki etkileriyle ilgili bazı kesitler verdikten sonra asıl üzerinde durulması gereken konu ise bu ağacın, değerli madenler olan altın, gümüş, bakır gibi hediye olarak da sunulmasının yanında, ülkelerine getirildiği takdirde, krallar tarafından çok büyük bir başarı olarak görülmesidir. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Asur krallarının düzenli olarak her yıl tekrar ettikleri seferlerin en önemli nedenlerinden birisi de sedir kerestesi toplamaktır. Öyle ki M.Ö. 857 yılında Sam'al kralı Haianu'nun III. Salmanasar'a vermeyi kabul ettiği haraç listesinde sedir kerestesi ve reçinesi de vardır. III. Salmanasar'ın bu tarihten itibaren yaptığı seferlerde ise "Hamanu Dağı-Sedir Dağı" olarak geçen Amanosların, kereste açısından ekonomik değerinin devam ettiği görülmektedir (Kurt 2008: 120, 122).

SONUÇ

Görüldüğü üzere şimdilerde fazlaca adından söz edilmeyen sedir ağacı, eskiçağ toplumlarında ne denli önemli ve hatta sefer nedeni sayıldığı ayrıca tanrılara sunulan hediyeler içerisinde yerini aldığı çok açık bir şekilde ortadadır. Sedir ormanları ile ilgili yukarıda verdiğimiz bilgilerin dışında daha birçok ilginç bilgi de mevcuttur. Ancak en önemlileri bizim bahsettiğimiz konulardır. Bununla ilgili ele geçecek olan yeni buluntular ile birlikte bu ağacın değerini daha iyi kavrayabiliriz. En kısa şekilde eskiçağda sedir ağacının, ticaret, inşaat, tanrılara sunulan hediyeler, kozmetik, ilaç ve daha birçok alanda kullanıldığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

BİRECİKLİ Fatma, (2010), "Ana Hatlarıyla Friglerde Din", **Akademik Bakış**, C. 4, S.7, s. 215-232, Ankara.

BOYDAK Melih, ÇALIKOĞLU Mehmet, (2008), **Toros Sediri'nin (Cedrus libani A. Rich.) Biyolojisi ve Silvikültürü**, Ankara: Ormancılığı Geliştirme ve Orman Yangınları ile Mücadele Hizmetlerini Destekleme Vakfı Yayını.

BURNEY Charles, (2003), **Historical Dictionary of the Hittites, Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras**, Oxford.

COLLELO Thomas, (1987), **Syria A Country Study**, New York: Federal Research Division Library of Congress.

ERTEM Hayri, (1964), GİŞERİN “Sedir Ağacı” ve İdyogramın Hurrice Okunuşu Hakkında, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XXII, S. 3-4, s.129-134, Temmuz-Aralık 1964, Ankara.

HOFFNER Harry, (1990), **Hittite Myths**, Chicago.

İbnü'l-Esir, (1985), **El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, İslam Tarihi**, C. 1, İstanbul.

KAYACIK Hayrettin, (1980), **Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği**, C. 1, Gymnospermae, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayını.

KINAL Füzulan, (1967), “Yamhad Krallığı” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, V/8-9, 193-211, Ankara.

KLENGEL Horst, (1992), **Syria 3000 to 300**, Berlin: Akademie Verlag.

KURT Mehmet, (2008), “Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 3, s. 118-133, Ankara.

MAYER Hans, SEVİM Mehmet, (1959), “Lübnan Sediri, Lübnan'daki 5000 Yıllık Tahribatı, Anadolu'da Bugünkü Yayılış Sahası ve Bu Ağaç Türünün Alplere Tekrar Getirilmesi Hakkında Düşünceler”, (Çev: Necmettin ÇEPEL), **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, C. XI, S. II, s. 111-142, İstanbul.

MEMİŞ Ekrem, (1987), **İskitler'in Tarihi**, Konya.

MYERS Ched, (2007), “The Cedar has fallen!”, **The Prophetic Word vs. Imperial Clear-Cutting, Published in Earth and Word: Classic Sermons on Saving the Planet**, (Ed. by David Rhoads), Continuum, pp. 211-223, USA.

SEVER Erol, (2008), **Asur Tarihi**, İstanbul.

TUNÇDİLEK Necdet, (1971), **Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

ÜNAL Ahmet, (2003), **Hititler Devrinde Anadolu 2**, İstanbul.

WACHSMANN Shelley, (1986), “Is Cyprus Ancient Alashiya? New Evidence from an Egyptian Tablet”, **BA** 49/1, s.37-39, Boston.

WISEMAN J. Donald, (1984), “Palace and Temple Gardens in the Near East”, **Bulletin of Middle Eastern Culture Center**, s. 37-43, Japan.

YALTIRIK Faik, (1993), **Dendroloji Ders Kitabı I, Gymnospermae**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayını.

YİĞİT Turgut, (2000), “Akadlar Devrinde Anadolu’nun Siyasi Yapısı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S. 40, s. 13-28, Ankara.

SİLAHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA'NIN HAYATI VE ESERLERİ**(1658 / 1726-27)****Yrd. Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL*****Özet**

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarafından özel şekilde kaleme alınan *Silahdar Tarihi* 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından birisidir.

Silahdar Mehmed Ağa, eserinin 1654 (1065)'ten 7 Şubat 1695 (22 Cemaziyelevvel 1106)'e kadar ki kısmına *Zeyl-i Fezleke* adını verirken; 1721 (1133)'e kadarki hadiseleri ihtiva eden kısmına ise II. Mustafa'nın isteği üzerine *Nusretnâme* ismini vermiştir. Ancak literatürde daha ziyade bu iki eser bir bütün olarak *Silahdar Tarihi* adıyla tanınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke, Silahdar Tarihi.

SİLAHDAR FINDIKLILI MEHMED AGA'S BIOGRAPHY AND WORKS**(1658 / 1726-27)****Abstract**

Silahdar Tarihi, written by Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga privately is one of the significant historical sources in the 17th and 18th centuries of Ottoman history.

Silahdar Mehmed Aga named the first part from 1654 (1065) to February 07, 1695 (22 Cemaziyelevvel 1106) of his work *Zeyl-i Fezleke* and the second part, including the events from the following years up to 1721 *Nusretnâme* on demand of Mustafa II. But these two works are commonly known by the title of *Silahdar Tarihi* in a single book.

Keywords: Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, Zeyl-i Fezleke, Silahdar Tarihi.

1. HAYATI

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, 7 Aralık 1658 (12 Rebiülevvel 1069)'de Galata'ya bağlı Fındıklı semtinde dünyaya gelmiştir. Doğum yerini eserinin mukaddimesinde, “Bu hakîr-i pür-taksîr Mehmed Hocaşâde e'ş-şehr be-Fındıklı ya'nîki, Galata muzâfâtından Fındıklı kasabasında tevellüd idüp” (*Zeyl-i Fezleke* 2369: Mukaddime) ifadesiyle belirtmiştir.

Müellif doğum tarihini 1069 senesi olaylarını anlatırken bizzat “Mâh-ı mezbûrun (Rebiülevvel)on ikinci Dü-şenbih gicesi işbu muharrir-i *Zeyl-i Fezleke*-i hakîr âlem-i gaybdan dünyâ-yı fânîye vaz'-ı kadem eyledi" (*Zeyl-i Fezleke* 2369: 22b) şeklinde kaydetmiştir. Yine, 1096 senesi olayları arasında “Mâh-ı mezbûrun (Rebiülevvel) on

* GŞÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mkturkal@gumushane.edu.tr

ikinci gün mü'ellif-i hakîr yigirmi yedi yaşına bâliğ oldu" (Zeyl-i Fezleke 2369: 29a) diyerek yaşı ile ilgili vermiş olduğu bu bilgi doğum tarihini de destekler niteliktedir.

Genç yaşında saraya girmiş olan Mehmed Ağa, o zamanki Baş Musahib Şahin Ağa'nın himâyesinde yetişmiştir (Artuk 1973: 123).9 Şubat 1674 (3 Zilka'de 1084)'de Hasbahçe bostancılara dâhil edilmiş, bu da 1084 yılı olaylarında, "Mâh-ı Zilka'de'nin üçüncü Şenbih gün mü'ellif-i hakîr İstanbul Hâsbâğçe bostancılar zümresine ilhâk olunduk" (Zeyl-i Fezleke 2369: 89a) ifâdesiyle yer almıştır.

Muharrem 1088 (Mart 1677)'de Tersane Bahçesi haremindedir bulunan odalardan birinde çıkan yangının söndürülmesinde gösterdiği gayretten dolayı padişahın lütfuna nâil olmuş, bu olayı da yine kendisi şu şekilde anlatmıştır: "Evâsıt-ı mâh-ı mezbûrda sabâha karîb Tersâne Bâğçesi haremindedir horanda odalarının birinin ocağından âteş isâbet idüp, içinde olan kirişe ve ba'dehu tavana yapışup Kara Ağalar söndürememekle, ân-ı vâhidde bütün odayı ihâta ve etrâfında olanlara dahı sirâyet idecek, içindeki câriyeler ancak birer başlarıyla pâdişâh hazretlerinin olduğu camlı büyük köşke firâr ve anda dahı karâr idemeyüp, âkîbet deryâya nâzır kafesli köşke kaçdılar. *Bi-emri'llâhi ta'âlâ* ol gice bir azîm tûfân olmağla şu'le-i âteş-bürîden müşâhede olunmayup ancak anda hâzır bulunan iki yüz miqdâr halvetci bostancılar ile Bostancıbaşı Rum Sâlih Ağa ve ocaklarının baş çavuşu Kanozlu Uzun Ali yetişüp ve zülüflü baltacılar, gerdeller ve aşçılar iri kazanlar ile deryâdan su taşıyup semender-vâr dört taraftan kuşadup balta üşürdiler. Eski binâ olmağla fâ'ide itmeyüp gitdikce âteş işti'âl bulup, camlı büyük köşke yapışmağa on zirâ' miqdâr kaldığı mahalden baş çavuş kesdirüp *bi-avnilâhi ta'âlâ* altı kalın dîvâr çıkmağla âteş teskîn oldu ve illâ hâl müşkil olurdu. Mü'ellif-i hakîr zümre-i bostâniyândan olduğumuz hasebiyle hizmetde hâzır ve ol varta-i hevl-nâk-i ibret-nümâyâ nâzır idim. Taraf-ı pâdişâhîden azîm lûtfa mazhâr olduk" (Zeyl-i Fezleke 2369: 92b).

Sultan IV. Mehmed'in Lehistan Seferi'ne çıktığı esnada Turhan Sultan ve saray halkıyla beraber bu sefere iştirak eden Fındıklılı Mehmed Ağa, sefer esnasında Baş Musahib Şahin Ağa'nın padişaha arzemesiyle (Topal 2001: XVI) 10 Aralık 1678 (25 Şevval 1089)'de yirmi yaşında iken zülüflü baltacılar zümresine dâhil olmuştur ve kendi ifadesinde şöyle yer almıştır: "Ve mâh-ı mezbûrun yigirmi beşinci Şenbih gün, mü'ellif-i hakîr hizmetinde olduğum Hazînedâr-ı birûn-ı sâbık Baş Musâhib Şahin Ahmed Ağa yed-i himmetiyle Zülüfli Baltacılar zümresine ilhâk ve ol hâne-i garîbeye çerâğ olduk" (Zeyl-i Fezleke 2369: 101b).

Kısa bir süre içerisinde de 24 Nisan 1679 (13 Rebiülevvel 1090)'da Seferli Odası neferatı zümresine katılmıştır. Bununla ilgili 1090 senesi vekâyi'indeki kayıt şöyledir: “Ve on üçüncü Dü-şenbih gün Vâlîde Câmî‘inde Mevlid-i şerîf okudup, ahşâm Salı gicesi mü’ellif-i hakîr bende-i dîrînelerin hizmetinde olduğum hânedan, gilmân-ı enderûndan Seferli Odası neferatı zümresine ref` ve mahsûdü'l-akrân ve nâ'il-i merâm eyledi” (Zeyl-i Fezleke 2369: 101b).

Mehmed Ağa 1683 yılındaki Viyana Seferi'ne bizzat katılmıştır, orduyla beraber yola çıktıktan sonra çekilen sıkıntıları böyle dile getirmiştir: “Sekizinci Salı gün menzil-i Kayalı, nısfu'l-leylden beri te‘âkub iden yağmurdan çadır kuracak kuru yer bulunmayup, bütün ova deryâya dönmüşüdi. Ekser-i halk gırârları üzerinde beytûte idüp, hayvanât göğsüne değin balçık içinde kaldı. Fakîr dahi sanduğum üzerinde sabâhladım” (Zeyl-i Fezleke 2369: 107a).

Sefer dönüşünde, Yeniçeri Hasan Ağa'nın yerine Hasoda hademeleri arasına katılan Mehmed Ağa bunu da şu şekilde beyan etmiştir: “Çehâr-şenbih gicesi ki, gurre-i mâh-ı Cemâziyelevvel'dir, işbu muharrir-i hakîr Fındıklılı Mehmed, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa mahlûlüne, Hasoda huddâmına ilhâk ve kırklar makâmıyla şeref-yâb buyuruldu” (Zeyl-i Fezleke 2369: 150b).

1688 yılında Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine ve yeniçerilerin isyanına şahit olan Mehmed Ağa, yeni padişah olan Sultan II. Süleyman⁴ zamanında da onun hizmetinde bulunmuştur (Özcan 1994: 194; Ahmet Refik 1980: 185). İşini nedeniyle padişahın yakınlarında bulunmuş ve olayları büyük bir dikkatle ve teferruatıyla kaydetmiştir. Dönemin sadrazamı İsmail Paşa'nın 27 Nisan 1688'de sadareten uzaklaştırılması amacıyla, rakipleri olan ulema efendilerin, Hasbahçe'de Bağdad Köşkü'nde padişahın huzuruna kabul olunarak İsmail Paşa ile ilgili rahatsızlıklarını dile getirmeleri üzerine, padişah, “Ya kim vezirizam olsun?” diye sorunca, Bekri Mustafa Paşa'yı tavsiye etmelerine şahitlik etmiştir (Zeyl-i Fezleke 2369: 151a).

Sultan Mustafa şehzadeliğinden beri Mehmed Ağa'yı tanıyor ve onun bir tarih kitabı yazdığını biliyordu (Özcan 1994: 194) Bu nedenle tahta çıktığında ondan, kendi padişahlığı döneminde cereyan edecek olayları, fetihleri ve zaferleri günü gününe yazmasını istemiştir. Mehmed Ağa da bu tarihten itibaren II. Mustafa'nın arzusu üzerine *Nusretnâme* adı verilen eserini yazmaya başlamıştır (Artuk 1973: 123; Topal 2001: XVI).

⁴ Bazı Osmanlı tarihçileri Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'yi I. Süleyman olarak addederler. Muhtemelen bu sebepten dolayı Ahmet Refik II. Süleyman'ı III. Süleyman olarak kaydetmiştir.

Sultan II. Mustafa'nın da devamlı yakınında bulunan Mehmed Ağa, onunla beraber seferlere katılmış, 1695 Eylül ayında yeniden fethedilen Lipova kalesini II. Mustafa ile birlikte dolaşmış ve gözlemlerini ayrıntılı bir şekilde yazmıştır (Özcan 1994: 195).

Mehmed Ağa 7 Mart 1699 (5 Ramazan 1110) tarihinde hırka-yi şerif ve sancak-ı şerifin muhafazasından sorumlu dülbent gulamı olmuştur ve bilgisi ve maharetine istinaden zaman zaman başka görevlere de çağırılmıştır (Topal 2001: XVI-XVII).

Hasoda düzenine göre sırasıyla dülbent gulamı, sonra rikabdar, çukadar ve ondan sonra silahdar olmak gerekiyordu. O sırada rikabdar olan Çerkes Süleyman Ağa çok genç ve tecrübesiz olduğundan Mehmed Ağa rikabdar olmadan çukadar olmuştur (Ahmet Refik 1933: 11). Mehmed Ağa'nın çukadarlığa tayini konusunda, Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın ifadesiyle alışılmış usullerin dışında olduğu şöyle vurgulanmıştır: “Rikâbdâr olan Çerkes Süleyman Ağa sinnen hadâseti olmağla, silâhdar ve çukadârlığa adem-i liyâkatinden, kânûn-ı Enderûn bi-hasebi'l-iktizâ mürâ'ât olunmayup, Rikâbdâr Süleyman Ağa yine rikâbdârlıkda kalup kendüden bir rütbe aşağı olan Dülbend Ağası Fındıklılı Mehmed Ağa çukadâr olmuş idi” (Defterdar 1995: 821).

Edirne Vakası ile II. Mustafa tahttan indirildikten sonra 23 Ağustos 1703'te (10 Rebiülahir 1115) yerine kardeşi III. Ahmed tahta geçmiştir. Fındıklılı Mehmed Ağa Hasoda tarafındaki Harem kapısında yeni padişahı karşılayıp koluna girmiş, onu Hırka-i Saadet Dairesi'ne getirip tahta oturtanlar ve ona ilk biat edenlerden olmuştur (Özcan 1994: 195). Tahtan indirilmesinin ardından üzüntüsünden dolayı hastalanarak 18 Aralık 1703 (21 Şaban 1115)'te vefat eden Sultan Mustafa'nın techiz ve tekfin işleri Mehmed Ağa tarafından yerine getirilmiştir (Ahmet Refik 1980: 187; Defterdar 1995: 835-836).

III. Ahmed'in tahta çıkmasının hemen ardından Mehmed Ağa, İbşir Hüseyin Ağa'nın yerine silahdarlığa getirilmiştir (17 Eylül 1703/5 Cemaziyelevvel 1115). Bu dönemde de oldukça faal olan Silâhdar Mehmed Ağa, mevaciblerinin verilmemesini bahane eden bostancıların çıkardıkları ayaklanmanın bastırılmasında, padişah tarafından aracı tayin edilmiştir. İsyan edenleri ikna için dört defa gitmesine rağmen sonuç alamayarak padişaha şöyle demiştir: “Artık bunlar size hayr etmez tedârüklerin görüp yerlerine gayrısın istihdâm buyurun, bir vechile nasîhat kabul etmezler.” (Topal 2001: 643-644)

İsyan bastırıldıktan sonra Mehmed Ağa kendisi de Bostancı Ocağı'ndan yetişmesi dolayısıyla merhamete gelerek, ocağın tamamının tasfiye edilmemesi için padişahı ikna etmiş, isyana karışmayanların ve emektarların affına vesile olmuştur (Defterdar 1995: 826-827; Raşid 1282: 89; Topal 2001: 645).

Müellifin faal olması ve sultana olan yakınlığı vezirlerin dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim çok hırslı bir insan olan Yeniçeri Ağası Vezir Çalık Ahmed Paşa sadaret sevdasına düşünce, Silahdar Mehmed Ağa'ya defalarca müracaatta bulunarak bu konuda kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Bu durumdan rahatsız olan Mehmed Ağa, sıkıntısını III. Ahmed'e aksettirince padişah, Çalık Ahmed Paşa'nın görevinden azlini emretmiştir. Azil işlemleri Mehmed Ağa eliyle yürütülerek Çalık Ahmed Paşa bostancıbaşıya teslim edilmiştir. Veziriazam Söhraplı Ahmed Paşa'nın azli olayında da mührü hümayunu almakla görevlendirilen Mehmed Ağa, aynı gün Sultan III. Ahmed'in bütün fermanlarını tebliğ eden kişi olmuştur (Raşid 1282: 124; Topal 2001: 647-653).

Silahdar Mehmed Ağa'nın zikredilen faaliyetleri devam ederken sarayda yeni yeni nüfuzlu kimseler türemeye başlamıştır. Bunlardan biri III. Ahmed'in oda lalası olan Uzun Süleyman Ağa'dır. Onun nüfuzu sayesinde, sabık Silahdar Hüseyin Paşazade İbrahim Bey silahdar olmuş ve Mehmed Ağa'ya da vezirlikle eyaletlerden birini kabul etmesi teklif edilmiştir. Fakat Mehmed Ağa bu teklife sıcak bakmayarak emekliliğini istemiştir. Bu talebi uygun görülerek 14 Şubat 1704 (8 Şevval 1115)'te, günde 300 akçe ve bir miktar tayinat ile emekliye ayrılmıştır (Süreyya 1315: 220-221; Topal 2001: 661). Konuyla ilgili saraydan ihrac olunduğuna (Özcan 1989: 686) ve tekaüd akçesi olarak belirlenen miktarın kendi beyanından farklı olarak 200 akçe olduğuna dair farklı görüşler de mevcuttur (Uşşâkî-zâde 2000: 354-355). Bu olanlar karşısında III. Ahmed'in huzuruna çıkan müellif şöyle demiştir: “Hak celle ve alâ hazretleri şevketlü efendimin mübârek vücûd-ı humâyûnlarını hatâsız eyleye. Bu kulları menkûb kalmış bir ednâ çâkerin idim. Bu rütbe ile mesrûr ve bu nân pâre ile memnûn eyledin. Cenâb-ı Bârî ta'âlâ efendimi iki cihânda mesrûr eyleye (Topal 2001: XVIII).

Sultan da kendisine hitaben: “Ben de senden ve hizmetinden hoşnûd idim. Allah senden hoşnûd ola, etmeğin hayrın göresin” (Topal 2001: XVIII) dedikten sonra, Mehmed Ağa hediyelerini alarak huzurdan ayrılmıştır (Özön 1947: 227-228).

Daha sonra Demirkapı yakınlarında Elvanzade mahallesinde denize nazır bir ev satın alarak oraya yerleşmiş ve Valide Sultan'ın evlatlık olarak yetiştirdiği “Eğlence” lakablı Emine Hanım ile evlenmiştir (22 Aralık 1704/20 Şaban 1116/). Fakat Mehmed Ağa eşini çok çabuk kaybetmiş ve bu hadiseyi eserine şu şekilde kaydetmiştir: “Ve yigirmi birinci Penç-şenbih günü ki, Ağustos'un otuzudur. Sabâh namâzı vaktinde zevcem Emine Hanım çiçekden rihlet-i dâr-ı bekâ eyleyüp bi-emr-i hümayûn Vâlide Câmî'i Türbesi bağçesinde defn olundu. Rahmetu'llâhi aleyh (Topal 2001: 680).

Müellif saray hizmetinden sonra da tarihini yazmaya devam etmiş, fakat olayların dışında kaldığı için, bu kısımları bilgi alabildiği ölçüde ve özet olarak kaleme almıştır. Zamanının olaylarını kaydetmeyi Niş hadisesinin ardından 1721 (1133) sona erdirmiştir (Artuk 1973: 123).

Vefatından bir yıl önce Fındıklı'da Kazancı ve Hacı Receb camileri arasında bir çeşme yaptırmıştır (Artuk 1973: 130). Çeşme aslen güzel mermer işçiliği olan bir eser olmasına rağmen, geçirdiği tamirler sonucunda orijinalliğini yitirmiştir. Yarısı yolun altında kalan ayna taşında iki tane selvi, madalyon şeklinde bir süs ve başka bitki motifleri işlenmiştir. Bunun üstünde *mâşâallâh* ibâresinin yazılı olduğu kitabecek bulunmaktadır. Kemerî dendanlarla süslüdür, sağ ve sol tarafından çeşmeyi çevreleyen taşlarda da taş işçiliği göze çarpmaktadır. Kemerinin iki yanında ise iki adet madalyon bulunmaktadır (Aynur ve Karateke 1995: 167). Musluğu sökülmüş ve suyu akmayan çeşmenin kemerinin üst tarafında büyük bir çatlak vardır. Teknesi çukurda kalmış kitabesinin sağ tarafındaki mermer blok ile üstünde yükselmesi gereken kısım yoktur. Çeşmenin saçak çıkıntısı taşlarının da bir kısmı dökülmüş ve tamire muhtaç bir vaziyettedir (Tanışık 1945: 55). Kitâbesi 76x60 cm ölçülerinde olup, yer yer harekeli celi sülüs beş satırdan ibarettir. Alttaki *mâşâallâh* kısmı ise 31x28 cm ölçülerinde bir mermere hakk edilmiş ve istifli, harekeli, celî sülüsüdür (Aynur ve Karateke 1995: 167). Kitabede ise şunlar yazılmıştır: “Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm lâ-ilâhe illa'llâh Muhammedün-Rasûlu'llâh sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Silahdâr-ı şehriyârî Fındıklılı Mehmed Ağa rûhu için el-Fâtiha. Sene 1138 (1725-26)” (Artuk 1973: 130).

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ölüm tarihi ve mezarının bulunduğu yer hakkında kaynakların verdiği bilgiler birbirinden farklıdır. Ahmed Refik, asker emeklilerinden olan eski Harbiye Mektebi Müdürü Reşid Bey'in tesadüf eseri 15 Ağustos 1926'da Silahdar Mehmed Ağa'nın mezar taşını bulduğunu ve o zamanki Türk Tarih Encümeni azâlarından iki kişiyi görevlendirerek bu mezar taşını kaybolmayacak bir yere koydurduğunu, bununla ilgili kendisinin haberdar edildiğini söylemekte ve daha sonra Müzeler Umum Müdürü Halil Edhem Bey tarafından bu taşın İstanbul Asâr-ı Atıka Müzesi'ne nakl edildiğini belirtmektedir (Silahdar 1928: IX). Ahmed Refik, muhtemelen mezar taşını görmeden kendisine verilen bilgiler doğrultusunda Mehmed Ağa'nın ölüm tarihini 1723-24 (1136) olarak göstermiştir. Mehmed Süreyya'nın eserinde de aynı tarih zikredilmekle beraber (Süreyya 1315: 221) İbrahim Artuk, Türk İslam Eserleri Müzesi'nde söz konusu taşı görerek estampajını çıkardığını söylemektedir. Buna göre ölüm tarihi açıkça 1726-27 (1139) olarak görülmektedir (Artuk 1973: 130; Bursalı 1342: 69) ve mezar taşında şu satırlar yazılmıştır: “Allâhu

sübhânehu ve ta'âlâ sâbıkan Silahdâr-ı şehriyârî Fındıklılı Mehmed Ağa kuluna bi'l-cümle mü'minîn, mü'minâta rahmet eyleye. Bi-hürmeti'l-Fâtiha 1130”(Artuk 1973: 130).

Yetmiş yaşında iken vefat etmiş olan Mehmed Ağa, Taksim'deki Ayazpaşa Mezarlığı'na defnedilmiştir. Kabri zamanla kaybolmuştur (Ahmed Refik 1933: 15; Bursalı 1342: 69; Fındıklılı İsmet Efendi 1989: 500).

Sultan IV. Mehmed, Sultan II. Süleyman, Sultan II. Ahmed, Sultan II. Mustafa ve Sultan III. Ahmed devirlerini gören Silahdar Mehmed Ağa devlete sadakatle hizmet etmiştir.

2. ESERLERİ

Genel olarak bakıldığında, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın eseri, tespit edilen nüshalardan *Nusretnâme*'ye ait olan muahhar bir nüsha hariç, bir kitap halinde tertip edilmesi, olayların kesintisiz devam etmesi, sayfa numaralarının iki eser arasında kesilmeden devam etmesi gibi sebeplerden dolayı *Silahdar Tarihi* adıyla tek bir eser gibi görünse de, *Zeyl-i Fezleke* ve *Nusretnâme* adlarıyla farklı iki eser olarak kabul edilmektedir. Çünkü daha önce belirtildiği gibi, Silahdar Mehmed Ağa, tarihinin 1654-1695 (1065-1106) yılları arasını ihtiva eden bölümünü *Zeyl-i Fezleke* olarak adlandırırken, aynı tarzda yazılmış ve bunun devamı niteliğinde olan, 1695-1721 (1106-1133) yılları arasını kapsayan kısmına ise II. Mustafa'nın emriyle *Nusretnâme* adını vermiştir. Dolayısıyla bunlar iki ayrı eser olarak kabul görmüştür.

2.1. Zeyl-i Fezleke

Silahdar Mehmed Ağa, yukarıda kısaca belirtildiği gibi, eserini Kâtib Çelebi'ye olan hayranlığı sebebiyle, (Topal 2001: XXI) onun *Fezleke*'sinin kaldığı yerden yazmaya devam etmiş ve bu sebeple *Zeyl-i Fezleke* olarak adlandırmıştır.

Mehmed Ağa, daha önceleri yazılan tarih kitaplarını ve mecmu'aları okuyarak tarih bilgisini geliştirdiğini, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sini bitirdiği yerden yani 1654 (1065) tarihinden itibaren kendi eserini yazmaya başladığını ve *Zeyl-i Fezleke* adını verdiğini, eserinin mukaddimesinde belirtmektedir.

Müellif, klasik vakayiname tarzındaki eserinde, olayları yıl yıl tasvir etmiştir ve sonunda o yıl içinde ölen devlet ricalinin biyografisini vermiştir.

1654 (1065)'ten 7 Şubat 1695 (1106 Cemaziyelahir)'e kadar yazılmış olan eserin içeriği, 17. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan ve Osmanlı tarihi açısından büyük önem taşıyan başlıca şu olaylardan oluşmaktadır; uzun yıllardır süre gelen Celali isyanları ve aynı

şekilde devam eden Kadızadeliler meselesi, diğer yandan sipahilerin isyan ederek saraya yürümleri sonucunda, kendilerine teslim edilmesini istedikleri otuz devlet adamını alarak Sultanahmet'te bir çınar ağacına asmaları dolayısıyla “Vaka-i Vakvakiye” olarak da adlandırılan “Çınar Vakası” hadisesi ve Köprülüler Dönemi'nin başlamasıyla Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın bu olaylar karşısında almış olduğu önlemler, Bozcaada'nın geri alınması ve Erdel isyanının bastırılması; Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti döneminde meydana gelen Uyvar seferi, Novigrad ve Yenikale'nin fethi, Saint-Gotthard Muharebesi, Vasvar Antlaşması, Kandiye muhasarası, Girit'in fethi, Kamanıçe'nin fethi, Bucaş Antlaşması; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareti ve Osmanlı'nın dönüm noktalarından biri olan II. Viyana seferi ve yenilgi sonrasında Kara Mustafa Paşa'nın idamı, ard arda gelen bozgunlar, IV. Mehmed'in hal'i, II. Süleyman'ın padişah olması, Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti ve Salankamen muharebesinde şehit olması, Zülfikar Efendi'nin Viyana elçiliği gibi önemli siyasi olayların yanı sıra, Valide Turhan Sultan tarafından inşası tekrar başlatılan Yeni Cami'nin tamamlanarak ibadete açılması, Şehzade Mustafa'nın doğumu, ayrıca aziller ve tayinler, yangınlar, depremler, ay ve güneş tutulması, kuyruklu yıldızın görünmesi, elçi geliş ve gidişleri gibi pek çok sosyal olayları ve Selanikli dönmelerin meşhur hahamı Sabatay Sevi'nin Müslümanlığı nasıl kabul ettiği gibi ilginç konuları içermektedir.

Silahdar Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*'sinin Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın son zamanlarına kadarki kısmını (1654-1676/1065-1087) yazarken, Naima ile Raşid'in de kaynaklarından olan, başta Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekāyi'nāme*'si olmak üzere, Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi ve Vecîhi gibi müverrihlerin kaynaklarına başvurmuştur. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinden sonraki kısmını ise tamamen kendi müşahedelerine dayanarak yazmıştır. Ancak, II. Viyana seferini kaleme alırken, Teşrifatçıbaşı tarafından yazıldığı kabul edilen *Vakāyi'-i Beç* adlı günlüğü kullanmış, yine Zülfikar Efendi'nin Viyana sefaretine dair mükaleme takririni eserine kaydettiğini de şu ifadelerle beyan etmiştir: “İş bu muharrir-i vakāyi' hakîr dahî Zülfikār Efendi'den mükāleme cerîdesin getürüp bir sûretin yazup aldım. Sene be-sene bütün târîhe geçürmek murâd eyledim Lâkin on cüz' miqdâr tatvîl-i kelâm bir kitâb olmağın ancak netîce-i mükâlemesin ve çekdüğü âlâm ü şedâyidinin bir miqdârın intihâb ve bu mahalle tesvîd eyledim” (*Zeyl-i Fezleke* 2369: 194b).

Müellif, tarihini III. Ahmed zamanında tamamlayıp, padişaha takdim etmiştir. Bunu da şu şekilde ifade etmiştir: “Pâdişâh-ı cihân es-sultân ibnû's-sultân es-Sultân el-Gâzî Ahmed Han ibnû's-Sultân Mehmed Han ibnû's-Sultân İbrâhîm Han hazretlerinin 1115

senesi Rebî'ülâhir'in onuncu Çehâr-şenbih günü cülûs-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûnlarında çukadâr-ı hâssa bulunup, der-akab silâhdârlık hizmetiyle şeref-yâb ba'de nâ'il-i pâre-i çirâğ-ı tekâ'üd ihsânlarıyla behre-yâb buyurdılar. *Fe-li'llâhi'l-hamd* tahrîrine sa'y u gûşîş eylediğim tevârihin dahı zamân-ı sa'âdet-iktirânlarında itmâm-ı müyesser olmağın pâygâh-ı Süleymân bargâhlarına ihdâya icrâ kılındı" (Zeyl-i Fezleke 2369: mukaddime).

Ahmed Refik Bey, *Zeyl-i Fezleke*'yi, 1928 yılında, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı vasıtasıyla, iki cilt halinde *Silahdar Tarihi* adıyla neşretmiştir. Müellifin hayatına ve nüshaların özelliklerine dair ilave ettiği mukaddimeyle de değerli bilgiler vermiştir.

2.1.1. Nüshaları ve Özellikleri

Zeyl-i Fezleke'nin tespit edilen yedi nüshası vardır. Bunlardan üçü İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde, biri Manisa Genel Kütüphanesi'nde biri Viyana National Bibliothek'tedir. Ayrıca müstakil bir nüshanın Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde, Ahmet Refik Bey'in, eserin neşrinde kullandığı Halis Efendi nüshasının ise nerede olduğu bilinmemektedir.

2.1.1.1. Veliyyüddin Efendi Nüshası (Bayezid Devlet Ktp.) nr. 2369

Nusretnâme ile beraber tanzim edilmiştir. Tek ciltten oluşan nüsha 329 yapraktır. *Zeyl-i Fezleke* 213a'ya kadardır, *Nusretnâme* 213b'den itibaren başlamaktadır.

Nüsha, 1065 yılı olayları ile başlayıp, 1106 yılı olaylarından, "Hurûc-ı Bebe Süleyman" başlığına ait, "...Sultân Ahmed Han hazretlerinin icmâl-i saltanatı bu mahalde encâma irdi. *Rahmetullâhi aleyh rahmeten vâsi 'a'*" ifâdesiyle sona ermektedir.

Çerçevesiz olan eserin muhtelif yerlerinde boşluklar bırakılmış, zaman zaman da kenarlara çıkma yapılarak ilaveler yapılmıştır. Silinmek istenen ifadeler kırmızı kalemlerle çizilmiş, bazen de yazılan konuyla ilgili bir mektup veya hattı hümayun suretinin yer aldığı sayfa, bahsi geçen yere yapıştırılarak eklemeler yapılmıştır. İlk sayfada yer alan, "Enderun-ı humâyûnda evvelen sır kâtibi, sonra silâhdâr olan Fındıklılı Mehmed Efendi'nin kendi hattı ile olan târihtir" kaydı ve Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin vakıf mührü vardır. Yazıldığı tarihe dair eserde bir kayıt bulunmamakla beraber hatime kaydı da yoktur.

Ebadı 440x170 mm, sayfalarda genel olarak 60-65 satır bulunmakla beraber bazen 70 satıra çıkan sayfalar da vardır, hattı divanî kırması, başlıkları kırmızı mürekkeple

yazılmış, kâğıt türü Ali Kurna, cilt türü mukavvadır. Başında fihristi bulunmamaktadır.⁵ Sayfa numaralandırılması yeni rakamlarla yapılmıştır.

Ayrıca, Silahdar Mehmed Ağa'nın kendi mukaddimesi yer almakla beraber, bu mukaddimenin altında, Türk Tarih Encümeni Kütüphanesi nüshasından alınarak buraya sonradan eklendiğine dair şöyle bir not düşülmüştür: “Bu mukaddime kitabın İstanbul'da bulunan dört beş nüshasından ancak Türk Tarih Encümeni Kütüphanesi mevcut mukaddimedede görülüp bi'l-istinsâh teberrüken ve hediye eden bu nüshaya ilave edilmiştir. 19 Şevval 1346. Mâ-hâzâ kitabın 213 rakamlı sâhifesinin zahrında bu mukaddimenin manzum kısmı aynen mevcut yalnız “bu fakîr-i hakîr” diye başlayan mensûr kısmı başka şekilde mukarrer olduğu esnâ-yı istinsahda görülmüştür.

2.1.1.2. Yıldız (İstanbul Üniversitesi Ktp. T.) nr. 5982

Zeyl-i Fezleke, Nusretnâme ile beraber iki ciltten oluşmaktadır;

Birinci cilt, 1065 yılı olayları ile başlayıp, “Kara İbrahim Paşa” başlığı altında “...hasûd u mütekebbir ve mâldâr bir âdem idi” ifâdesiyle son bulmaktadır. Bu cilt 502 yapaktır.

İkinci cilt ise, “IV. Mehmed'in hal'i ve II. Süleyman'ın cülûsu” ile başlayıp, *Zeyl-i Fezleke* kısmı, “...Sultân Ahmed Han hazretlerinin icmâl-i saltanatı bu mahalde encâma irdi. “Rahmetullâhi aleyh rahmeten vâsi'a” ifâdesiyle bu cildin 249'uncu sayfasında sona ermekte ve buradan itibaren *Nusretnâme* devam etmektedir. Bu cilt toplam 663 yapaktır.

Ölçüler 300x180mm, ser-levha müzehheb, cedveller yaldızlı, başlıklar kırmızıdır. Sayfalar Arapça rakamlarla numaralandırılmıştır. Eserin sayfa kenarlarına eski harflerle “Veliyyüddin Efendi nüshasından istinsaktır” kaydı düşülmüştür (Topal 2001: XXVIII).

İstinsah tarihi belli değildir fakat müstensihin ismi eserin sonunda şu ifadelerle yer almıştır, “Ketebehü'l-hakîrü'l-fakîr Muhammed el-Kâdî”.

2.1.1.3. Çaçnigir (Manisa Genel Ktp.) nr. 5040/1-2

Zeyl-i Fezleke, Nusretnâme ile beraber üç ciltten oluşmaktadır.

Birinci cilt diğer nüshalarımızda olduğu gibi 1065 yılı olayları ile başlayıp, 1094 yılı olaylarından, “Vusûl-i serdâr-ı a'zam be-sahrâ-yı kal'a-i Üstolni-Belgrad” başlığına ait, “...ve Ali Paşa'ya hil'at giydirildi” ifâdesiyle son bulmaktadır. En sonunda kırmızı kalemle “Ömeri'l-ma'rûf be-Hisârî, 1205” ibâresi mevcuttur. Bu cilt ilk on sayfası fihrist olmak üzere 477 yapaktan oluşmaktadır.

⁵ İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, İstanbul 1944, s. 260.

İkinci cilt ise “Feth-i Kal‘a-i Tata” olayı ile başlayıp, *Zeyl-i Fezleke* kısmı, “...Sultân Ahmed Han hazretlerinin icmâl-i saltanatı bu mahalde encâma irdi. “Rahmetullâhi aleyh rahmeten vâsi‘a” diyerek, bu cildin 370b sayfasında son bulmaktadır ve buradan itibaren *Nusretnâme* ile devam etmektedir.

Bu cildin sonunda “Ketebehü'l-fakîrül-hakîr ilâ-rahmeti Rabbihi'l-kadîr, Ömerü'l-ma‘rûf be-Hisârî,” mühürde ise, “Hâzâ kitâbü şerîf-i izz vakfu'l el-hâc Eyyüb” şeklinde müstensihin ismi, mahlası ve vakıf kaydı zikredilmektedir. Dokuz sayfalık fihristle beraber toplam 394 yapraktır.

Her iki ciltte de fihristten sonra şu ifadelerin yer aldığı birer mukaddime mevcuttur: “İşbu, kitâb-ı letâfet-me‘âb ki, tevârîh-i Âl-i Osman ebeda'llâhü mülkühüm ilâ inkırâzi'z-zamân miyânında kemâl-i sıhhat-ı takrîr ile memdûh u mu‘teber ve vücûdı nâdir bir nüsha-yı bî-bedel olduğu müsellemler olmağla, bu abd-i hakîrini ser-çukadârân-ı rikâb-ı kâmyâb-ı Sultan Selîm Han ibn-i Mustafâ Han müceddeden ketb ü imlâsına sarf-ı himmet ve tashîh-i ibârâtına bezl-i mukadderat eyleyüp, *el-hamdüli'llâhi ta‘âlâ* işbu bin iki yüz beş senesi hilâlinde resîn-i dercine hüsnü hitâm olunduğunu îmâ ve vesîle-i hayr du‘â olunmak için bu vechile işbu mahalle işâret olunmuştur. *Îlâ mâşâa'llâhi ta‘âlâ* mütâla‘asıyla karînü'l-ayn olan ihvân-ı bâ-safâdan bu eseri celîlin ibkâsını îfâ-i refâtında zikr-i bi'l-hayr ile yâd buyurmaları mes‘ûl ü mütevakkı‘dır.”

1791 (1205) senesinin sonu olarak kitabın istinsah tarihi net bir şekilde burada da zikredilmiştir.

Ebadları 360x215mm olup, sayfalar düzgün bir nesihle yazılmış, 31 satır mevcuttur. Fihrist ve metin başlıkları müzehheb, kağıd türü Venedik'tir. Cetveller yaldızlı, başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Cildi muhtemelen saray işi, şemseli ve mikleblidir (Parmaksızoğlu 1952: 3). Sayfa numaralandırılması yalnızca Arapça rakamlarla yapılmıştır.

2.1.1.4. Hazine (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.) nr. 1336-37

Manisa nüshasında olduğu gibi *Nusretnâme* ile beraber üç cilt olarak tanzim edilmiştir.

Birinci cilt diğer nüshalarla aynı şekilde 1065 yılı olayları ile başlayıp, 1094 yılı olaylarından, “Âmeden-i kılıç kaftan, be-rikâb-ı hümâyûn” başlığına ait, “Bezm-i dünyâdan göçdi, Bezm-i derdmend” mısrası ile son bulmaktadır.

Kitabın sonunda “nemek et fakîr Mehmed Şâkir fî sâkin-i Galata hâne-i seferli” ifadesiyle müstensihin adı ve nereli olduğu bilgisini mevcuttur. Dokuz sayfalık fihristle beraber 437 sayfadan oluşmaktadır.

İkinci cilt, “Asâkir-i İslâm Raba suyun ubûr ideliden berü feth ü ihrâk olan kal‘alar ve palankalar” başlığıyla başlayıp, bu cildin sonunda “...Sultân Ahmed Han hazretlerinin icmâl-i saltanatı bu mahalde encâma irdi. “Rahmetullâhi aleyh rahmeten vâsi‘a” diye bitmektedir. *Nusretnâme* ise üçüncü ciltle başlamaktadır. İkinci cilt, beş sayfa fihristiyle beraber 369 yapaktır.

Ebadları, 310x170mm, 31 satırdır. Kâğıdı âharlı, ser-levhası müzehheb, cetvelleri kırmızı, cildi miklepli ve yaldızlı, şemseli ve koyu kahverengi deridir (Karatay 1961: 282-283). Bu cildin müstensihî ve istinsah tarihi kayıtlı değildir. Nüşanın üzerinde biri Arapça rakamlarla ve diğeri yeni rakamlarla olmak üzere iki defa numaralandırma yapılmıştır.

2.1.1.5. Viyana National Bibliothek, nr. 1095⁶

Viyana'daki nüsha dört cilt ve 1365 yapaktır. *Zeyl-i Fezleke* ile *Nusretnâme* ayrı eserler olarak düşünülmeden istinsah edilmiştir. *Zeyl-i Fezleke* üçüncü cildin son bölümünde bitmektedir.

Divanî hattile yazılmış 31 satırdan oluşan sayfalarda bend başları ve kenar yazıları kırmızıdır (Babinger 1982: 278).

2.1.1.6. Türk Tarih Encümeni (Türk Tarih Kurumu Ktp.) nr: 521

Sadece *Zeyl-i Fezleke*'nin iki cilt halinde istinsah edildiği bir nüshadır. Şu an Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshanın birinci cildi, diğer nüshalardaki gibi 1065 yılı olaylarıyla başlamakla beraber diğer nüshalarda bulunmayan, “Hudâ'ya hamd ü minnet ola her ân, O'dur lutfi iden insâna her an...”mazmunuyla giriş yapılmıştır. Bu cilt, “kapu kethudâsı olan Çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed Ağa ve ba‘zı” ifadesiyle son bulmaktadır ve yaprak sayısı 320'dir.

İkinci cilt, “ahbâbı kendüye yazmışlar, pâdişâh hazretleri...” diye başlayıp, diğer nüshalarımızdaki gibi “ Rahmetullâhi aleyhi rahmeten” ifadesiyle son bulmaktadır. 280 yapaktır.

Mustafa Meylî isimli birisinin temellük kaydı ve mührü vardır.

Ebatları ise; kâğıt boyutu, 293x195, yazı alan boyutu, 230x120'dir. Yazı türü nesih, sayfalarda 33 satır mevcuttur. Ser-levha müzehheb, cetveller yaldızlı, başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sırtı meşin üzeri bez kaplı, mukavva ciltli, zencirekli ve

⁶ Hem Avusturya elçiliği vasıtasıyla hem de Türk Tarih Kurumu aracılığıyla bu nüshaya ulaşmaya çalıştık fakat bu numarada böyle bir nüshanın kayıtlı olmadığı bilgisi verildi.

şirazelidir⁷. Başında fihristi bulunmamaktadır ve sayfa numaralandırılması yalnızca yeni rakamlarla yapılmıştır.

2.1.1.7. Halis Efendi Nüshası

Ahmet Refik Bey bu nüshayı, *Silahdar Tarihi* neşrinde karşılaştırma için kullanmıştır. Mukaddimesinde de, Halis Efendi nüshasının yeni yazılmış bir istinsah olduğunu ve 1094 senesinden sonrasının olmadığını belirtmiştir. Bu durumda, bu nüshada *Zeyl-i Fezleke* kısmı bile on iki yıl eksiktir. Dolayısıyla kullanılması çok elzem bir nüsha olmadığı anlaşılmaktadır. Hangi kütüphanede olduğu bilinmemektedir.

2.1.2. Kaynakları

Bir tarih yazarının kendisinden önceki dönemleri yazarken yazılı veya sözlü bazı kaynaklardan yararlanmaması imkânsızdır. Lakin Osmanlı tarih yazarlarının pek çoğu tarih eserlerini kaleme alırken faydalanmış oldukları kaynakları zikretmemişlerdir. Bu da günümüzde kroniklerle uğraşan tarihçilerin tahlil çalışması yaparken işini zorlaştırmaktadır. *Zeyl-i Fezleke*'nin kaynaklarının tespiti kolaylaştıran en önemli unsur müellifin kullanmış olduğu kaynaklardan eserinde bahsediyor olmasıdır. Eserinin büyük bir bölümünü kendi gözlemleriyle anlatan Silahdar Mehmed Ağa, söz konusu olan eserini 1654 yılından itibaren yazmaya başlamıştır ve kendi müşahedelerine dayanan 1676 yılına kadar olan kısmı için, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, Abdurrahman Abdi Paşa ve Vecîhi'nin eserlerine müracaat etmiştir. Kamanîçe'nin fethinin yer aldığı bölümde ise, Abdurrahman Abdi Paşa'nın yanısıra Hacı Ali Efendi'nin *Tarih-i Kamanîçe*'sini kullanmıştır.

Kaynaklarından Abdi Paşa ve Vecîhi'nin isimlerini eserinde bizzat zikretmiştir.

Sonrası içinse kendi müşahedelerinin yanısıra, II. Viyana seferi için Teşrifatçıbaşı'nın günlüğünden büyük ölçüde faydalanmış ve 1688'de Viyana'ya elçi olarak gönderilen Zülfikar Efendi'nin, dört yıl orada göz hapsinde tutulduğu yılları anlatan sefaretnamesinden uzun alıntılar yapmıştır. Zülfikar Efendi'nin sefaretnamesini kaynakları arasında zikrederken, Teşrifatçıbaşı'nın günlüğünü kullandığına dair bir işaretle bulunmamıştır.

Yazılı kaynakların dışında, “el-uhdetü ale'r-râvî”, (*Zeyl-i Fezleke* 2369: 10a-25b-121a-131b-136b-138b); “mesmû'dur”, *Zeyl-i Fezleke* 2369: 206a); “bir rivâyetde”, *Zeyl-i Fezleke* 2369: 20b-126b-163b); “haber aldım” *Zeyl-i Fezleke* 2369: 66a- 186b) gibi kullanmış olduğu ifadelerden işittiklerini de değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

⁷Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Yazma Eser Bibliyografik Künye Fişi.

2.1.3. Kaynak Değeri

Silahdar, yukarıda kaynakları bölümünde de belirttiğimiz gibi, eserini yazarken kendinden önceki devri, daha önce yazılan kaynaklara başvurarak kaleme almıştır. Fakat bu eserlerde bulunan bilgileri olduğu gibi nakletmemiş, kaynaklarını birbiriyle kıyaslayarak eksiklikleri diğer kaynaklardan tamamlamıştır. Böylece *Zeyl-i Fezleke*'nin söz konusu kaynaklara nazaran hepsinden daha tafsilatlı bilgiler içerdiği rahatlıkla söylenilebilir.

Kendi dönemi içinse, olayların içinde olmasına rağmen, zaman zaman başka kaynakları kullanmaktan çekinmemiş ve kendi müşahedeleriyle beraber yaşadığı dönemi de oldukça ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır.

II. Viyana kuşatması ve sonrası için Silahdar'ın eseri ayrı bir önem taşımaktadır, çünkü bu sefere bizzat katılmış olması dolayısıyla, yazdıkları kendi gözlem ve tecrübelerine dayanmaktadır.

Türklerin 1526 ve 1683 Viyana Kuşatmaları Bibliyografyası ve İkonografyası incelendiğinde 2446 basılı eserden Türkler'in batılı araştırmacıların istifadesine sunulmuş konuyla ilgili tek bir belge bulunmakta, bu da Raşid'den faydalanarak konuyu ele almış olan Joseph Hammer-Prugstall'ın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* ve Joseph Hormayr'ın *Türk Tarihi El Kitabı*'nda yer alan ve yine Raşid'den alınarak aktarılmış olan bir bölümdür, diyen ve “II. Viyana Kuşatması Üzerine Osmanlı Kaynakları” başlıklı bir yazı kaleme alan Kreutel, (Kreutel 1970: 11-12) Raşid'in ise Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın yazdıklarından istifade ettiği ve her ikisinde de bu olayın çok kısa ve yüzeysel olarak ele alındığını söylemektedir. Dolayısıyla Osmanlı tarihi araştırmacılarının da genel olarak bu kaynaklara bağlı kaldığından, bu önemli olayın üstünkörü anlatıla geldiği iddiasında bulunmaktadır.

Dönemin orijinal (Türkçe) üç ana kaynağı vardır. Biri, Silahdar'ın yazdığı *Zeyl-i Fezleke*, biri Teşrifatçıbaşı'nın tuttuğu günlük, diğeri de Hasan Esîrî'nin tarih-coğrafya üzerine yazılmış olan eserinde yer alan bir bölümdür. İlgili bölüm Mehmed Arif tarafından yayınlanmıştır (Arif 1328: 1071-1075). Fakat Hasan Esîrî, bahsi geçen konuyla ilgili, Teşrifatçıbaşı ve Silahdar gibi ayrıntı ve temel bilgiler vermemektedir. Silahdar'ın tarihinde konuyla ilgili bilgiler Teşrifatçıbaşı'nın günlüğünü de içerecek şekilde kendi gözlemlerinden oluşan tamamlayıcı ve aydınlatıcı eklemelerle daha da geniş olarak yer almıştır.

II. Viyana bozgunu sonrasında, Kutsal İttifak oluşturan Avrupalı devletlerin, Osmanlı'ya karşı dört ayrı cepheden saldırması Osmanlı Devletini oldukça zor duruma sokmuştur.

Osmanlı Devleti bu savaşlarda zaman zaman başarı kazansa da Salankamen'de ağır bir yenilgi almıştır. 1699 yılında Karlofça Antlaşması'na kadar devam eden on altı yıllık sürecin yaklaşık on iki yılı için de Silahdar'ın *Zeyl-i Fezleke*'si ana kaynak olması nedeniyle değerlidir.

2.1.4. Tesirleri

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, 1654-1695/1065-1106 yılları arası tarihi olayları ihtiva eden değerli bir eser meydana getirmiştir fakat sonrasında bu eser tarihçilerin pek fazla ilgisini çekmemiştir. Bunun nedeni, Silahdar Mehmed Ağa'nın iyi bir eğitim alarak ilmiye sınıfından gelmemiş olması, sarayda pek çok görevde bulunan müellifin tarih yazmak gibi asli görevinin olmaması, belki de en önemli sebebi 1695/1106 yılında bitmiş olan eserini (*Zeyl-i Fezleke*), 1721/1133 yılında bitirdiği *Nusretnâme*'si ile beraber, takip eden yıllarda III. Ahmed'e takdim etmesi olabilir. Çünkü yazımı bittikten sonra eserin takdim edilmesi için yirmi beş yıl beklenmiştir. Bahsettiğimiz bu ihtimaller, Silahdar Mehmed Ağa'nın kendisinden sonraki yazarlar tarafından fazla bilinmediğini ya da kullanılmadığını düşündürmektedir. Sonrasında ise eserin basılmaması da, bu görüşü destekler niteliktedir. Dönemin tarihçilerinden Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekayiât*'ı ile Silahdar Mehmed Paşa'nın *Zeyl-i Fezleke*'si aynı dönemin olaylarını ihtiva etmeleri nedeniyle aralarında bir paralellik söz konusudur. Defterdar Mehmed Paşa'nın kendi eserini yazmaya başlamasından (1704/1116) (Defterdar 1995: XXXVI) neredeyse on yıl önce tamamlanmış olan *Zeyl-i Fezleke*'yi kaynak olarak kullanmamış olmasını da, bu nedene bağlarsak doğru olur kanaatindeyiz.

18 Şubat 1715 (13 Safer 1127)'ta vakanüvislik vazifesine tayin edilen Raşid'e III. Ahmed'in padişahlığından itibaren olayları yazma görevi verilmiştir. Fakat daha sonra 1718 (1130) yılında Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın emriyle, Naima'nın bıraktığı yerden, yani 1660 (1071)'dan 1703 (1115) yılına kadar olan hadiseleri tamamlayıp, 1660-1721 (1071-1134) seneleri arasını kapsayan bir eser⁸yazmıştır (Defterdar 1995: LXII). Dolayısıyla *Raşid Tarihi* ile *Zeyl-i Fezleke* arasında da ihtiva ettikleri yıllar ve konular bakımından paralellik vardır ve yine Raşid'in eserini yazmaya başladığı tarih itibariyle baktığımızda *Zeyl-i Fezleke* yaklaşık yirmi yıl önce tamamlanmıştır fakat araştırmalarımız sonucu *Raşid Tarihi* ile aralarında eserimizin kaynak oluşturduğuna dair bir bağlantı kurulamamıştır. Ancak Raşid, eserinde Silahdar'ın *Nusretnâmesi*'ni kaynak olarak kullanmıştır (Köprülü 1947: 476).

⁸ Raşid Mehmed, **Tarih**, İstanbul 1282.

Bir başka husus, Osmanlı tarih yazarlarının, Silahdar Mehmed Ağa yerine, vakanüvislik vazifesine tayin olarak, Silahdar'la paralel dönemleri kaleme almış olan Raşid'in daha ziyade tanınmış olması ve bu sebeple onun eserinden faydalanmayı tercih etmiş olmaları muhtemeldir.

Bu eseri, tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynak olarak ilk kullanan tarihçi Ahmed Cavid Bey⁹'dir.

Yine tarih araştırmalarında günümüzde de sıkça başvurulan, İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*¹⁰'nin III. cildinde *Zeyl-i Fezleke*'yi kaynak olarak kullanmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise tarihinin III. cildinin I. ve II. kısımlarında¹¹ *Zeyl-i Fezleke*'den önemli ölçüde faydalanmıştır.

2.1.5. Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, *Zeyl-i Fezleke* ile ilgili çalışmalardan en önemlisi, daha önce de bahsedilen, Ahmed Refik Bey'in *Silahdar Tarihi* adlı çalışmasıdır. İlave ettiği mukaddimede, müellifin hayatıyla ve nüshaların özellikleriyle ilgili de çok önemli bilgiler vermiştir.

Yine Ahmed Refik Bey'in yazmış olduğu, *Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa* adlı bir kitabı vardır, bunda Silahdar'ın hayatı ve eserinden seçilmiş bazı parçalar yer almaktadır.

Ahmet Refik Bey'in *Âlimler ve Sanatkârlar* adlı çalışmasında da Silahdar Mehmed Ağa'nın biyografisi yer almaktadır.

Mustafa Nihat Özön'ün *Silahdar Tarihi*'nden oluşturduğu *XVII. Asır Saray Hayatı* isimli eseri bulunmaktadır.

Falih Rıfki Atay'ın Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamına ilişkin bir makalesi, Silahdar Mehmed Ağa'dan sadeleştirilerek kaleme alınmıştır¹².

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa ile ilgili, İbrahim Artuk ve Abdülkadir Özcan'ın da birer makaleleri bulunmaktadır.

Burada bahsedip te dipnotta gösterilmeyen bilgiler daha önceki bölümlerde atıf olarak gösterilmiş olması sebebiyledir.

⁹ Ahmed Cavid Bey, **Müntehabât**, (Haz. Adnan BAYCAR), İstanbul 2004.

¹⁰ İsmail Hami DANİŞMEND, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 1-4, İstanbul 1972.

¹¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1982-1983.

¹² Falih Rıfki ATAY, "II. Viyana Kuşatması, Kara Mustafa Paşa'nın İdamı ve Bozgunu", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl 1, C. 2, S. 8, İstanbul, Eylül 1965.

2.2. Nusretnâme

Yukarıda da izah ettiğimiz gibi, *Zeyl-i Fezleke*'nin devamı niteliğinde olan ve II. Mustafa'nın emriyle *Nusretnâme* olarak isimlendirilen eser, ihtiva ettiği konular açısından iki bölümde ele alınabilir (Özcan 1994: 196). Müellifin saray hizmetinde olduğu yılları (1695-1703/1106-1115) kapsayan ilk kısımda ve kendi gözlemlerine dayanarak, II. Mustafa dönemini ayrıntılı olarak anlatmaktadır (Topal 2001: XXV). Dönemin en önemli olaylarından olan II. Mustafa'nın Avusturya seferleri, Zenta Faciası, Karlofça Antlaşması, Edirne Vak'ası ve donanmanın icraatları, bu bölümde yer almaktadır.

İkinci kısımda ise, 1704-1721 (1116-1133) yılları arasındaki olayları ele almıştır. Bunlardan en önemlileri: Baltacı Mehmed Paşa'nın Rusya seferi, Purut Antlaşması ve Kırım'daki hanlık mücadeleleridir. Bu kısmı saraydan ayrıldıktan sonra yazdığı için daha muhtasardır. Müellif burada daha çok duyduklarını değerlendirmiştir (Özcan 1994: 196).

Silahdar Mehmed Ağa, bu eserini yazarken asıl önemli kısmını kendi gözlemlerine dayanarak yazmıştır. Kullandığı başlıca kaynakları Nazmizâde Murtazâ'nın *Târîh-i Seferü'l-Basra* adlı eseriyle şifâhî kaynaklardır (Topal 2001: XXXII).

Vakanüvis Mehmed Raşid, Örfî Mahmud Ağa, Ahmed Cavid ve Ahmed Resmî Efendi, *Nusretnâme*'yi kaynak olarak kullanmışlardır. Raşid özellikle 1695-1703 yılları arası olayları için *Nusretnâme*'den yararlanmış fakat bunu belirtmemiştir (Köprülü 1947: 476).

Nusretnâme İsmet Parmaksızoğlu tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir.¹³ Mehmet Topal tarafından, eserin tahlil ve metin çalışması yapılmıştır.

3. SİLAHDAR FİNDIKLILI MEHMED AĞA'NIN TARİHÇİLİĞİ VE ÜSLUBU

3.1. Tarihçiliği

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, yukarıda yazarın hayatı bölümünde de belirtildiği gibi, *Zeyl-i Fezleke*'nin mukaddimesinde, “Cilvegâh-ı tevârîh-i mütekaddimîn ve ârâm-câ-yi mecmû'a-i müte'âhirîni tetebbu' ve ahvâl-i âsâr-ı sâlifeyi fehm ile behredâr olarak selîkamız buna zâhib olmağın, zamân-ı saltanat-ı mülûk-i selefi tahrîr iden, ehl-i kalemden fâzıl, Kâtib Çelebi nâm kâmil-i vücûdun *Fezleke Târîhi*'nin hâtîme-pezîr olduğu mahalden zeyl itmek ârzûsuyla, bin altmış beş târîhinden beri vakâyi'î teccessüs-i kâsırâne reh-yafte-i sem'-i husûl ve ekserî manzûrımız olmağın kader-i kemterâne tahrîr

¹³ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme I-II*, (Sad. İsmet PARMAKSIZOĞLU), İstanbul 1962.

ve licâme-gîn-i siyeh-fâm-ı nâmeye tâziyâne-zen azîmet ve *Zeyl-i Fezleke* nâmın tesmiye itmişidim” sözleriyle, daha önceleri yazılan tarih kitaplarını ve mecmu‘aları okuyarak tarih bilgisini nasıl geliştirdiğini belirterek, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sini bitirdiği 1654 (1065) tarihinden itibaren kendi eserini yazmaya başladığını ve eserine *Zeyl-i Fezleke* adını verdiğini söylemektedir.

“Muharrir-i vekâyi‘-i hakîr müverrih Mehmed kemterleri” (Topal 2001: XLV) sözleriyle tarihçi yönünü vurgulayan Mehmed Ağa, hayatı bölümünde de bahsettiğimiz gibi sarayda önemli hizmetlerde bulunduğu devlet ve saltanat haberlerini çok yakından takip etmiş, memuriyet hayatı boyunca pek çok olayın içinde bizzat bulunmuştur. *Zeyl-i Fezleke*' sinin, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinden, II. Mustafa'nın cülûsuna kadar olan kısmı ve *Nusretnâme*'sinin ise 1695-1703 (1106-1115) yılları arasını anlatan bölümleri kendi müşahedelerine dayanması sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Eserinin başlangıcında yaklaşık yirmi yıllık bir zaman periyodunu daha önce yazılmış olan kaynaklardan yararlanarak meydana getirmiştir. 1703 (1115) sonrası ise, saray hizmetinden uzakta olduğu yıllara ait olduğundan, bu kısmını da çoğunlukla duyduklarını yazmakla oluşturmuştur.

Biyografi yazarlarından Bursalı Mehmed Tahir, Mehmed Ağa'dan, “Bu zat iyi görür, doğru yazar bir müverrih olup, takdir ettiği Kâtib Çelebi'nin *Fezleke* isimindeki Osmanlı tarihine yazdığı zeyli, vücuh-ı adide ile kıymetdardır” (Bursalı 1342: 69) diye bahsederken, Mehmed Süreyya ise, “Ahvâl-i âlemden habir, hayr-hah idi, mükemmel bir tarih kaleme aldı” (Süreyya 1315: 221) demektedir. Viyana Kuşatması Günlüğü üzerinde çalışmış olan, Richart F. KREUTEL ise, “Silahdar eserini yazarken günlüğün metnini ustaca düzene sokmuş ve kendine önemsiz gelen bazı yerleri atmıştır. Bunların başında, düşmana karşı zafer nasip etmesi için Allah'a hitaben yapılan yakarışlar gösterilebilir. Ayrıca bilmediğimiz kaynaklardan yararlanarak Teşrifatçıbaşı'nı aydınlatıcı ve birçok eklemelerle iyice genişletmiştir” diyerek, Teşrifatçıbaşı'nın günlüğündeki havaya hiç benzemeyen bir ruh olduğunu ifade etmiş ve “Fındıklılı Mehmed Ağa, daha geniş çapta ilişkiler üzerinde derinliği olan bir görüş sahibidir. Bulduğu anın içine hapsolmuş bulunan Teşrifatçıbaşı ise, bu ilişkilerden ve bunların üzerinde görüş sahibi olmaktan yoksun kalmıştır” demiştir (Kreutel 1970: 114). Yine, *Raşid Tarihi* ile *Nusretnâme* arasındaki ilişkiyi ilk defa tespit eden, Akdes Nimet

KURAT, *Raşid Tarih*'ne nazaran *Nusretnâme*'nin daha tarafsız ve itimada layık olduğunu söylemiştir¹⁴.

Silahdar Mehmed Ağa her iki eserinde de olayları kronolojik bir sırayla yıl yıl yazarken, günleri de belirtmiştir. Hatta gerek gördüğü bazı durumlarda Miladi tarihleri vermesi, tarih tespitine verdiği önemin göstergesidir.

3.2.Üslubu

Müellifin üslubu, eserinin diğer kaynaklara dayanılarak yazıldığı ilk kısımlarında, kullanmış olduğu kaynaklara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Burada Arapça-Farsça kelimeler ağırlıklı olarak kullanılmış, terkiplerin çok, cümlelerin uzun olduğu ağır bir üslub hâkimdir. Kendi müşahedelerine dayanan kısmında ise, Arapça-Farsça ibareler, şiirler, beyit ve mısralar çok fazla yer tutmamaktadır ve dönemin dil özelliklerine uygun bir şekilde, daha sade ifadeler kullanılmıştır.

Silahdar Mehmed Ağa'nın kullandığı yazılı ve sözlü kaynakları eserinde zikretmesi, eserinin değerini artıran bir özelliktir. “Şâ'ir-i mâhir Vezîr Abdi Paşa didüğü târîhdir” (Zeyl-i Fezleke 2369: 7b); “Hasodalı şâ'ir Abdi Ağa” (Zeyl-i Fezleke 2369: 33a); “Vezîr Şâ'ir Abdi Paşa'dan menkûldür ki,” (Zeyl-i Fezleke 2369: 33b); “Şâir-i mâhir Nişâncı Vezîr Abdi Paşa'nın didüğü târîhdir”, (Zeyl-i Fezleke 2369: 51b); “Vecîhi Çelebi Kırım Han'ından olmağla anlar dahı târîhlerinde bu gazâ-yı uzmâyı bu vech üzre yazmışlar ki” (Zeyl-i Fezleke 2369: 26b); “haber aldım” (Zeyl-i Fezleke 2369: 66a-186b) gibi.

Silahdar Mehmed Ağa'yı diğer müverrihlerden ayıran en önemli özelliği ise, olayları dikkatle gözlemlemesi ve teferruata olan düşkünlüğüdür. Hadiseler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurması da diğer dikkat çeken hususlardandır. “Emr-i Hak birle sûret-i zâhirde, bu hezîmete sebep vücûh ile olmağın, bu mahalde birkaç vechi îrâd olunmak rızâ-dâde-i tahrîr ve sevâd görüldi” (Zeyl-i Fezleke 2369: 117b) diyerek, devamında II. Viyana hezimetiyile ilgili sebepleri dört madde halinde sıralarken hemen arkasından o hususta alınacak tedbirleri de belirtmesi sadece buna küçük bir örnektir.

Zaman zaman kendi görüş ve yorumlarına da yer verdiğine, yine II. Viyana hezimetiyile ilgili, “bunda dahı kâmilâne tedbîr bu imiş ki, mir'at-ı tarîk-i seferde ne kadar şevâhid-i feth ü zafer cilve-ger olur ise, cümlesini eltâf-ı Rabb-i Ekber'e havâle ve inân-ı semendzebânı her dem semt-i şükr ü niyâza imâle idüp, her ân insânolduğumuz haysiyetden kemâl-i acz u kusûrumuzu fehm ü iz'ân itmek imiş. Husûsâ za'f-ı vücûd-ı insân edille-i

¹⁴Akdes Nimet KURAT, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana Ait Metinler ve Vesikalar*, İstanbul 1943, s. 35-114.

kâtı'a ile bâhir ü ayân idüğü, mâlûm-ı ü'l'l-ârâve menkûş-ı zamâ'ir-i ashâb-ı fikret ve erbâb-ı nehydir” (Zeyl-i Fezleke 2369: 117b) ifâdesi, buna bir örnektir.

Yeğen Osman Paşa, topladığı dört bin levend eşkiyasını sefere götürmek üzere Üsküdar'a yakın bir yerde Rumeliye geçmek için beklerken, bunların peşin altışar aylık ulufe ve yüzer kuruş bahşış istemeleri, aksi takdirde “ne denizi geçeriz ne de sefere gideriz” demeleri üzerine, “gidi anasını fûlan itdügüm kaffâlları size Anadolu'da bu denlü mâl aldirdim yetişmez mi? Mücâdeleyi kon, yohsa mızrağım hakkı için cümlenizi kılıçdan geçiririm” (Zeyl-i Fezleke 2369: 139a) dediği kısım, bazen de argoya varacak derecede ifadeler kullanmasına bir örnektir.

Kimi zaman okuyucuyu gülümsetecek nitelikte ayrıntılar da vermiştir. Bunlardan bir tanesine örnek Kandiye kalesinin muhasarası esnasında yaşanan bir olaydır: “Yine serdâr-ı a'zam ağalarından Boşnak Behlûl Ağa, gice nöbetçi olmağla ahşâmdan sonra hizmetkârı kahve güğümin ocağa komuş, kendü henüz dahı yatmadan güğüm de ocakda telve ile kaynayup, fıkırdamaya başladıkda hizmetkârına ‘Nedir o patlayan?’ diye su'âl itmiş, ‘Ne olsa gerek humbaradır’ diyince, derd-mend Behlûl Ağa minâre kovuğu gibi yer yüzine serilüp, birez yatdıktan sonra hizmetkârına ‘Hüseyin bre Hüseyin pûçlı pûçlı yağni çatladı mı?’ deyü, su'âl eylemiş. Oğlan dahı ‘Ne pûçlı yağni humbara değil kahve güğümidir’ diyince, ‘Hay hay gidi çifüt gidinin güğümü hay’ didüğü halk içinde bir zamân darb-ı mesel olup, latîfeye bâ'is olmuş” (Zeyl-i Fezleke 2369: 160b).

Her yıl yapılan mansıb değışikliklerini azilleri ve sürgünleri sebepleriyle beraber yazarak çok önemli biyografi bilgileri vermiştir. “Ol gün Bolu sancağına mutasarrıf Ferhâd Paşa-oğlı Ahmed Paşa'nın zulm-i azîm töhmetiyle Buçuk-tepe'de nazargâh-ı pâdişâhîde boynu urulup, eşyâsı mîrîye kabz ve mansıbı sipâhîler ağası Kabakulak Ahmed Ağa'ya tevcîh ve Özi muhâfızı yanına ta'yîn ve Cebecibaşılıktan ma'zûl Abaza Siyâvuş Ağa'ya, sipâhîler ağalığı ve Leh'lü yedine esîr olan Midillülü Mustafâ Paşa kethudâsı Sefer Ağa'ya silahdâr ağalığı ve anın selefi Küçük Hasan Ağa'ya Silifke sancağı virildi” (Zeyl-i Fezleke 2369: 122b).

Müellif aynı zamanda doğruları aktarmaktan çekinmeyen bir yazar imajı da çizmektedir. II. Viyana seferi başlangıçta Yanık kalesini geri almak ve sonrasında barış antlaşması yapılmak üzere kararlaştırılmış bir sefer iken, yolda Vezir Kara Mustafa Paşa Viyana'yı kuşatma fikrini ileri sürerek karşı fikirde olanları da susturup bunu kabulettirmiştir. Silahdar Mehmed Ağa bu konuda, “Ta'accüblerin serdâr-ı a'zamı ki, bu denlü şevket-i tumturaka ve asâkir-i pür-yaraka ve sarf u itlâf kılduğu cebehâne vü hazâyine göre, iri toplar ve humbara havanları getürmedi ve ale'l-husûs Nemçe'ye sefer

aça ve Beç kal‘ası gibi kal‘ayı muhâsara kılmaklık gönlünden geçe.” diyerek bunun için nasıl bir hazırlık yapılması gerektiğini belirtmiş, “Hiç bu denlü ufak top ile böyle metfn kal‘a mı dövülür ve bu tedârüksüzlük ile Alaman düşmenine cevâb mı virilür. Hayf bu gurûra, hayf bu fikirsizliğe” (Zeyl-i Fezleke 2369: 112a) diyerek eleştirisini bitirmiştir.

Silahdar Mehmed Ağa, olayların daha iyi anlaşılmasını sağlamak için âyet, hadis, kelim-ı kibar ve deyimlere de başvurmuş, böylece metni düz bir anlatımdan kurtarmıştır. Hadiseleri aktarış biçimi ve yaptığı tasvirlerle, okuyucuya canlı bir manzara çizmeye çalışmıştır. Mesela, Yanık ile Viyana arasındaki yirmiyedi saat süren altı menzillik yolculukta gördüklerini tasvir ederken, “Bâğları hod bir mertebe ma‘mûr ve üzümü mevfûr idi ki, İstanbul etrâfında olan bağlar buna göre leyse bi-şey’in ve bâğçeleri envâ‘-i meyve ile dop dolu, kurâ vü şehirlerinin bir cümlesi alâ-gavtin vâhidin ve ekser-i büyüti üçer tabaka idi. İki tabakası Vâlîde Hanı gibi kârgir binâ olup, âteşden zarar gelmedi ve üçüncü tabakasının üstü perâvere olmağla yanmış ve her köyü bir kasaba denlü bin evlü dahı ziyâde idi ve ba‘zı köyleri içinde Edirne Ali Paşa Çârsûsı gibi çârsûları nümâyân idi ve cümle kurâ vü bâğ, bâğçeleri ve büyüti çiftlikleri emlâk olup, zulm u ta‘addî olmamakla bir kör kaz bulsalar yapışmazlar idi. Ve anın için bu imârât-ı tetâvül kadar imâr ile olmuş, yohsa bir ömürde bu imârât mümkün değil idi. Ve saraylarının binâsı metânet ü istihkâm ve hûbluğu ve nakş-ı zîb ü zîneti bir mertebede idi ki, nigârhâne-i hayret hemân kendü idi ve en fakîrünün evi İstanbul saraylarından a‘lâ ve ekserînün, döşemesi somaki mermer ve tuğla ve kiremiti muhkem, bir türlü musanna‘ u müzeyyen idi” diyerek, bu yönüyle de Osmanlı tarihçilerinin klasik üslubundan ayrılmıştır.

SONUÇ

18. yüzyılın başlarında “vak‘anüvislik” müessesesinin kurulmasıyla, devletin resmi tarihçileri olan vak‘anüvislerin yanısıra, öncesinde ve sonrasında varlığı hiçbir zaman eksik olmayan özel tarihçilerin de kaleme aldıkları, Osmanlı Devleti'nin tarihiyle ilgili genel ve özel mahiyette yazılan pek çok vekayinâme oluşmuştur.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın özel tarih kategorisine giren eseri *Zeyl-i Fezleke*, Osmanlı tarihinin seyrini etkileyecek nitelikteki olayların cereyan ettiği 17. yüzyılın ikinci yarısını ihtiva etmektedir.

Aynı dönemin tarih eserleriyle mukayese edildiğinde, *Zeyl-i Fezleke*'de hadiselerin diğerlerinden daha teferruatlı olarak yer aldığı ve diğer tarihlerde bulunmayan birçok hususun da yine Silahdar'ın tarihinde bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında, Silahdar Mehmed Ağa'nın saray bürokrasisinden gelen birisi olması ve padişahın

yanında ve bizzat olayların içinde yer alması sebebiyle, eserinde, hem saraydaki gelişmeler kapsamlı bir şekilde ele alınmış, hem de padişahın özel dünyası ile ilgili birçok ayrıntıya yer verilmiştir.

Zeyl-i Fezleke'nin devamı niteliğinde olan ve II. Mustafa'nın emriyle *Nusretnâme* olarak isimlendirilen eseri ise, dönemin en önemli olaylarından olan II. Mustafa'nın Avusturya seferleri, Zenta Faciası, Karlofça Antlaşması, Edirne Vak'ası ve donanmada yapılan yenilikler de yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmet Refik, (1980), **Âlimler ve Sanatkârlar**, (Haz. Vahit ÇABUK), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ahmet Refik, (1933), **Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa**, İstanbul.

Mehmed Arif, "İkinci Viyana Seferi Hakkında", **TOEM**, C. 3-4, cüz: 16 (Teşrin-i evvel 1328), 994-1016; C. 3-4, cüz:17 (Kânûn-ı evvel 1328), 1071-1075.

ARTUK İbrahim, "Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa", **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 27, İstanbul 1973, s. 123-132.

BABİNGER Franz, (1982), **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev. Coşkun ÜÇÖK), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bursalı Mehmed Tahir, (1342), **Osmanlı Müellifleri**, C. 3, İstanbul: Matbaa-i Amire.

CAN Ayşe Hande, (2003), **Hacı Ali Efendi ve Tarihi-i Kamanîçesi**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, (1995), **Zübde-i Vekâyiât**, (Haz. Abdülkadir ÖZCAN), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Fındıklılı İsmet Efendi, (1989), **Tekmiletü`ş-şakâik fî Hakkı ehli'l-hakâik, Şakâik-ı Nu'maniye ve Zeylleri**, (Nşr. Abdülkadir ÖZCAN), İstanbul: Çağrı Yayınevi.

KARATAY Fehmi Edhem, (1961), **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, C.1, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.

KARATEKE Hakan T.-AYNUR Hatice, (1995), **III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.

KÖPRÜLÜ Orhan F., "Râşid Tarihi'nin Kaynaklarından Biri: Silâhdar'ın Nusretnâme'si", **Bellekten**, C. 11/43, Ankara 1947, s. 473-487.

KURAT AKDES Nimet, (1943), **İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana Aid Metinler ve Vesîkalar**, Ekler, C.1, Ankara: DTCTF Yayınları.

KREUTEL Richard F., (1970), **Ahmed Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü**, (Çev. Esat NERMİ), İstanbul: Epsilon Yayınları.

Mehmed Süreyya, (1315), **Sicill-i Osmânî**, C.9, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ÖZCAN Abdülkadir, "Silahdar Mehmed Ağa", **DİA**, C. 37, s. 196.

ÖZÖN Mustafa Nihat, (1947), **Silahdâr Tarihi; Onyedinci Asır Saray Hayatı**, Ankara: Akba Kitabevi.

PARMAKSIZOĞLU İsmet, (1952), **Manisa Genel Kütüphanesi Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu**, İstanbul.

Mehmed Raşid, **Tarih**, C.2-3, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, (1928), **Silahdar Tarihi**, C. 1-2, (Nşr. Ahmed Refik), İstanbul: Devlet Matbaası.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, (1962), **Nusretnâme**, (Sad. İsmet PARMAKSIZOĞLU), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

TANIŞIK İbrahim Hilmi, (1945), **İstanbul Çeşmeleri**, C.2, İstanbul: Maarif Matbaası.

TOPAL Mehmet, (2001), **Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, Nusretname, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Uşşâkî-zâde Seyyid İbrahim Hasib, (2000), **Târih-i Uşşâkî-zâde**, (Haz. Raşit GÜNDOĞDU), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

ON SEKİZİNCİ YÜZYILIN BAŞINDA TRABZON'DA GİYİM-KUŞAM (1700–1725)

Dr. Eyyub ŞİMŞEK*

Özet

İnsanların en temel ihtiyaçlarından birisi olan kıyafet, aynı zamanda kültürün de en önemli öğelerinden birisidir. Giyinme, aynı zamanda sosyo-ekonomik statünün de önemli bir göstergesidir. Trabzon gibi ticaret yönünden işlek bir konuma sahip bir bölgede de giyim-kuşamın bu fonksiyonu Şer'iyeye Sicillerindeki tereke kayıtlarından anlaşılabilir. Yönetici sınıf ve zengin kesim ile halk arasındaki kıyafetler hem kumaşları hem de fiyatlarıyla ayırt edilebilmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Kıyafet, Kültür, Tereke.

DRESSING AT THE BEGINNING OF EIGHTEENTH CENTURY IN TRABZON (1700–1725)

Abstract

Clothe is not only one of the basic necessity of people, but also an important element of culture. Dressing, at the same time, is remarkable sign of socio-economic status of people. This function of dressing can be understood in Trabzon, has intensive commerce, by means of Ottoman Sharia court records. The differences of the costumes between the ruling class, rich and ordinary people can be easily discriminated by means of prices and material of the clothes.

Keywords: Trabzon, Costume, Culture, Tereke.

GİRİŞ

İnsanın en önemli gereksinimlerinden biri şüphesiz giyinmedir. İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran bir özelliğe de sahip olan giyinme ihtiyacı, zamanla toplumların kültürel bir simgesi haline gelmiş (Ot 2005: 3; Tezcan 1983: 256–257) ve birçok işlevi de bünyesine katmıştır. Giyinme; insanlar için örtünme aracı olmanın yanında, kişinin toplumsal, siyasal, ekonomik ya da meslek statüsünün göstergesi olmuştur. Her bir kültür, kendisine göre bir tarz belirleyerek mensuplarına onu giydirmiştir. Kendine özgü giyinme biçimi ve giyilen elbiseler, bir milleti diğerlerinden ayıran en önemli kültür

---

* esimsek@ktu.edu.tr

unsurlarından olmuştur. Yani giyim-kuşam, bir ülkenin, bir devrin, bir kişinin özelliklerini yansıtan en önemli araçlardan birisidir (Abalı 2009: 53; Tezcan 1983: 258–259).

Osmanlılar için de giysiler, toplum yaşamının önemli bir ifadesi olmuştur. Giysi kumaşının olduğu kadar, renginin de bir anlamı vardı ve kıyafet, giyenin ait olduğu toplumsal katmanı yansıtmaktaydı. Osmanlı tarih yazarları bu konu üzerinde önemle durmaktaydı. Mesela Gelibolulu Mustafa Ali, giyim-kuşamı toplumdaki sınıflar arası dengenin korunmasında önemli bir araç olarak görmekteydi. Ona göre; kıyafet, sınıfların işaretiydi ve insanların üstlerine giydikleri kaftanları, atlarının koşumları, hatta silah ve hançerleri belli özelliklere sahip olmalıydı (Gelibolulu Mustafa Ali 1997: 112–113). Diğer taraftan, sarayda kullanılan kumaşların biçim ve renklerinin, halk tarafından taklit edilmesi yasaklandığı gibi, her dini cemaatin giysisi de farklıydı (Reyhanlı 1983: 69–70). Zaman zaman toplumsal dengenin korunması için kıyafet konusunda zımmiler devlet tarafından uyarılmış; kendi cemaatlerine uygun renkte, kumaşta elbiseler giymeleri için emirler çıkarılmıştır (Quataert 1997: 403–425; Ercan 1984: 1119–1149; Turan 2005: 239–267). Örneğin, II. Selim döneminde, 1568’de çıkarılan bir fermanla gayrimüslimlerin Müslümanlara özenerek giyinmeleri men edilmişti (Altınay 2000: 82–83, Çiçek 1998: 135–147).

Bu çalışmada Şer’iye Sicillerine göre 1700–1725 yılları arasında Trabzon’da giyilen kıyafetler ve bunların özellikleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede dönem içerisinde şehir merkezinde ikamet edenlere ait 129 adet tereke kaydı incelenmiştir. Başka bölgelerden Trabzon’a gelip de bir handa veya bir yakının evinde vefat edenler ile Trabzon’a bağlı köylerdeki şahıslara ait olan tereke kayıtları bu çalışma içerisinde değerlendirilmemiştir. Terekelerde yazılan kumaşlar ve kıyafetler hakkında bilgi verilirken, diğer taraftan kıyafetlerin sosyal-kültürel fonksiyonları da tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. OSMANLI SOSYAL HAYATININ YANSIMASI OLARAK TEREKELER

Terekeler, İslam hukukunda vefat eden Müslümanların geride bıraktıkları mal ve mülklere verilen addır. Metrukât ve muhallefat kavramları da yine bu anlama gelmektedir. Faroqhi’nin “*ölünün yetişkinlik döneminin bilânçosu*” (Faroqhi 2004:199) dediği tereke defterleri ise; müteveffaya ait olan malların şeriat esaslarına göre taksimini gösteren defterlerdir (İnalçık 1996a:188; Pakalın II 1971:564).

Muhallefat kayıtları, Osmanlı içtimaî ve iktisadî tarihine yönelik araştırmalar için zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Tereke kayıtlarında ölen kişinin kimliğinin yanında,

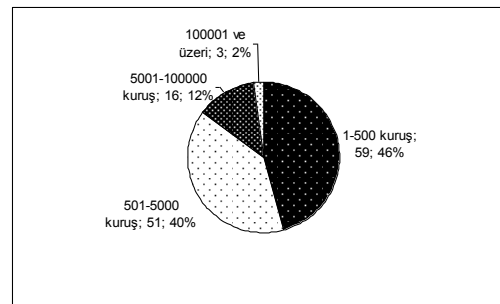
o kişinin aile durumuna, ekonomik ve sosyal statüsüne ilişkin bilgiler bulmak mümkündür. Bu noktada terekelerde kişinin mesleği, unvanları, eş ve çocuk sayısı, servetinin miktarı ve dağılımı, köle ve cariye hakkında da ayrıntılı bilgiler yer almaktadır (Özcan 2005: 407).

Terekeler, bu önemlerine binaen ihtiyatla yaklaşılması gereken kaynaklardır. Çünkü bir kişinin bütün mallarının kayda geçirilmesi gibi bir durum, teoride zorunluysa da, her zaman söz konusu olmamıştır. Terekeden mal kaçırılması sıra dışı bir durum değildi. Keza terekedeki eşyaların yüksek fiyatla yazılması da, özellikle 16. yüzyılın sonundaki kriz döneminde, sıkça rastlanan bir durumdu. Böylece terekenin değeri artırılarak muhalefattan alınacak vergiler de otomatik bir şekilde yükseltilmekteydi. Yani her iki durumda da tereke ya da terekeler gerçek değerlerinin dışında kaydedilmekteydi (Pamuk 2007: 149, Barkan 1966: 1-15).

Terekelerde yer alan mallardan biri de tereke sahibine ait kıyafetlerdir. Terekelerde kıyafetler, eski ve yeni oluşuna göre “*köhne*”, “*cedid*” veya kullanılmış ise “*müstamel*” şeklinde kaydedilmekteydi. Dikkatimizi çeken bir husus; düşük bir meblağa sahip terekelerdeki kıyafetlerin detaylarının adeta geçiştirilmiş olmasıdır. Kıyafetin kumaşı veya rengi gibi özellikler üzerinde pek durulmamış olmakla beraber bazı yüksek miktarlı terekelerde kıyafetler daha detaylı bir şekilde yazılmıştır.

Bu çalışmada tek tek kıyafetleri verip, hangi terekelerde yer aldıklarını alt alta sıralayıp, belgedeki bilgileri kâğıda aktarmak gibi bir metot uygulamak yerine, önce terekelerde geçen kumaşlar tanıtılacaktır. Daha sonra da kıyafetleri incelenip, bunları sosyo-ekonomik farklılığı gösterme aracı olarak ele almaya ve kıyafetlerden hareketle tereke sahibinin ekonomik statüsünü belirlemeye çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle zengin-orta halli-fakir ayrımına gidilmesi zorunlu görünmektedir. İncelenen 129 adet terekenin miktarlarına göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo I: Terekelerin Miktarlarına Göre Dağılımı

Kaynak: Trabzon Şer'iyeye Sicilleri No: 1865-1881

Tabloda da görüldüğü gibi terekelerin en yoğun olduğu toplam değer aralıkları 1–500 kuruş ve 501–5000 kuruş aralıklarıdır (% 86). Bu aralıktaki tereke sahiplerini fakir ve orta halli vatandaşlar olarak sayabiliriz. Böylece geriye kalan 19 kişiyi de dönemin varlıklı Trabzonluları olarak değerlendirmek mümkündür. Bu dönemde Trabzon’da en yüksek meblağlı tereke sahibi, meşhur ayan ailesine mensup Şatır-zadelerden Abdülhamit Bey’dir. 156.101 kuruş değerindeki terekesinde yer alan onlarca mülk, dükkân ve çiftlik onun zenginliğinin en önemli göstergeleriydi (Trabzon Şer’iye Sicili 1886: 19). İkinci sırada ise 149.241,5 kuruşluk tereke sahibi olan Mehmet Reşit Efendi gelmektedir (Trabzon Şer’iye Sicili 1886: 15). Bir ilmiye mensubunun Trabzon’da zengin tereke sahiplerinden birisi olması pek de tesadüf değildir. Fakat XVIII. yüzyıl başlarında Trabzon’da para akışında ilmiyeliler önemli bir yer tutmaktaydı (Şimşek 2007: 34–37). Üçüncü sırada ise 130.120 kuruş değerindeki terekesiyle Hacı Mehmet gelmektedir (Trabzon Şer’iye Sicili 1886: 29).

B. TRABZON’DA KULLANILAN KUMAŞ ÇEŞİTLERİ

1. Yünlü Kumaşlar

Şer’iye Sicillerinden anlaşıldığına göre on sekizinci yüzyılın başında Trabzon’da en çok tercih edilmiş yünlü kumaş, çukaydı. Çuka, has yünden yapılırdı. Hem yerli hem de ithal malı olarak kullanılırdı. En makbul ithal çukalar İngiliz ve Fransız çukalarıydı (Şemseddin Sami 1317: 519; Koçu 1967: 83).

Çukanın ardından Trabzon’da halkın tercih ettiği yünlü kumaş abaydı. Yıkanmış, temizlenmiş ve taranmış yün yapağından dokunup, kaba ve kalın bir kumaş olan aba’dan yapılan elbise, potur, hırka, cepken, bilhassa palto da aynı isimle yani aba olarak anılırdı (Tezcan 1993: 25; Pakalın I 1971: 1; Koçu 1967: 7).

Çuka ve abadan sonra kıyafetlerde kullanılan diğer yünlü kumaşlar ise, şal ve şalaktır. Şal; elbiselik, omuz ve boyun için atkı, kuşak ve sarık yapımında kullanılırdı. Şal, keşmir keçisinin yünü ile dokunmuş ve çubuklar arasında resmedilmiş çiçek motifleri ile dikkat çekmekteydi. Ayrıca ipek karıştırılarak da üretilebilmekteydi. Şalak ise, şalın taklidi olup, daha ucuz bir kumaştı (Koçu 1967: 213-214).

Trabzon’da en az kullanılan yünlü ise sof kumaşıydı. Sof, yün ve keçi kılından dokunurdu. Ayrıca softan yapılan cübbelere de sof adı verilmekteydi. Siyah ve beyaz-krem renk üzerine dokunan sofun en meşhuru Ankara’da imal edilirdi (Şemseddin Sami 1317: 839; Koçu 1967: 238; Pakalın III 1971: 241). Sof, çukaya göre daha kaliteli ve lüks bir kumaştı (Tezcan 1993: 25).

2. Pamuklu Dokumalar

Dönemin Trabzon’unda en çok kullanılan pamuklu kumaşlar bez ve alacaydı. Bez, pamuktan dokunduğu gibi ketenden de dokunan bir tür kumaştı. Rengi daima beyaz olup ipliğinin cinsine, dokunuş tarzına, kalınlığına, inceliğine, yumuşaklığına, sertliğine, kabalığına göre çeşitleri vardı (Koçu 1967: 35).

Renk renk, leke leke demek olan alaca ise, fes rengi ve lacivert zemin üzerine sarı çizgili kumaşın adıydı. Anadolu’nun birçok tarafında dokunmakla beraber Erzincan alacası sınıfında en iyisi olarak kabul edilirdi. Alaca kumaşlar çok dayanıklıydı ve en çok Anadolu’da giyilirdi. Alaca’dan erkeklere mintan, kadınlara şalvar ve entari yapılırdı (Ahmet Vefik Paşa 2000: 13; Pakalın I 1971: 43-44).

Trabzon’da hatırı sayılır derecede kullanılan bogasi, Ortaçağ İtalya’sında “boccasio” diye ün salan ince pamuklu kumaş olup, fitil fitil ipliklere sahipti. Bogasi, bez ayakla, yani en basit dokuma tekniği kullanılarak üretilirdi (İnalçık 1996b:301; Ahmet Vefik Paşa 2000: 58; Şemseddin Sami 1317: 315; Tezcan 1993: 21).

Trabzon’da en az rastlanan pamuklulara gelince, bunlar arasında basma ve çit göze çarpmaktadır. Basma, beyaz dokunup, sonra renk ve çiçekleri basılmış pamuklu, ince bir kumaştı (Şemseddin Sami 1317: 268). Çit ise, üzeri çiçekli ve şekilli pamuk bez ve basma hakkında kullanılır bir tabirdi. Çitten yapılan bazı ürünlere çit yorgan, çit döşek, çit perde, çit şalvar denilirdi. Çit tabiri zamanla yerini basmaya bırakmıştır (Pakalın I 1971: 279).

3. İpekli Dokumalar

Trabzon’da en fazla kullanılan ipekli kumaş *sade* idi. Sade, düz kadifeye verilen addı (Kivi 1995: 35). Sade kadar olmasa da Trabzon halkı tarafından kullanılan atlas taklidi kutni ise, fes rengi zemin üzerine sarı çubuklu bir kumaş idi. Kutninin farklı kullanım alanları bulunmaktaydı. Mesela, İstanbul’da döşemelikte kullanılırken, Anadolu’da entari yapılırdı. Hint kutnileri daha sağlam oldukları için Avrupa kutnilerine nazaran daha makbuldü (Ahmet Vefik Paşa 2000: 699, Pakalın II 1971: 333).

Atlas, ipekten dokunmuş, elbiselik bir kumaştı. Daha çok kırmızı renkteydi; fakat mavi, yeşil, sarı renklerde de olup daima düz renkliydi. Üzerinde hiçbir tezyinî motif bulunmazdı. İncesi ve kalını vardı; fakat her ikisi de sertti ve elle dokunulduğu zaman kendine özgü bir ses çıkarırdı. Çok meşhur olmasına rağmen pek de değerli değildi (Koçu 1967:17-18, Pakalın I 1971:111).

İpekliler arasında Trabzon'da kullanılmış olup, Çin-Türkistan'ından gelme bir kumaş olan Hatayi, ince ipek ve kılardanla dokunmuş sert bir kumaştı (Tez 2009: 16). Bürüncük ise ipek ile ketenin karışımından elde edilmekteydi (Koçu 1967: 48).

Bundan sonra bahsedilecek olan ipekli kumaşlar oldukça nadir kullanılmış olanlardır. Tabi ki nadir kullanılmaları onların kıymeti ile doğru orantılıydı. Canfes; gayet ince, mat ve daima düz renkte olup, sarı, mor, yeşil gibi çeşitli renklerde olabilen ipekli kumaştı. Al canfes, en meşhuru olup, zenginlerin kullandığı kumaşlardandı (Koçu 1967: 50). Gezi ve seveyi ise, Trabzon'da pahalı kıyafetlerin kumaşlarıydı. Gezi; çözücü ipek, atkısı ipek ve pamuk karışımı, sık ve ince dokunmuş, hâreli bir kumaştı. Halep, Şam ve Bağdat'ta dokunan bu kumaşın en beğenileni *Hint gezisiydi* (Tez 2009: 15). En pahalı kıyafetlerin kumaşı olma özelliğine sahip olan sevai ise, ipek ve kılardanla dokunmuş bir kumaş cinsiydi (Tezcan 1993: 35).

C. TRABZON'DA GİYİLEN KIYAFETLER VE BUNLARIN ÖZELLİKLERİ

Bu başlık altında Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki terekelerde yer alan kıyafetlerin neler olduğu ve bunların bir takım özellikleri verilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle kıyafetlerin ne anlama geldiği açıklanacak, daha sonra da bunlar için kayıtlarda verilen renk, kumaş ve fiyat özellikleri irdelenecektir.

1. Ferace

Abbasilerden itibaren İslam ülkelerinde özellikle ulema ve devlet adamları tarafından kullanıla gelen ve öne açık ferah elbise demek olan ferace, Osmanlılarda XV. yüzyıl sonundan devletin yıkılışına kadar çeşitli değişikliklere uğrayarak, hem erkeklerin hem de kadınların giydiği bir üst kıyafetti (Tezcan 1995: 349). Kadınların giydiği ferace, bedeni ve kolları bol, önden açık ve eteği yere kadar uzanan, yakasının kesimi dönemlere göre biçim değiştirebilen, daha çok koyu olan bir üstlüktü (Pakalın 1971 III: 606). Ferace giyen kadınlar, yüzlerini mutlaka ince, beyaz bir tülbentten ibaret olan yaşmak (Özel 1992: 16; Şemseddin Sami 1317:1530) ve İtalyanca pezzeto'dan alınan peçe ile örterlerdi. Dolayısıyla sadece gözleri ve burunları açıkta kalırdı (Pakalın 1971 II: 765; Özel 1992: 16).

18. yüzyılın ilk yarısında, özellikle de Lale Devri'nde, zengin kadınlar renkli feraceleri ve yaşmakları tercih etmeye başlamışlardı. Yaka boyları değişen feracelerin, hem yaşmakları şeffaflaşmış hem de gevşek bağlanmaya başlanmıştı (Gürtuna 1999: 193, Tezcan 1995: 350). Lale Devrinde İstanbul'da rengârenk feraceler giyilirken öyle anlaşılıyor ki Trabzon'da kadın feraceleri henüz renklenmemişti. Zaten imparatorluğun merkezinde meydana gelen sosyal veyahut kültürel farklılaşmanın taşraya bu kadar kısa

zamanda yansımasını beklemek, modern öncesi devlet ve toplum yapısını iyi algılayamamak demektir. Trabzon'da mavi (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1873: 19, 1874: 45, 1878: 46, 1878: 47, 1886: 119) ve yeşilin (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 75, 1878: 90) yanında sadece nefli (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 78) feracenin mevcut olması yukarıdaki kanıyı doğrular niteliktedir. Trabzon'un orta halli kadınları, şayak ferace giyerlerken; daha varlıklı kadınlar çukadan yapıma feraceleri giymekteydiler. Şayak feracelerin en pahalısı 3,5 kuruş iken çuka feraceler 7 ila 12 kuruş arasındaydı. Erkek feraceleri ise, kırmızı ve genelde softan yapılmıştı (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1873: 50, 1885: 62). Zimmi bir erkeğin feracesi ise bogasidendi (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1885: 25).

2. Entari

Sultan II. Mahmut döneminde yapılan kıyafet düzenlemesine kadar ferace gibi entari de hem kadın, hem de erkekler tarafından giyilmekteydi. Kadınlar entarilerini iç donun üstüne, erkekler ise iç donu üstüne şalvar ya da çakşır giymiş; entari de tamamlayıcı bir unsur olarak bunların üstüne giyilmişti (Koçu 1967:102-103).

Terekelerine göre ekonomik açıdan orta halli denilebilecek kişilerin entarileri genelde alacadan yapılmıştı. Dayanıklı bir kumaş olmasının yanında ucuz olması alaca entarilerin Trabzon'da yaygın olmasında etkili olmuştu. Alaca entariler 100 akçe ile 3,5 kuruş arasında bir fiyattaydı. En düşük tereke sahipleri ise 30–60 akçe arasında fiyat verilmiş yerel Maçka entarisini giymişlerdi. Entari, kıyafet açısından bu dönemde Trabzon'da zenginliğin en önemli simgelerinden biri olmuştur. Trabzon'un en zengin kadınları alaca, çuka entariler yerine sevai ve gezi entarileri; en zengin erkekleri ise basma ve çit entarileri tercih etmişlerdi. Fakat özellikle kadınların entarileri dikkate şayandır. Zengin kadınların terekelerinde birden fazla entari çeşidi bulunduğu gibi fiyatları da oldukça pahalıydı. Trabzon'un en zengin üç kadından birisi olan İskender Paşa Mahallesi'nden Naime Hatun'un terekesinde bulunan üç entarinin toplam fiyatı 450 kuruştur (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1886: 28). Onun sevai entarisi (atlas iplikli) ise 300 kuruş, gezi (güvercin renkli) entarisi 50,5 kuruş, gömleklilik entarisi ise 100 kuruştur. Yine dönemin en zengin hanımlarından Yeni Cuma Mahallesi'nden Mahbube Hanım'ın 350 kuruş değerindeki sevai entarisi ise bu dönemde Trabzon'daki en pahalı elbisedir (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1886: 26).

3. Kaftan

Biçim itibariyle entari gibi, önden açık, boyu uzun bir giysi olan ve entarinin üzerine giyilen kaftan, Osmanlı kıyafetleri içinde çok önem verilen ve itibar gören bir giysiydi.

Kaftan denince ilk akla gelenler, padişahlara ve saray mensuplarına ait olanlardı (Görünür vd. 2006: 62).

Türk kaftanının kökeni, Hunlara kadar gider (Okumura 2002: 177). Kaftan, Osmanlılar için sadece elbise olarak değil, siyasi güç göstergesi olarak da çok önemli rol oynamıştı. Selçuklulardan beri süregelen bir gelenekle merasimde kaftan hil'at olarak sultan tarafından vezire ve yabancı diplomatlara verilirdi (Okumura 2002: 173).

Trabzon'da kürkten daha yaygın olan kaftan, aynı zamanda kürke oranla da ucuzdu. 30 akçe ile 5 kuruş arasında yoğunluk kazanan kaftanların en pahalısı birçok kıyafette olduğu gibi bir kadına aitti. 3 adet kaftana sahip olan Hacı Halil Mahallesi'nden Ayşe Hatun'un beyaz kuşak kaftanına 30 kuruş fiyat biçilmiştir. Kadınların terekelerinde genelde 3-4 kaftan yer alırken (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1871: 25, 1873: 47, 1874: 45, 1885: 58) sadece bir erkeğin üç kaftanı kayıtlıdır (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1888: 33), geri kalan erkekler çoğunlukla birer kaftana sahipti. Kaftanlarda kullanılan kumaşlara baktığımızda başı Hatayi kumaş çekmektedir. Hem erkekler, hem de kadınlar tarafından kullanılan Hatayi'nin tellisi kadınlara özgüydü. Yine atlas, kuşak ve kumaş kaftanlar sadece kadınlar tarafından giyilmekteydi. Bunlar dışında bez, kutni, bogasi de kaftanların kaplanmasında kullanılmış kumaşlardı. Mavi ve kırmızının ağırlıklı olduğu kaftanlar beyaz, siyah, güvezi ve yeşil renkteydiler. Özellikle alaca renkli kaftanlar kadınların ve gayrimüslimlerin terekelerinde ağırlıklıdır (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 74, 1878: 38, 1878: 46, 1880: 72, 1885: 58). Kaftan çeşitleri içerisinde çekendoz, zincir ve telli olarak kaydedilenlere sadece kadınların terekelerinde rastlanmıştır (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1880: 23, 1880: 92, 1886: 119).

4. Kürk

Kökeni belli olmayıp, eskiden beri Türkçe'de kullanılan kürk, hem işlenmiş hem de işlenmemiş tüylü hayvan derilerini ifade etmekteydi. Kürk, tarih boyunca hemen hemen her toplumun ilgisini çekmiş olup, daha önceleri sadece giyinmek için kullanılırken bir zaman sonra süs, giyim aksesuarı olarak toplum içindeki itibarı ve statüyü gösteren bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır (Tekin 2002: 644). Osmanlı Devleti'nde kürk, ilk zamanlarda daha çok soğuktan korunmaya yönelik bir ihtiyaç iken zamanla lüks haline gelmişti. Halk arasında kürk giyimi yaygın olup evlilik geleneklerinden olarak kız evinden damada, içinde kürk de bulunan bir kıyafet bohçası göndermek adetti. Yaz mevsimi de dâhil olmak üzere her mevsimde serin ve soğuk havalarda giyilen kürklerin muhafazası için piyasada özel kürk bohçaları satılırdı (Karaca 2002: 568).

Trabzon'da giyilen kürk çeşitlerine bakılacak olunursa, Rusya gibi kuzey ülkelerinde yaşayan ve sansar cinsinden küçük bir hayvan olan (Koçu 1967: 249) zerdavanın yanında kuzu, göçen, sincap ve tilki kürkleri en çok tercih edilenlerdi (Bkz. Trabzon Şer'iyeye Sicili 1873: 47, 1874: 95, 1877: 15, 1883: 27, 1885: 47). Bunların dışında karsak, kakım, kedi ve azaktan yapılmış kürkler de bulunmaktaydı. Sadece erkekler tarafından giyilen kürk çeşitleri göçen, tilki, karsak, kakım ve azak olurken; kadınların giydikleri kürkler daha ziyade sincap, zerdava ile kuzu ve kedi kürkleri. Kürklerin kaplamasında çoğunlukla çuka ve bez kullanılmıştır. Bunun dışında bogasi, sandal, harir, hatayi, şalak diğer kaplama kumaşlardır. Şalak ve harir sadece erkek kürklerinde kullanılırken, yine erkekler arasında çuka kaplama kürkleri sayıca hayli fazlaydı. Müslüman kadınların çuka, bez, sandal ve hatayi kaplı kürklerine karşılık bir gayrimüslim siyah bogasi kaplı kürke sahipti.

Kürkler içerisinde en pahalı olanları ise, kurdun ense postundan yapılan çılkafa kürkleri (Kütükoğlu 1983: 345). İncelenen dönemde terekelere göre Trabzon'un en varlıklı üçüncü kişisi olan Hacı Mehmet'in sahibi olduğu iki adet çuka kaplı uzun çılkafa kürkün toplam fiyatı 500 kuruştur (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1886: 29). Yine kadınlar arasında da en pahalı kürk Trabzon'un en zengin üç kadından birisi olan Naime Hatun'un sahip olduğu 55 kuruş değerindeki çukaya kaplı zerdava kürktü (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1886: 28).

5. Dolama

Bir entari çeşidi olan ve çukadan yapılarak, önü açık kavuşturularak beline kuşak bağlanan dolama (Kütükoğlu 1983: 346) fiyatları 1-10 kuruş arasındadır. Hacıların ve mollaların ağırlıklı olarak yeşil renkteki dolamalarının yanında (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1873: 37, 1877: 15, 1880: 2, 1883: 27) Müslümanların mor, mavi ve lacivert (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 90, 1878: 41) dolamaları da olabilmekteydi. İki gayrimüslimdeki dolamanın rengi ise mor (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1880: 65, 1880: 72).

6. Şalvar

Kadınların evde, erkeklerin ise hem evde, hem de dışarıda giydikleri bir kıyafet olan şalvar, üst kısmı geniş ve kırmalı, bacakları don gibi ayrı ve bol bir üstlüktü. Kadın ve erkek şalvarları arasında yalnız kumaş itibarıyla fark vardı. Erkek şalvarlarının paçaları daha dar olanına potur, geniş olanına çakşir denmekteydi (Pakalın 1971 III: 307). Trabzon'da giyilen şalvarlar ya çukadan, ya da abadan yapılmıştı; sadece bir kayıttan londuradan yapılmış şalvar mevcuttur. Renkleri belli olanlar ise mavi ve siyahtır. Çakşirlerin ise hangi kumaşlardan yapıldığı ve renkleri hakkında oldukça az malumat

vardır. Kayıtlarda çoğunluğu kırmızı olanlarının yanında mor ve beyaz çakşire rastlanılmıştır. Bunların kumaşları da aba, sof ve londuradır. Trabzon'da çakşirin fiyatı 0,5 kuruş ile 7 kuruş arasındaydı. Oysa çuka şalvarlar genelde pahalıydı. Mesela Tekke Mahallesi'nden Dülger Mustafa'nın çuka şalvarı 99 kuruş değerindeydi (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1886: 22). Yine Çarşı Mahallesi'nden Hacı Mehmet'in çuka şalvarı 95 kuruştı. İskender Paşa Mahallesi'nden olup terekesi en yüksek miktara sahip zimmi olan Arakin'in çuka şalvarı da 30 kuruştı (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1886: 35). Yani ekonomik seviyesi düşük olan insanlar sokakta çakşir giyerlerken, zenginler şalvarı tercih etmişlerdi. Hatta çuka şalvarlar en zenginleri diğerlerinden ayırt eden kıyafetlerden birisi olmuştur.

7. Yağmurluk

Diğer adı muşamba olan yağmurluk, (Koçu 1967: 238-239) yağışlı iklimin hâkim olduğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Trabzon'da doğal olarak önemli bir ihtiyaçtı ve de terekelerde bolca rastlanmaktaydı. Zaman zaman başlığı ile birlikte kaydedilmiş olan yağmurluklar çuka ve abadan imal edilmişti. Çukaya nazaran daha ucuz olan abadan yapılan yağmurluklar 1–2 kuruş arasında fiyatlandırılmıştır (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1885: 145). Özellikle ilmiye ve esnaftan olan şahısların yağmurluk tercihi ise 6–10 kuruş arasındaki çuka olmuştur. Bunlar dışında 7 kuruş değerinde londura yağmurluk bulunmaktadır (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 98). Mavi rengin çok baskın olduğu 28 adet yağmurluğun ikisi siyah, biri yeşil ve biri beyaz renklidir.

8. Gömlek

Önemli bir üst giyecek olan gömleklerin çoğu kayıtlarda köhne gömlek, müstamel gömlek ya da sadece gömlek şeklinde verilmiştir. Fiyatı 0,5 kuruş ile 2 kuruş arasında değişmektedir. Maddi durumu iyi olanlar birden fazla gömleğe sahiplerdi. Bürüncükten yapılan gömlekler hem erkekler hem de kadınlar tarafından giyilmekteydi. Erkeklerle özgü gömlekler keten ve çuka; kadınların gömleklerinin kumaşı ise kutni iken, bunlar nakışlı ve boyalıdır. Melez gömlekler ise fiyatı en yüksek gömleklerdi. Trabzon'un en zengin kadınlarından Naime Hatun'un bir melez gömleği 75 kuruş, diğeri ise 27 kuruştı. Ayrıca işleme hamam gömlek yakası ise 80 kuruştı (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1886: 28).

9. Kuşak

Kursak kelimesinden gelen ve bele sarılan kuşak; hemen hemen her kesimden insanın giydiği kıyafetlendendi. Kuşak ve kemerlerin; soğuğa karşı koruma, vücudu dik tutma, elbiseyi gösterme, giyen kişinin statüsünü belirtme ve bazı eşyaların taşınmasını

kolaylaştırma gibi çeşitli fonksiyonları vardı. Ayrıca çift kuşak, eski Türklerde ödüllendirme yoluydu (Özel 1992: 22). Trabzon'da kadınlar, alaca, sim ve şaldan yapılan kuşakların telli ve kemer cinslerine sahiptiler. En dikkati çeken kuşaklar ise altından yapılanlardır. Dönemin varlıklı kadınlarından Orta Hisar'dan Ümmügülüm Hatun'un 300 kuruş değerindeki altın kuşağı (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1871: 25) ile Hacı Halil Mahallesi'nden Ayşe Hatun'un 264 kuruş değerindeki işlemeli altın kuşağı (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 45) en pahalı kuşaklardı.

10. Baş Kıyafetleri

Son olarak Trabzon halkının kullandığı başlıklara değinmek istiyoruz. Başlıklar oldukça çeşitli olup, *sarık, kavuk, başlık, fes, serpuş, kellepuş, külah, kukuleta, kalpak ve takke* olarak kaydedilmişlerdir. Bunlar içerisinde en yaygın olan sarık, sarmak kökünden gelir ve sarılış şekillerine göre; burma sarık, civankaşı sarık, kâtibi, dardağan, perişani gibi isimler alırdı (Koçu 1967:202). Maalesef kayıtlarda sadece alaca sarık, bağlı sarık, abdi sarık çeşitleri yer almaktadır (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1878: 38, 1874: 25, 1874: 113). Renk olarak ise sarı, mavi ve beyaz sarık bulunmaktadır (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 25, 1885: 25, 1878: 38, 1886: 8, 1886: 15).

1828'e kadar Osmanlı coğrafyasında başlıkların en yaygını ve en çeşitlisi olan kavuğun yüzü çukadan olur, içinde münasip bir bezden astarı bulunur, yüzü ile astarı arasına pamuk konulurdu. Bu pamuk tabakası, kavuğun çeşitlemesine göre kabul edilmiş dikişlerle (dilimli dikiş, kafesli dikiş, baklavali dikiş) dikilirdi (Koçu 1967: 148-149). Trabzon'da daha ziyade kırmızı (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 90, 1887: 15, 1885: 25, 188: 32) ve yeşil (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 90, 1878: 74, 1880: 11, 1883: 15, 1886: 92, 1888: 51) kavuk tercih edilmekle birlikte kahverengi (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 25), nefli (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1877: 15), beyaz (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1886: 92), güvezi (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 25) kavuklara da rastlanmıştır. Ayrıca bir zımminin de gecelik kavuk (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 25) kullandığı kayıtlarda tespit edilmiştir.

Fes, Osmanlı toplumunda kadınlar tarafından da giyilen bir başlıktı. Daha XVI. yy'da yaygın bir başlık olarak kullanıldığı bilinmektedir. XIX. yy'a kadar kadınlar tarafından hem sokakta hem de evde tercih edilen bir başlık olan fes, bu dönemde yerini Hotoz'a bırakmıştı (Koçu 1967: 116). Gayrimüslimler içerisinde sadece bir kişide rastladığımız fes, genelde Müslümanlar tarafından giyilen bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bir kadın terekesinde de fes bulunmaktadır (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1886: 30). 20 kişinin terekesinde rastladığımız fesin çeşidi olarak İtalyanca, ince, zarif, seçkin

anlamlarına gelen ve fesin iyisi, zarifi manasında kullanılan, yayılışında İtalyanca bilen Cezayirli gemicilerin etkili olduğu (Koçu 1967: 118, Şemseddin Sami 1317: 1011) fino fes (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1880: 80) ve kaba fes (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1885: 145) yer alırken; renk olarak ise kırmızı ve beyaz olanları mevcuttu.

Sık kullanılan baş giyeceklerinden bir tanesi de başlıktır. Başlıkların geneli çukadan (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1873: 45, 1885: 25) ve abadan (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 79, 1880:81) yapılmaktaydı ve daha ziyade yağmurluk ile beraber kaydedilmiştir (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1873: 37, 1874: 98, 1880: 107, 1885: 25, 1885: 76).

Takke ise külâh gibi teri engellemek amacıyla başlıkların altına giyilmekteydi (Koçu 1967:220). Takkenin çeşitleri arasında ıskarlet çuka takke, kırmızı londura takke, çuka takke, elvan çuka takke (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1880: 80, 1874:45) ve altın takke (kadın) vardır. Erkeklerin kavuk altına giydikleri arakçin üç kayıta yer almaktadır. Kıvrımlı ve Nogay kadınları tarafından giyilen bir nevi başlık olup renkli pamuktan yapılan terpuşa (İnalçık 1996b: 301) ise sadece dönemin Trabzon'unda varlıklı sayılabilecek Ayşe Hatun'un terekesinde rastlanmıştır (Trabzon Şer'iyeye Sicili 1874: 45).

SONUÇ

Yirmi beş yıllık bir dönemi kapsayan bu çalışmamızda Trabzon'da giyilen kıyafetler ve bunların anlamlandırılmasını yapmaya çalıştık. Buradan yola çıkarak Trabzon'da en çok kullanılan kumaşların yünlüler olduğunu tespit ettik. Özellikle çuka ve aba, yünlü kategorisinde başı çekmekteydi. İkinci sırada ise pamuklu grubu yer almaktaydı. Bez ve alaca ile bogasi de, pamuklu kumaşlar arasında en yaygın olanlardı. Son olarak ipekliler gelmektedir ki zaten bunlar en pahalı kıyafetlerin kumaşı olma özelliğine sahiptir. İpekliler arasında yaygınlık bakımından *sade* ilk sırada yer alırken; sevai dönemin en pahalı kıyafetlerine kumaş olmuştur.

Yaptığımız araştırmada Trabzon kadınının sokak kıyafetinde ferace, yaşmak, peçe, kürk, kaftan; ayağa ise pabuç, mest, ayakkabı, başmak; ev kıyafetinde alta şalvar-çakşır, üste yelek, gömlek, kuşak, şal, entari giydiği görülmüştür. Serpuş, terpuş, çenber, mefraka, yemeni ve fes kadınların kullandığı başlık çeşitleriydi. Kürk ve kaftan ise hem sokakta hem de evde giyilmekteydi. İç giyimde de don, dizlik, içlik, terlik (derlik), zıbın ve uçkur kullanılmaktaydı.

Trabzon erkeği sokakta, şalvar-çakşır, entari, pabuç, ferace, kuşak; başlık olarak, sarık, kavuk, kellepuş, kalpak, fes, serpuş, külâh ve kukuleta; evde ise gömlek, yelek, dolama, ihram; iç giyimde don, dizlik, içlik, zıbın ve uçkur giymekteydi. Erkekler için de kürk-kaftan hem sokakta hem de evde giyilen kıyafetlerdendi. Görüldüğü gibi erkek-kadın

kıyafetleri isim olarak genelde aynıdır. Fakat diğer kaynaklar bize bunların kumaş, kesim, desen, süsleme vb. şekillerde birbirinden ayrıldıklarını göstermektedir.

En düşük tereke sahibi erkekler, Maçka entarisi giymekteydiler. Orta halli diyebileceğimiz kadın ve erkekler ise alacadan yapılmış entari kullanmaktaydılar. Refah düzeyi yüksek Trabzonlu erkekler basma ve çit; kadınlar da ipekten (sevai-gezi) yapılmış entarileri tercih etmekteydiler. Erkeklerin giydiği feraceler softandır. Kadınlarınki ise genel olarak şayaktandır; en zengin “*Hatunlar*” ise çuka feraceleri giymekteydiler. Erkeklerin gömlekte genel tercihi ketan ve çuka iken; kadınların ise kutni, nakışlı ve boyalı olmuştur. En zengin erkek ve kadınlar ortak bir şekilde melez gömlek giymekteydiler. Hem kadın hem erkekler içerisinde fakir ve orta halliler çakşır giyerken, daha müreffeh bir yaşam standardı olanlar şalvar kullanmaktaydılar. Ama en zengin erkek ve kadınların şalvardaki kumaş çeşidi çuka idi. Hem erkek hem de kadınlar genel olarak abadan yapılmış yağmurluk giymekteydiler. En zenginler ise yine çukayı tercih etmekteydiler.

Görüldüğü gibi kıyafetler genel olarak ekonomik durumun bir yansımasını ifade etmekteydi. Ama bu ne olursa olsun, sosyal statünün, kültürün de kıyafet üzerindeki etkisini küçümsetemez. Mesela ilmiyeden birisi beyaz sarık takarak mensubu bulunduğu sosyal statüyü ifade edebildiği gibi; gayrimüslimler de “mor” renk giyebilmekteydi. Kimi zaman da yeşil renk gibi aidiyet belirten sarıklar seyyid olmayanlar tarafından kullanılabilirdi.

Tereke kayıtlarının giyim kuşam konusundaki bu zenginliğine rağmen belki de en zayıf yönlerinden biri, giyim-kuşam malzemeleri açısından, kayıtlarda ayrıntının noksanlığıdır. Giyim-kuşam malzemesinin, sadece ekonomik değerine binaen olsa gerek, rengi ve kumaşı, yeniliği-eskiliği, küçüklüğü-büyüklüğü belirtilmiştir. Bununla birlikte kültürün ayrıntıda yer aldığı kıyafetlerin yakaları, süslemeleri vb. gibi hususlar kayıtlarda ifade edilmemiştir. Sadece buradan yola çıkarak kıyafeti Trabzon’da Müslümanlar ile gayrimüslimlerin genel itibarıyla ortak bir paydada buldukları kültürel bir öge olarak algılamak, araştırmacıları yanılgıya düşürebilir. Az sayıdaki gayrimüslim terekesi bizi, ayrıntıların yoksunluğunda, sanki Müslümanlarla birebir aynı kıyafetleri giydiklerini düşünmemize neden olmaktadır. Fakat özellikle seyyahların ve gravürlerin resmettiği kıyafetler, dini cemaatlerin ayrıntılarda çok rahat bir şekilde ayırt edilebileceklerini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

ABALI Nurullah, (2009), **Geleneksellik ve Modernizm Açısından Kılık-Kıyafet**, İstanbul: İlke Yayıncılık.

Ahmet Vefik Paşa, (2000), **Lehçe-i Osmanî**, (Haz: Recep TOPARLI), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

ALTINAY Ahmet Refik, (2000), **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, Haz: Abdullah Uysal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BARKAN Ömer Lütfi, (1966), “Edirne Askeri Kasamsına Ait Tereke Defterleri”, **Belgeler**, C. 3, S. 5–6, s. 1-479.

ÇİÇEK Kemal, (1998), “Osmanlılar ve Zimmiler: Papa Pavlos’un İslam’a Hakareti Ya da Renklere İsyanı”, (Haz. Kemal ÇİÇEK ve Abdullah SAYDAM), **Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet**, s. 135–147, Trabzon: Derya Kitabevi,

DAVIS Fanny, (2006), **Osmanlı Hanımı**, (Çev. Bahar TIRNAKÇI), İstanbul: YKY.

ERCAN Yavuz, (1984), “Türkiye’de XV ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin, Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”, **Bellekten**, C. 47, S. 188, s.1119–1149.

FAROQHI Suraiya, (2004) “18. Yüzyıl Bursa’sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim’in Serveti”, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, s.199–216, İstanbul: YKY

Gelibolulu Mustafa Ali, (1997), **Meva’idü’n-Nefais fî Kavâ’idi’l-Mecâlis**, (Haz. Mehmet ŞEKER), Ankara: TTK.

GÖRÜNÜR Lale–ÖGEL Semra, (2006), “Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanılışları”, **İTÜ Dergisi**, C. 3, S. 1, s. 59-68.

GÜRTUNA Sevgi, (1999), “Osmanlı Kadınlarının Giyim-Kuşamı”, (Ed. Kemal ÇİÇEK), **Osmanlı**, C. 9, s. 190–203, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

İNALCIK Halil, (1996), “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, s.187–202, İstanbul: Eren Yayınevi.

İNALCIK Halil, (1996), “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, s.259–318.

KARACA Filiz, (2002), “Kürk”, **DİA**, XXVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KİVİ Seyed Hedayat Azim Nezhad, (1995), **XV ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerindeki Halılar ve Kıyafetler Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KOÇU Reşad Ekrem, (1967), **Türk Giyim Kuşam Sözlüğü**, İstanbul: Sümerbank Yayınları.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, (1983), **Osmanlılar’da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Ankara: Enderun Yayınevi.

OKUMURA Sumiyo, (2002), “Türk Kaftanının Kökeni ve Uzakdoğu ile Karşılaştırma”, **VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Konular Seksiyon Bildirileri**, İçel, 18–22 Haziran 2001, (VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Konular Seksiyon Bildirileri, Ankara, s. 171–182)

OT Tuğba, (2005), **Giyim-Kuşamın Tarihçesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ÖZCAN Tahsin, (2005), “Muhallefat”, **DİA**, XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZEL Mehmet, (1992), **Folklorik Türk Kıyafetleri**, Ankara: Türkiye Güzel Sanatları Geliştirme Vakfı.

PAKALIN Mehmet Zeki, (1971), **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1-2-3. İstanbul: MEB Yayınları.

PAMUK Şevket, (2007), “Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?”, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.147–154, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

QUATAERT Donald, (1997), “Clothing Laws, State and Society in the Otoman Empire”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 29, S.3, s.403–425.

REYHANLI Tülay, (1983), **İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul’da Hayat (1582–1599)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şemseddin Sami, (1317), **Kamus-i Türkî**, İstanbul: İkdâm Matbaası.

ŞİMŞEK Eyyub, (2007), **Şer’iye Sicillerine Göre Trabzon’da Borç-Alacak İlişkileri (1701–1714)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

TEZ Zeki, (2009), **Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi**, İstanbul: Doruk Yayınları.

TEZCAN Hülya, (1995), “Ferâce”, **DİA**, XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TEZCAN Hülya, (1993), **Atlaslar Atlası Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu**, İstanbul: YKY.

TEZCAN Mahmut, (1983), “Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim”, **Ankara Üniv. Eğit. Bil. Fak. Dergisi**, C.26, S.1, s. 255–276.

Trabzon Şer’iye Sicili No: 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888.

TURAN Namık Sinan, (2005), “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, **AÜSBF Dergisi**, C. 60, S. 4, s. 239–267.

MAHDUM KULU FARAĞI'NIN HAYATI VE TÜRKMEN EDEBİYATINDAKİ YERİ

Yrd. Doç. Dr. Muhammed MAGHAMİNİYA*

Özet

Mahdum Kulu, duygularını, düşüncelerini ve yaşam deneyimini Türkmen edebiyatına yansıtan ve yaşatan önde gelen bir Türkmen Şairi ve edebiyatçısıdır. Mahdum Kulu, İran'ın Türkmen Sahra bölgesinde 1733 yılında "Hacı Kavuşan" köyünde doğup büyümüştür. Mahdum Kulu, çocukluğunun erken yaşlarında dini eğitimi ile birlikte dönemin bilimlerini öğrenmeye başlar ve daha sonra Türkistan'ının ünlü medreselerinde öğrenimine devam eder. Türkistan bölgelerini seyahat eder ve döneminin hocalarıyla tanışır ve onların ilim meclislerine katılır. Mahdum Kulu'nun yazılı eserlerinden günümüze gelen Divanı, Türkmen yazılı edebiyatının başta gelen kapsamlı ve yazılı eserlerden sayılmaktadır. Şair, bu eserde yaşadığı bölge ve dönem itibarıyla Türkmenlerin toplumsal değerlerini, geleneklerini, insani ve milli duygularını, acılarını ve direnişlerini kendi ana dili Türkmençenin ince detaylarıyla şiir kalıpları çerçevesinde ortaya koymuştur. İlim ve irfan aşkı ile büyüyen ve toplumunun insani ve milli değerlerini bir büyük güç ve onur bilen Mahdum Kulu, kişiliği, düşünceleri ve yaşam deneyimiyle eserini bütün Türkmenlerin anısında canlı tutmayı başarmıştır. Şair 1797 yılında, 64 yaşında iken Türkmen Sahra "Aba Sari Çeşmesi" bölgesinde vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mahdum Kulu, Mahdum Kulu Faragi.

MAHDUM KULU FARAGI'S BIOGRAPHY AND PLACE IN TURKMEAN LITERATURE

Abstract:

Makhdoom Qulu is Turkmen Poet and Man of letters that reflected his feelings, thought and experience of life and lead with a Turkmen literature. Makhdoom Qulu, born in Haji Kavushan located in Turkmen Sahararegion (northeast of Iran) in 1733, which grew up there. Makhdoom Qulu has started his religion and other science's learning in early childhood age. His first teacher was his father, called "Devlet Muhammed Azadi". Then he became student at famous madrasahs (schools) in Turkistan. Makhdoom Qulu has first created from the Turkman Court of literature written in the comprehensive and written monuments by his poetry. Poet, explains region, values of life, violations of the human and the national feelings, angles and successes of Turkmanian by mother language and poetry of molds. Makhdoom Qulu's personality, thought and all life experience to keep Turkmenian minds have will be able to live his poetry. Poet has dead in "Aba Sarichashma", Turkmen Sahara on 1797.

Key Words: Mahdum Kulu, Mahdum Kulu Faragi.

GİRİŞ

* GŞÜ İİBF İşletme Bölümü, maghami9876@gmail.com

Türkmenler, oğuz Türkleri olarak bilinmektedir¹⁵. Çin'in Uygur Türkmenlerinin yaşadığı bölgelerinden İran'ın Türkmen Sahra bölgesine kadar uzanan Türkistan (Orta Asya), Türkmenler ile diğer Türk boylarının ata vatanı olarak bilinmektedir. Tarihsel süreç içinde bu bölgede cereyan eden savaşlar ve iktidar mücadelelerinin bıraktığı büyük insani yıkım ve güçlülükler yaşanmıştır. Türk boylarında özellikle Türkmenlerde büyük dağılım ve yayılım süreci başlamıştır. Türkmenler bu yayılımda bazı ülkeleri yönetecek biçimde büyük devletler ve imparatorluklar kurmuşlar veya bazıları da diğer devletlerin yönetimi altında topluluk veya iller şeklinde günümüze kadar hayatlarını sürdürmüşlerdir. Türkmen topluluklarının bazıları, yıllarca ayrı ülkelerde değişik yönetimler altında zor koşullara rağmen kendi geleneklerini ve dini, kültürel ve siyasi varlıklarını yaşatmaya çalışmışlardır. Nitekim hâlâ bu toplulukların gelenekleri, yaşayış biçimleri ve kültürel geçmişi ayrı coğrafyada olmasına rağmen (örneğin Çin'de yaşayan Uygur Türkmenleri ile İran Türkmen Sahrada yaşayan Türkmenler) tıpatıp birbirine benzemektedirler. Lehçe ve konuşma biçimlerinden tut geleneksek sosyal yaşamlarına kadar olan özelliklerin birçoğu aynıdır. Nitekim, her toplulukta konuşulan Türkçe, diğer topluluklar tarafından aynı anlam çerçevesinde kolayca anlaşılmalıdır.

Her milletin bireylerini ve topluluklarını birbirine bağlayan ve sosyal köprü rolünü üstlenen temel olgu, onların kültür ve edebiyatını ortak anlamda yansıtan gelenekleri ve manevi değerlerdir. Bu olgunun bilimsel anlamdaki alanı da dil ve edebiyattır. Muhakkak ki, anılan toplulukların her birinde Türkmenlerin edebiyatını veya yaşam öyküsünü yansıtan şairler, yazarlar, bilim ve din adamları ortaya çıkmıştır. Türkmen Sahra'da doğup bu bölgeler ve diğer yankın bölgelerde (Türkmenistan ve Afganistan Türkmen bölgeleri) yaşayan Türkmenlerin yaşamını, düşüncelerini ve öykülerini irfan ve hikmet dolu edebî eserlerle yansıtmaya çalışan Molla Nefes, Kurbandurdu Zelili, Muhammed Veli Kimine, Muhammed Devlet Azadi, Miskin Kılıç, Nur Muhammed Endelip, Mahdum Kulu Farağı gibi büyük şair ve edebiyatçıları saymak mümkündür. Ancak bu toplulukların özellikle anavatanda yaşayan Türkmenlerin edebiyat tarihine damgasını vuran şairlerden en başta geleni, Mahdum Kulu Farağı'dir.

Türkmenlerin edebiyatındaki hayat felsefesinin genel çizgilerini anlamak için Mahdum Kulu Farağı'nın hayatını, düşüncelerini ve eserlerini tanımak ve incelemek gerekir. Şairin yaşamı ve öyküleri aynen Türkmenlerin o tarihi dönemdeki milli duyguları, dini inanç ve sosyal düşüncelerini yansıtmaktadır. Bu makalede Mahdum Kulu Farağı'nin

¹⁵ Oğuz Türklerinde ilk İslam dinine iman getirenlere Türk-iman yani Türkmen denildiği veya bu adın, Türküm-Men diyen Türklere verildiği şeklinde ileri sürülen görüşler vardır.

hayatı, Türkmen edebiyatındaki yeri ve önemi, edebi eserleri ve bu eserlerin ana konuları üzerine durulacaktır.

A. Mahdum Kulu'nun Hayatı

Mahdum Kulu'nun 1733 tarihinde İran sınırları içinde Günbed-e Kavvus şehrinin Hacı Kavşan kasabasında doğduğu bilinmektedir¹⁶. Mahdum Kulu, çocukluğunu Etrek (Görge) bölgesinde geçirmiştir (Etrek, bölgenin en büyük nehridir ve Hazar denizine akmaktadır.) Mahdum Kulu, Türkmenlerin Göklen boyu Gerkez aşiretine mensup olduğunu eserinde belirtmiştir. Babası Devlet Memmed Azadi, o dönemin bilgin, şair ve tasavvuf ehli olarak ün kazanmıştır. Geçimini demircilikle özellikle atların nal yapımı ile sağlar. Mahdum Kulu, genç yaşta sevdiği Mengli'ye güzel duygular besler ve şiirlerinde bu insani aşkıdan söz eder (Shad Mehr 1994: 50). Ancak hayatın getirdiği zorluklar nedeniyle onunla bir araya gelemez. Şair, eski töre gereği vefat eden kardeşinin eşi ile evlenmek zorunda kalır. İki oğul sahibi olur ancak kısa bir süre sonra her iki çocuğu da vefat eder (Şad Mehr 2013: 2). Oğullarının vefatı, şairde büyük acı bırakır. Ancak bu acı da hayatın diğer zorlukları gibi şairin sabrını ve yaşam deneyimini güçlendirir.

Mahdum Kulu'nun hayatı, o bölgede cereyan eden kıtlık, savaşlar ve istikrarsızlıklar ortamında geçmiştir. Örneğin Gaznevi hükümlerinden olan Nadir Şah Afşar'ın zulüm ve baskılarına, ayrıca cehalet yüzünden boy ve aşiret savaşlarına yakından tanık olmuştur. Mahdum Kulu'nun ilim ve irfan eğitiminde babasının büyük emeği geçmiştir. Babasından çok kısa sürede Arapça, Farsça ve daha sonra civar Türkmen bölgelere yaptığı seyahat sırasında Çağatayca ve Türk lehçelerini öğrenir. Mahdum Kulu, Kuran ve fıkıh bilimleri başta olmak üzere, dini ve beşeri bilimler konusunda babasından ve bölgesindeki medreselerden temel eğitimini alır. Lebap şehrinde (Türkmenistan sınırları içinde) Halaç ilçesinin Kızıl Ayak köyünde olan İdris Baba Medresesinde daha sonra Göktaş Medresesinde eğitimine devam eder. Şair, yüksek eğitimini döneminin üniversitesi kabul edilebileceğimiz Hive'deki "Şirgazi" Medresesinde görür (Sarıyev 2013: 2)¹⁷. Ancak şair bununla yetinmeyip daha sonra o dönemin ünlü medreseleri olan Buhara ve Afganistan medreselerinde bir süre öğrenim görür. Daha sonra eğitimini Hoca Ahmed Yesevi Mektebinde devam ettirir.

Mahdum Kulu, Ahmed Yesevi, Sa'dî-i Şirâzi, Fuzuli, Nevayi, Hacıbektaş-ı Veli, Nizami gibi Türk dünyasının büyük bilgin, mutasavvıf veya şairlerinin eserleri ile

yakından ilgilenir ve bu eserlerden etkilenir. Ayrıca, Eflatun, Ariesto, İbni Sina vs. ünlü biginlerin eserlerini inceler. Türkistan'ın ünlü bilim merkezi olan Buhara, Hive, Endican, Semerkant ve Margalan şehirleri ile Afganistan ve Hindistan diyarlarını dolaşır. Nitekim, Türkistan bölgesinde yapmış olduğu seyahat ve dönemin büyük aydın ve âlimleriyle yaptığı görüşmeler, ona tarihi, kültürel ve sosyal boyutta deneyim ve bilgiler kazandırır.

Mahdum Kulu, şiir yazmaya genç yaşlarında başlar. Şiirlerinin ilham kaynağı, halkın yaşamı, yaşadığı zorluklar, özgürlük öyküleri ve millî ve manevî çizgilerdir. O bunları engin edebiyat dili ile dünyaya ve Türk dünyasına aktarmıştır.

Büyük bilgin ve mutasavvıfların hayatı ve eserleri, Mahdum Kulu'nun hayatı ve kişiliği üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu etkiyi şiirlerinden anlamak mümkündür. Bununla birlikte, tasavvuf kültürü, ona daha insancıl ve barışçıl özellikler kazandırmıştır. Bu nedenle, akıl, iman ve insani değerler ile halkına olan aşk, onun yaşamına ve eserlerine olgu olmuştur (Akpınar, 1986). Mahdum Kulu'nun bu olgularının başında hep Allah aşkı ve sevdası gelmiştir. Divanının her bölümünde yaşadığı dönemin derin sosyo-kültürel izlerini bulmak mümkündür (Söylenmez, 2002).

Mahdum Kulu, altmış yaşında iken İran-Türkmenistan sınırı yakınındaki Aba Sarı Çeşme bölgesi civarında 1797'de vefat etmiştir¹⁸. Günümüzde mezarı, İran'ın Türkmen Sahra bölgesinin Ak Tokkoy köyünde bulunmaktadır. Mezarı, İslam devriminden birkaç yıl sonra İran hükümetince anıt mezar olarak ilan edilmiştir. Bu anıt mezarda törenler yapılır ve orası bütün Türkmenlerin ve onu seven kişilerin uğrak yeridir.

B. Mahdum Kulu'nun Şiirlerinin Türkmen Edebiyatındaki Yeri

Mahdum Kulu'nun kendine özgü san'atı ile Türkmen edebiyatının belirginleşmesinde ve gelişmesinde büyük payı vardır. Mahdum Kulu, Türkmenlerin yaşam ahlakını, milli ve insani duygularını, dini-tasavvufî anlayışını, Divan'ında en güzel şekilde yansıtmıştır ve Türkmen edebiyat felsefesinin temel çizgilerini ortaya koymuştur. Mahdum Kulu'nun şiirleri, edebiyat literatüründe büyük ilgi ile karşılanmıştır. Nitekim şiirlerinin ortaya koyduğu milli ve insani düşünceler konusunda ünlü bazı yazarlar fikirlerini belirtmişlerdir. Örneğin, Nazım Hikmet, Mahdum Kulu'nun kişiliği konusunda şöyle der: "Mahdum Kulu benim şairimdir. Onun dili de benim dilimdir. Ben, Mahdum Kulu'dan çok şeyler öğrendim. O benim hocamdır. O bana öğretti ki sürekli kendi halkım için mücadele edeyim." Gene Rus edebiyat ve tarih bilgini, "Mahdum Kulu'nun

¹⁸ Mahdum Kulu'nun vefat tarihi konusunda 1791 ilâ 1797 yılları arasında değişik tarihler ileri sürülmüştür. Ancak 60 yaşında vefat etmiş olması dolayısıyla makalede bu tarihi 1791 olarak tercih ettik.

şiiirleri, Türkmencenin kendine özgü lehçesine bir örnektir. Onun yazıları bütünleyici kural ve düzene sahiptir ki diğer edebi eserlerde bu az bulunur.” derken Cengiz AYTMATOV, 18. Asrı, Mahtdum Kulu'nun san'at asrı olarak adlandırır (Şad Mehr 2013: 3).

C. Mahdum Kulu'nun Edebi Eserleri ve Bu Eserlerin Ana Konuları

Mahdum Kulu, yaşadığı dönemin bütün olumsuzluklarına rağmen durmadan kendi toplumunun kaygı ve öykülerini edebi dile aktarması ile birlikte döneminin bilim çevresi ve bilginleri ile de bağlantısını çok sıkı şekilde devam ettirmiştir. Dönemin önemli ilim meclislerinde bulunmuş, ünlü âlim ve mutasavvıflarının öğrencisi olmuş ve civar ülkeleri dolaşmıştır.

Mahdum Kulu'nun birçok eser ve yazıları, talihsiz olaylar nedeniyle kaybolmuştur. Nitekim, Etrek nehrinin civarında yaşadığı ev, eşya ve yazıları nehir sularının taşmasıyla telef olmuştur. Bu nedenle şair, şiir ve söylemlerinde Etrek nehrine sitem etmiş ve onu gaddarlıkla suçlamıştır. Şair'in günümüze ulaşan yaklaşık 700 şiiri bulunmaktadır. Mahdum Kulu'nun şiirlerinin bazı bölümleri ilk olarak Shudzkov (1845), Vamberi (1863) ve W. Brawzin (1890) tarafından Avrupa'ya götürülmüştür. 1907 yılında bu şiirlerin taş basımı Buhara, Kazan, Taşkent ve sonra Astara Han, Merv, Bakü ve İran'da yayımlanmıştır. Mahdum Kulu'nun şiirlerinin en eski basımı, İstanbul'da (1921) Şeyh Muhsin Fani, Buhara'da (1912-1913) Kurbanverdi Gürgani ve Taşkent'te (1910) Arif Canov tarafından yapılmıştır. Sovyet döneminde Mahdum Kulu'nun Divan'ı Türkmenistan'da, Arap elifbası ile üç defa yayımlanmıştır. Ayrıca İran'da Buhara'daki nüshasından hareketle Şah Geldi Baba Niyazi'nin önerisi ile 1940'da basılıp yayımlanmıştır (Akpınar 1986).

Mahdum Kulu Divan'ının el yazması nüshaları çeşitli ülkelerde bulunmaktadır. Dokuz nüshası Türkmenistan Bilimler Akademisi'ne bağlı Mahdumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde, bir nüshası Bakü'de, bir nüshası Taşkent'te, dört nüshası Leningrat'ta, bir nüshası Londra (British) Müzesinde saklanmaktadır. Ayrıca Arif Canov (1910), Kurban Berdi Gürgani (1912) ve Şeyh Muhsin Fani (1921) tarafından basılan ilk nüshalar ise sırasıyla Taşkent, Buhara ve İstanbul'da saklanmaktadır (Şad Mehir 2013: 54)

Divan'daki ana konular, vatan sevgisi, birlik ve kardeşlik, Türkmenleri tek devlet çatısına çağrı, sosyal dengesizlikler, öğütler, aşk, tasavvuf, erdemlik, mertlik, sevgi, dostluk ve vefa, yiğitlik, tokgözlülük gibi insan hayatının temel olgularından oluşmaktadır. Şair bu konuları okuyucunun duygusunu derinden etkileyecek akıcı ve

duru sözcüklerle ifade etmiştir. Çöl yaşamının Mahdum Kulu'ya verdiği güç, sevinç, fedakarlık, doğruluk, sabır, dayanışma duyguları ve Etrek nehrinin yeşil yaylalarının ona verdiği huzur, arayış ve canlılık duygusu, şiirlerinin edebi güzelliğini ve zenginliğini etkileyen önemli faktörlerdendir.

Mahdum Kulu'nun şiirlerinin özellikleri:

a) Kendisinden önceki şairlerin şiirlerinden ve şiirlerindeki deneyimlerden yararlanmışır. Mahdum Kulu'nun şiirlerinde kullanılan bazı kalıplar, teşbihler, istiareler, vurgular Çağatay şairlerine veya Fars edebiyatında örneğin Sa'di veya Firdevsi gibi şairlerin üsluplarına birer örnek teşkil edebilmektedir.

b) Mahdum Kulu'nun şiirleri, içerdiği konuların çeşitliliği ve anlam derinliğine rağmen kolay ve canlı biçimde algılama tarzı, dönemine göre edebi yenilik sayılır.

c) Mahdum Kulu, çoğu şiirlerinde Türkmen halkının hayat öykülerine değinmiştir. Aynı zamanda çoğu yerde Türkmenlerin bir ferdi olarak doğru olanı haykırış veya alkışlamıştır. Halkın yaşamını ilgilendiren olay ve sorunları yansıtmak, aslında şairin Çağatay edebiyatına olan yakınlığını göstermektedir

ç) Mahdum Kulu'nun şiirlerinin önemli ilham kaynağı, halkın sözlü ve düşünsel edebiyatıdır. Şair, Türkmen halkının yaşam öyküsünü dile getirirken şiirlerini ve duygularını yaygın halk hikâyeleri, romanları, masalları ve kahramanlarının başarı öyküleri ile beslemiştir. Bu anlamda Mahdum Kulu'nun şiirleri, Türkmen folklor ve yazılı edebiyat özelliğini taşımaktadır (Nasrattinoğlu 1990).

d) Mahdum Kulu'nun diğer önemli bir özelliği de şairin aile ve okul eğitiminde etkilendiği Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere dinî kaynakları örnek alarak şiirlerinde yansımasıdır. Mahdum Kulu'nun Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş-ı Velî ve Mevlânâ'nın özgür düşüncelerinden derinden etkilendiği şiirlerinin satırlarından anlaşılmaktadır. Nitekim, Türkmenlerin barış içinde İslam dinini kabul ettiğini ve Nakişbendi tasavvuf yolunun çok eskiden beri Türkmenler arasında yaygın bir biçimde benimsendiğini onun şiirlerinden anlamak mümkündür.

SONUÇ

Mahdum Kulu, kişiliği ve eserleri ile sadece Türkmen Sahrası'nın siyasi, kültürel ve sosyal durumunu yansıtmakla kalmamış ayrıca Türkmenlerin birleşmesi, devlet kurması, yaşamlarını hak, adalet, sevgi ve barış felsefesi üzerine geliştirmeleri konusunda önerilerde bulunmuştur. Mahdum Kulu'nun şiirleri, Türkmenlerin öykü ve değerlerini, yaşamın bütün alanlarında değerlendirir, akıllı, ilim ve irfanı ölçü alır. Şairin

sanatı, büyük bir incelikle halkın dili ve sözlü edebiyatından hareketle inşâ olmuştur. Türkmen sözlü edebiyatının çok üstün bir şiir sanatı ile yazıya aktarılması, Türkmen edebiyatını hayata geçiren tarihi bir dönemin başlangıcı sayılmakla birlikte Türkmenlerin edebiyat, tarih, kültür ve siyasi alanlarda temel felsefesini oluşturan değerleri içermektedir. Bu şiirler, sırf belirli bir olgu, ide veya duygu etkinliği için yazılmış değildir. Onun şiirleri, beşerî ve toplumsal kültürün fazilet ve irfan olgularını da içeren duygu ve deneyimleri canlandırmaktadır. Bu nedenle Mahdum Kulu'nun bu şaheseri, sadece Türkmenlere değil, bütün uluslara ve insanlığa bir armağan sayılır.

Mahdum Kulu'nun Şiirlerinden Seçmeler (Türkiye Türkçesine aktarma):

CEYHUN İLE HAZAR DENİZİ ARASI

Çöl üstünden eser yeli Türkmenin
Gül goncası kara gözüm karası
Kara dağdan iner seli Türkmenin
Hakkı saymak vardır onun gayesi

Çarpışır çölünde neri-mayası
Renk-be-renk gül açar yeşil yayılası
Mest olmuş reyhan çölu Türkmenin
Ala yeşil bürünüp çıkar perisi

Kökerip fişkırır amberin esi
Bek Töre Ak Sakal, yurdun eyesi
Gören tutar güzel ili Türkmen'in
O merdin oğludur merttir pederi

Koroğlu kardeşi, sarhoştur sırrı
Dağda-düzde koysa ova çölleri diri
Alamaz, aslan oğlu Türkmen'in
Gönüller erikler bir olup başlar

Tartsa gücünü verir topraklar taşlar
Bir sofrada hazır kılınsa aşlar
Götürülür o ikbâli Türkmen'in

Göge yol havalanır ata çıkanda

Dağlar nâle döner kıya bakanda
Bal getirir coşup derya akanda
Kesilmez meyvesi, balı Türkmen'in
Gafil kalmaz dövüş günü hor olmaz

Kargışa, nazara giriftar olmaz
Bel belden ayrılıp solup sarılmaz
Daim amber saçar gölü Türkmen'in
Tireler (boylar) kardeşdir, Tanrı yaradır

İkballer ters gelmez Hakk'ın nurudur
Mertler ata çıksa savaş sarıdır.
Yav üstüne yavdur yolu Türkmen'in

Sarhoş olup çıkar ciğeri dağlanmaz
Taşları sindirir kolu bağlanmaz
Gözüm arka düşmez gönül eğlenmez
Söyler Mahdum Kulu, dili Türkmenin

GÜRGEN'İN

Önünde Bülent Sağ, serinde duman
Denizden eser yeli Gürgen'in
Bulut oynap seli Gürgen'in
Akar boz bulanıp Gürgen'in

Tokayları vardır kargı kamışlı
Gözleri vardır altın gümüşlü
Keçi koyun, kır tilki, kara gemişli
Arkalı inek var malı Gürgen'in

Ürküp duran ner, mayalar

Ağır bezirgan, tüccar eyeler
Tutuşup, abanıp duran kayalar
Önü-ardı sağı solu Gürgen'in

Yiğitler terme-şal bağlar beline
Yürüğe binip tırlan alır eline
Ak göğüsün bir ceren deniz yeline
Meler maralı çölü Gürgen'in

Mahdum Kulu ilden ile aralar
Hicran tığı ile bağrını parçalar
Kolunu sallap maral kemini periler
İner olumundan deli Gürgen'in

YAĞŞIDIR (YAKIŞIR)

Hoş gününde hoş bulup gezmeye
Barışmaya, gelişmeye yad yağışı
Gam gününde, kalma kalın üstünde
Doğan yakışı, kardeş yakışı, zat yağşıdır

Helal işle, Ahiretten vehmin var
Fakiri incitme, gönül rahmin var
Aşkta az da çok da fehmin var
Akıl bulsan, söze kulak tutmak yağşıdır

Yürek dayanır oğul bağına
Şirin mahbup erir yaş kuvveti
Yiğidin dünyada üçtür muradı:
Mahbup gerek, yarak gerek, at gerek

Mollalar Ahiret sözünü söylerler
İnkâr etme, gelecek iştir, eylerler
Kim bilir ki, Ahirette ne eylerler

Yiyip içip, binip göçüp ötmek yağşıdır

Payını almayan kişi, sözden, öğütten
Ayrılığı yoktur kuru söğütten
Denk-duş bilmez, mani anlamaz yığitten
Akıl hissi veren it yağşıdır

Mahdum Kulu, dosttan sırrını gizleme
Bi-vefadır, na-mehremi gözleme
Sözler bulsan, söz aslına yetmek yağşıdır

GÖNÜL HOŞUNADIR

Gönül bir beden şahıdır
Her söz, gönül hoşundadır
Yedi iklimin tahtında
Her biri bir işindedir

Dağların çıkıp inmesi
Çokların göçüp gömülmesi
Dünyanın devirip dönmesi
Feleğin gerdeşindedir

Kimdir bu dünyada kalan?
Bana çındır, size yalan
Bir aktır, bir kara aylan
Her kimsenin başındadır

KAYNAKÇA

AKPINAR Yavuz , (1986), “Mahdum Kulu”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi** ,
C. VI, İstanbul.

ALTUN Erman, “Şair Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup”,
<http://www.antoloji.com/mahtum-kulu-siiri/http://www.antoloji.com/mahtum-kulu-siiri/>, Erişim Tarihi: 01.10.2013

NASRETTİNOĞLU İrfan Ünver, (1990), **Görkemli Türkmen Ozanı Mahdumkulu**, Ankara.

SÖYLENMEZ M, (2002), “Mahtumkulu’nun Eğitim Görüşü”, **Felsefe Dünyası Dergisi**, S. 35.

ŞAD MEHR Amankılıç, “Mahtumgulu Ferâgî, Şâir-i Nâmdâr-ı Türkmen” **Edebistan** , S. 52, Tahran, Ferverdîn 1373/Nisan 1994, s. 48-50

ŞAD MEHR Amankılıç, “Mahdumkulu’nun Yaşamı ve Şiirleri”,
www.shadmehronline.ir, Erişim Tarihi: 21.09.2013

SARIYEV Berdi, “Mahtumkulu Fraki’nin Şiir Divanı Üzerine Bir İnceleme”,
<http://www.turkmenhost.com/documents/Berdi/Mahturk1.htm>, Erişim Tarihi: 01.10.2013

SOKRATES VE EĞİTİM FELSEFESİ

Zeynep KANTARCI*

Özet

İnsanı insan yapan en önemli özellik bilmeyi istemesidir. Bu yüzden insanın yaşarken karşılaştığı ve merak ettiği sorular insanı felsefeyle tanıştırmıştır. Geniş bir yelpazeye sahip olan felsefe hayatın her alanına ilişkin soruları ele alır. İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan eğitim de felsefenin ilgi alanına girer. Bu önemli konu üzerine İlkçağ filozoflarından Sokrates de düşüncelerini dile getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Eğitim, Bilgi, Sokrates.

SOKRATES AND PHILOSOPHY OF EDUCATION

Abstract

The most important feature of humanity is that he desires to know about himself. Therefore, the questions have happened to make him inquire into philosophy, which he encounters and wonders about when he lives. Philosophy, which includes a wide range of field, deals with problems concerning every part of life. Education, which dates back to about the same age as human history, also concerns philosophy. Socrates, the ancient philosopher, put his thoughts into words on this important issue as well.

Keywords: Philosophy, Education, Knowledge, Sokrates.

GİRİŞ

Hepimiz yeni doğan bir bebeğin ellerini, kollarını hayretle izlediğine ve etrafındakilere merakla baktığına şahit olmuşuzdur. Bu durum insanoğlunun daha yaşama ilk merhabasını dediği günlerde bile bir keşfe çıktığının ve bilgiyi aramakta istekli olduğunun apaçık bir göstergesidir. Tüm bu arayışlar Aristoteles'in "Bütün insanlar doğal olarak bilmek ister." (Aristoteles 1996: 75) sözünü kanıtlıyor olsa gerek. Etrafını izleyip gülücükler saçan bir bebek yine Aristoteles'in dediği gibi insanların görmekten, işitmekten büyük bir zevk aldığı (Aristoteles 1996: 75) düşüncesini desteklemektedir. Buna karşın huzursuzca ağlayan bir bebek ise o an etrafında olup bitenlere bir anlam veremediği için yani o anda olanları bilmediği için ağlamaktadır. Demek ki bilmek daha yaşamın ilk günlerinde bile insanları güvenli ve emin, bilmemek ise huzursuz kılmaktadır. Öyleyse bir insanın ömrünü bazen farkında olarak bazen de farkında olmayarak bilgi ile geçirdiğini ve bu durumun onu mutluluğa ulaştırdığını söyleyebiliriz.

*Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi SBE Felsefe Anabilim Dalı, zeynepkantarci@mynet.com

Diğer var olanlardan farklı olarak insan; kendisi, çevresi, yaşadığı dünya ve evrenin ihtişamı karşısında duyduğu hayret ve merak ile kendisini sorular zinciri içerisinde bulur. “Bu evren nerden gelip nereye gidiyor, gerçek nedir, evrende kesin ve değişmez bir şey var mıdır yoksa her şey değişiyor mu, kötü ve kötülük neden var, yaşamın amacı nedir, nasıl yaşamak gerekir, ölüm bir yok oluş mudur?” gibi sorulara karşı duyulan merak, bilme isteği ile birleşince insanoğlu evrendeki her şeyden farklı ve üstün olmaktadır. İnsanı insan yapan bu sorulara kayıtsız olmayışı ve bu sorulara yanıt arayışıdır. İşte felsefe de, düşünen ve sorgulama yapan insanın yaşamına bu noktada dâhil olmaktadır. İnsan düşünmeye ve soru sormaya başladığı zaman felsefe denilen gizemli ve büyümlü dünyanın kapısını aralayarak bulmayı arzuladığı hazineye doğru yol almış olmaktadır.

Öyle görünüyor ki felsefe, bir insan için içtiği su ve aldığı hava kadar gerekli bir etkinlik olup yaşamla yüzleşmenin ta kendisidir. Felsefe; yaşamı ciddiye alan, hayatı ıskalamaya niyeti olmayan insanların pusulasıdır (Cevizci 2010: 2). Felsefe sayesinde insan bir hiç olmaktan kurtulur ve önemli sorular üzerine araştırma, soruşturma, yorumlama ve değerlendirme yapar, ciddi cevaplar arar, hayatına bir yön, bir anlam verir (Arslan 2010: 17). Bu açıdan bakıldığında insan yaşantısına giren her şey felsefenin konusu olabilir yani hayatta karşımıza çıkan her şey üzerine düşünebiliriz, çok çeşitli konular üzerine kafa yorabiliriz.

Felsefenin alanında sınırsız sayıda konu yer alır. İnsanın çok yönlü olması ve hayatın karmaşıklığı felsefenin çok çeşitli konulara yer vermesine neden olur. Eğitim de bu konulardan biridir. İnsanlık ile var olmaya başlayan eğitim olgusu, üzerinde düşünülüp, konuşulması gereken önemli konular arasındadır.

I. EĞİTİM FELSEFESİ

İnsan çok farklı boyutlara ve özelliklere sahip karmaşık bir varlık olarak belirlenebilir. Böylesi bir karmaşıklığın içinde kendini uyumlu bir bütün olarak gerçekleştirmesi hiç şüphesiz ki eğitim sayesinde olmaktadır. Alman filozof Kant’ın cümleleriyle ifade edecek olursak “İnsan ancak eğitimle insan olmaktadır” (Aytaç 1972: 234). Öyleyse eğitimi insan olma yolundaki çalışmalar bütünü olarak tanımlayabiliriz.

Eğitim; hayatımızın önemli bir kısmını işgal eden, yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Doğumdan ölüme kadar devam eden bu süreçte insanlar çeşitli bilgi, beceri, tutum ve değer kazanır. İnsanlar yaşarken çevresiyle kurduğu etkileşim ve yaşantı sonucu davranışlarında gözle görülür değişiklikler olur. Bu nedenle eğitim için insanda kendi yaşantısı yoluyla davranış değişikliği meydana getirme süreci olduğu söylenebilir

(Erden 2009: 12-13). Bu açıdan bakıldığında eğitimin çok geniş bir alana sahip olduğunu görürüz. Çünkü yaşarken insanların davranışlarını etkileyerek davranış değişikliği oluşturan etkinliklerin çoğu eğitim sayesinde olur.

İnsanların bilgi, beceri ve tutum kazanması, kendi yetenek ve ilgilerini geliştirmesi, yaşadığı toplumla uyumlu ve topluma katkı sağlayan bireyler olarak yetişmesi için eğitim şarttır. Bu yüzden eğitim ciddi bir iştir ve bundan dolayıdır ki eğitim birçok alan ve disiplin ile sıkı ilişkiler içindedir. Bu alanlardan biri ahlakıdır. Toplumsal yaşama baktığımızda ahlak ve eğitim arasında bir etkileşim olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki hem ahlakta hem de eğitimde ulaşılmak istenen amaç insanın iyi olması, yetişmesi ve yetkinleşmesidir. Eğitim ile insanların çeşitli alanlarda kazanımlar elde etmesi istenir. Bu alanlardan biri de değerler alanıdır. Toplumsal yaşamda insanların davranışlarını biçimlendiren ve yönlendiren toplumsal değerler, ortak yaşantılar, normlar, örfler, adetler ve gelenekler ile insanlara temel davranış biçimleri oluşturmaya çalışılır ve insanlardan bunları benimseyerek içselleştirmeleri istenir. Ahlak olarak adlandırılan bu davranış biçimlerinin insanlara kazandırılması için eğitim gerekmektedir. Toplumsal bir varlık olan insanın toplumsal yaşamı sağlıklı olarak sürdürmesi ve toplumsal bütünlüğün korunması ahlak eğitimi ile sağlanır. Bu yüzden ahlak eğitimi eğitimin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ahlak eğitimi ile insanlar toplumun önem verdiği değerleri ve normları öğrenir ve böylece hedeflenen iyi insan yetiştirme amacına ulaşılır.

Tarih boyunca toplumsal yaşam üzerinde etkili olan din ile eğitim arasında bir ilişki sözkonusudur. Din, akıl sahibi insanların kendi istekleri ile dünyada huzur ve saadete, ahirette de sonsuz mutluluğa ulaştıran sistem olarak tanımlanabilir. Din, bize yaratılışımızın amacını, yüce varlığa karşı olan sorumluluklarımızı gösterir. İyi ile kötüyü, doğru ile yanlış tanıtır ve iyiye ulaşmanın yollarını gösterir. İnsanın ruhuna hitap eder ve ruhu olgunlaştırarak manevi doyum sağlar. İnsanlar için uyulması gereken kuralları belirterek insanların ahlaken olgunlaşmasına yardımcı olur. Din insanların yetişmesine katkı sağlarken eğitimle aynı amacı paylaşır. Hem din hem eğitim insanların belli amaçlar çevresinde yetişmesini ve olgunlaşmasını sağlar. İnsanın kendisini tanımaya yardımcı olarak manevi olarak güçlenmesine imkân sağlar.

Siyaset de eğitimi etkileyen alanlardan biridir. Her toplumda yönetimi üstlenen siyasi kurumlar eğitim ile mevcut düzeni koruyan ve toplumsal bütünlüğü koruyan insanlar yetiştirmeyi amaçlar. Bunu sağlamak için eğitimden faydalanır. Eğitim toplumdaki bireylerin millet olma bilincini geliştirerek ve toplumun temel siyasi ideolojisini benimseyen bireyler yetiştirerek siyasi kurumların güçlenmesine yardımcı olur (Erden

2008: 64-65). Her devlet yeni yetişen nesillere kendi siyasi anlayışını benimsetmek ister. Bunu yapmanın en iyi yolu eğitimden geçer. Bu açıdan bakıldığında eğitim, resmi ideolojinin genç kuşaklara aktarılma süreci olarak tanımlanabilir (Sönmez 1998: 57).

Yaşadığımız dünyadaki sınırlı kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını inceleyen alan ekonomidir. Ekonomik sistem hem üretim, emek, sermaye, araç-gereç ve donanım, bilim ve teknoloji, hem de tüketim açısından eğitimle sıkı bir ilişki içindedir (Sönmez 1998: 59). Ekonomide en önemli üretim aracı insan gücü olduğu ve insan gücü de eğitim yoluyla yetiştirildiği için ekonomi ve eğitim arasındaki etkileşim kaçınılmazdır. Üretim sürecinde bulunan insanın gelişmesi ve etkili bir hale gelmesinde eğitim önemli rol oynamaktadır. İnsan gücü bir ekonomik girdi olarak düşünülürse bu girdinin eğitilmesi, toplumun ihtiyacı olan nicelik ve nitelikte insan gücünün yetiştirilmesi toplumun kalkınması açısından önemli bir konu olduğu ekonomi ile eğitimin işbirliği yapması kaçınılmaz olmaktadır (Erden 2008: 60).

Eğitimin ilgili olduğu alanlardan biri de felsefedir. Eğitim insanın yetişmesini amaçlar. İnsanın kendini tanımasını, yeteneklerinin farkında olmasını sağlar ve insanın kendi kendisinin mimarı olmasına imkânlar yaratır. Felsefe ise ele aldığı konuları derinlemesine analiz eder ve ulaştığı sonuçların insani değerini ortaya koyar (Gürsoy 1994: 257). Eğitim felsefesi ile de eğitimin doğası, süreci, etkinlikleri, amaçları ele alınır, felsefi bakış açısıyla sorgulanır, eleştirel yaklaşımla gözden geçirilir ve elde edilenler insanlık açısından değerlendirilir, insani ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak insanların eğitimine yön verilir.

Eğitim insanlığın varlığından beri süre gelmekte olan bir ihtiyaç olduğu için insanların eğitilmesi konusu sürekli gündemde olmuştur (Demirel 2009: 3). Bu yüzden eğitimi ilgilendiren konular bir sorgulama etkinliği olan felsefe tarafından da ele alınmıştır. Eğitim üzerine düşünme ile yani eğitim felsefesi ile eğitimin temel kavramları olan öğrenme, öğretme, disiplin, eğitim, ödül, ceza gibi kavramların anlamları açıklığa kavuşturulurken eğitimin ne olduğu ve eğitimin asıl amacının, hedefinin ne olması gerektiği üzerine düşünceler üretilir. Bunun yanı sıra “kimler eğitilmelidir, insanlara ne veya neler öğretilmelidir, insanlara her şey öğretilmeli midir, insanlara nasıl öğretilmelidir, öğretim sert bir disiplinle mi yoksa eğlence haline getirilerek mi yapılmalıdır, eğitimde ödül ve cezanın yeri ne olmalıdır?” gibi sorular da eğitim felsefesinin temel soruları arasındadır (Arslan 2010: 306-307). Bu açıdan bakıldığında eğitim felsefesi, eğitime yön veren bir disiplin olarak eğitimi ilgilendiren sorunlara ve eğitime yön veren kavram, düşünceler, ilkeleri açıklama etkinliği olarak tanımlanabilir (Büyükdüvenci 1987: 53).

Eğitim insanların yaşamındaki tüm faaliyetleri kapsar. Bu kadar geniş kapsamlı bir alanın felsefe gibi sorgulayıcı bir etkinlik tarafından ele alınması kaçınılmazdır. Felsefe, eğitim amaçları belirlenirken ve belirlenen amaçların uygulamaya dökülmesinde eğitimin yanı başında yer alır. Eğitim felsefesi, eğitimin hedeflerinin seçilmesinde, seçilen hedeflerin bireyin ve toplumun beklentilerine uygun olup olmasının belirlenmesinde önemli rol oynar. Toplumun istek ve ihtiyaçları dikkate alarak eğitime bir çerçeve çizer.

Eğitim felsefesinin temelinde “Nasıl bir insan yetiştirelim?” sorusu yer alır ve bu soruya verilen cevap ile belirlenen insan anlayışı ile nasıl bir eğitim verileceği konusunda karara varılır. Daha sonra eğitimde varılmak istenen hedeflerin, hedef davranışların, içeriğin, eğitim ve sınav durumlarının uygun olup olmadığı belirlenir. Bu belirlemeler ile hangi hedeflerin istedik olabileceği sorgulanır. Hedeflere uygun davranışlar belirlenerek bunların uygulanacağı etkili ve verimli eğitim ortamı hazırlanır. Eğitim durumları düzenlenirken kazandırılacak hedef davranışlar ile eğitim durumunda kullanılacak etkinliklerin belirlenmesinde yine felsefeden faydalanılır. Sınav durumlarının düzenlenmesi ve denetlenmesinde felsefi ölçütler kullanılır. Buradan da anlaşıldığı üzere eğitim sisteminin tutarlı işleminde, karşılaşılan çelişkilerin en aza indirilmesinde, etkili ve verimli bir eğitim ortamının sağlanmasında felsefeye önemli görevler düşmektedir (Sönmez 1998: 54-56).

Bir potansiyel yumağı olarak dünyaya gelen insanoğlunun bu gizil güçlerinin aktif hale gelebilmesi için eğitim şarttır. Bu yüzden eğitim insanın kendisi için yaptığı işlerin en büyüğü ve en önemlisidir. Beşikten mezara kadar uzanan bu önemli süreç için dinler, ahlak sistemleri, felsefeler kendine göre bir eğitim tarzı ileri sürmüşlerdir. Emirler, yasaklar, düşünceler ve tavsiyeler şeklinde eğitim hayatımızın her tarafında yer almıştır (Ülken 2001: 15). İlkçağın önemli simalarından olan Sokrates de insanların kendilerini geliştirmesi, yetkinleştirmesi, eğitmesi hususunda düşünceler sunmuştur. Bir yaşam filozofu olan Sokrates sadece düşünceler ileri sürmekle kalmayıp bu düşüncelerini hayatın içince bizzat tatbik etmiştir.

II. SOKRATES VE EĞİTİM

Sokrates; tüm hayatını insanlığa adanmış, insanlara doğru yolu göstermeye çalışarak geçirmiş, kendine özgü tavır ve yaşantısıyla son derece özgün bir kişiliktir. Bir insan için önemli olanın kendisini ve yaşamın amacını sorgulamak olduğunu belirten filozof, sorgulamadan geçen bir ömrün yaşanmaya değer olmadığını belirtirken hayatının geçtiği Atina’da insanları uyandırmak göreviyle kendini mükellef saymıştır. Kendisini Atinalılar için bir at sineği vazifesi gördüğünü dile getiren Sokrates, insanları hakikat arayışına

yönlendirmiştir (Cevizci 1998: 63). Bu durum Sokrates'i çağdaşları ve hatta kendinden sonraki filozoflar arasında bile ayrıcalıklı hale getirmiştir. Çünkü Sokrates için hakikat insanın kendisini bilmeye çalışmasıydı. Bu Sokrates'in her şeyi bildiği anlamına gelmez aksine Sokrates her defasında hiçbir şey bilmediğini söyleme cesaretini kendinde bulmuş ve bunu bir erdem saymıştır. Her şeyi bilme konusunda iddialı olanların aksine Sokrates kendini bilmeye ve kendini geliştirmeye yönelmiş ve sorular sorarak adım adım doğruya yaklaşmayı çalışmıştır.

Sokrates'in insana bakışı, bilgi ve eğitim konusundaki düşüncelerinin şekillenmesinde yaşadığı yıllarda Atina'da olan siyasi, sosyal ve kültürel değişimlerin önemli katkısı vardır. Şöyledir ki, Sokrates'in yaşadığı yıllarda Atina'da yaşanan demokratikleşme, demokrasinin el değiştirerek aristokratlardan burjuva sınıfına geçmesi ile "Başarılı yurttaş nasıl yetişir?" sorusu insan sorununu ve beraberinde eğitim problemini felsefeye taşımıştır. Aristokratlarda yönetim sanatı ile ilgili bilgiler babadan oğula geçerken, burjuva sınıfına bu bilgileri sağlayacak insanlara, entelektüellere, eğitmenlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu gelişmeler Sofistleri felsefe sahnesine çıkartmıştır. Sofistler, insanların doğal yeteneklerini geliştirmelerine, insanları eğitmeye, insanları siyasi ve toplumsal alanda yetkinleşmeleri için yardım ederek kendilerini Yunan ulusunun öğretmenleri ve aydınlatıcısı saymışlardır. Sofistler yönetim sanatının temel ilkeleri, dilbilgisi, ikna sanatı, retorik, mahkemede kendini savunma sanatı, mantık, ahlaki davranış, edebiyat, matematik, dilsel analiz gibi birçok alanda şehir şehir dolaşarak para karşılığında dersler vererek insanları eğitmişlerdir. Bu durumu felsefenin onuruna aykırı gören Sokrates, Sofistleri eleştirmiştir. Ayrıca eğitimi oyuna, safsataya döktükleri, retoriği kötüye kullandıkları için Sokrates, Sofistlere karşı savaş açmıştır. Çünkü Sofistlerin hiçbir ayırım yapmazsınızın her konuyu bildiklerini ve bunu öğretebileceklerini söylemesi, dil oyunları yaparak yanlış doğru karşısında, kötüyü iyi karşısında zafer kazandırması Sokrates'in eğitim anlayışı ile bağdaşmıyordu (Cevizci 1998: 53-60). Bu yüzden Sokrates, Sofistleri bilgiyi satılabilir bir nesne olarak gördükleri için ve hikmet arayışı yerine çeşitli retorik stratejiler ile karşısında bulunan kişileri kandırma çabasında olduklarından dolayı "aldatan, kandıran, bilgi düşmanı, şarlatan" olarak nitelendirmiştir. Sokrates'in ifadeleriyle belirtecek olursak: "Bilgi dağırını toptan alıp, kent kent dolaşarak, onları para karşılığında satanı büyük bir tecimer olarak adlandırmakta hiç de haksız sayılmayız." (Platon 2009: 556) "O halde onu (Sofisti) bir hokkabaz, bir şarlatan ve bir kopyacı olarak görmek gerekir." (Platon 2009: 573) Sokrates Sofistlere karşı olan bu tutumuyla nasıl bir eğitim anlayışına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu açıdan bakıldığında Sokrates, Sofistlerin bilgiçliğine karşı hiçbir şey bilmediğini kabul etmesi, bilgiyi satın almak yerine bilgiyi aramayı öngörmesi açısından Sofistlerden ayrılır. Fakat yine de Sokrates Sofistlere çok şey borçludur. Çünkü Sokrates, Cicero'nun da belirttiği gibi felsefeyi göklerden yere indirerek, kentlerde konuşlandıran, yaşama, geleneklere, iyiye ve

kötüye dair sorular sormaya zorlayan kişidir. Sokrates'in bu tavrı üzerinde ve düşüncelerinin şekillenmesinde Sofistik anlayışının etkisi küçümsenemez (Höffe 2005: 33).

Kendisine ait yazılı bir eser olmadığı için Sokrates'e ait fikirleri öğrencisi Platon'un eserlerinden öğrenmekteyiz. Bu eserlerden biri olan Menon diyalogunda görüldüğü üzere Sofist Gorgias'tan ders alan ve aldığı eğitimi kötüye kullanan Menon Sokrates'in eleştiri oklarına hedef olmuştur. Sokrates ve Menon arasında geçen diyalog erdemın öğretilebilir olup olmaması sorusu ile başlamış ve erdemın ne olduğu, bilgi ile öğretme arasındaki nasıl bir ilişki olduğu, bir kimseye bir şey öğretmenin olanaklı olup olmadığı, olanaklıysa nasıl olanaklı olduğu üzerine devam etmiştir. Bu diyalogda Sokrates'in Sofistlerin eğitim anlayışına olan eleştirisini bulabildiğimiz gibi Sokrates için eğitim sürecinin temel amacının ne olduğunu ve nasıl bir yönteminin eğitim için geçerli olduğunu da görmemiz mümkündür.

Menon diyalogu ile erdemın öğretilebilir olup olmadığı sorusu çerçevesinde eğitim üzerine düşünmenin ilk temellerinin atıldığını görmekteyiz (Güçlü vd. 2003: 456). Bu diyalogda Sokrates güç bir geometri probleminin çözümünü hiçbir eğitim almamış bir köleye yaptırmıştır. Bu örnek ile Sokrates insanı iyiye ve faydalı olana yöneltecek olan bilgilerin insanın ruhunda uyur halde bulunduğunu ve soruşturma yoluyla uyanır hale geleceğini göstermiştir. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere insanın eğitilmesine, gelişmesine ve daha iyiye gitmesine yarayacak olan bilgiler zaten insanın kendisinde mevcuttur, insana düşen ise bunları ortaya çıkarmaktır. Demek ki insan isterse kendini eğitebilir. Çünkü insan başlangıçta bu gerçeklere sahip olması yüzünden araştırma ya da düşünmeyle gerçekleri bulup ortaya çıkarabilir. Bu noktada insana aktif bir rol yükleyen Sokrates öğretmenin bilgiyi aktardığı, öğrenin ise bilgiyi aldığı bir eğitim anlayışının karşısına sorgulamaya dayalı bir eğitim anlayışını koymuştur Sokrates'in cümleleriyle ifade edecek olursak: “Bu delikanlı (köle) kendinin olmayan tek bir şey söyledi mi hep kendinin olan şeyleri söyledi. Bu sanılar onda zaten vardı. Bu doğru sanılar onda bir rüyadaymış gibi belirdiler. O aynı şeyler üzerinde sık sık ve türlü türlü sorguya çekilirse şüphe yok ki bunlara dair en doğru bilgiyi elde edecektir. Onun bu şimdiki bilgisi her zaman kendinde bulunmuştur. Bu bilgi her zaman kendinde bulunmuşsa o hep bilgiliydi demektir. Eğer herhangi bir zaman elde etmemişse bu herhalde şimdiki hayatında olmamıştır. Bu sanıları şimdiki hayatında elde etmediğine göre başka bir zaman elde etmiş olması gerekir. Bu zaman onun henüz bir insan olmadığı zamandır. İnsanken ve insan olmadan önce doğru sanılar sorularla canlanarak bilgi haline geldiğine göre o bunları ruhunda her zaman taşımış olması gerekir. O halde gevşememeli, şu anda bilmediğimiz yani hatırlayamadığımız şeyleri araştırmaya, hatırlamaya çalışmalıyız.” (Platon 2009: 170-171)

Platon'un söylev sanatı üstüne olan diyalogu Gorgias'ta Sokrates eğitim ile ulaşılmak istenen noktanın mahkemelerde, meclislerde, tartışmalarda söylev sanatıyla insanları

kandırarak başarı elde etmek olmadığını asıl amacın özenli ve titiz bir çalışma ile “iyi” nin bilgisine ulaşmak olduğunu ve böylece gerçek bilgiyi elde ederek erdemli ve mutlu olmanın önemini vurgulamaktadır. Her defasında doğruya ulaşmak tutkusu ile tartışmaya girdiğini belirten Sokrates hastalıklı, pis, bozuk, kirli bir ruhtan kurtularak düzenli ve uyumlu bir ruha ulaşmak için akıllıca davranmanın, ruhun isteklerini dizginlemenin, ölçülü yaşamanın gereği üzerinde durmaktadır (Platon 2009: 53-85). Platon’un bilgelik üstüne olan diyalogu Kharmides’te Sokrates insan için gerekli olan bilgeliğin ne olduğunu soruşturmaya çalışır. Yapılan bilgelik soruşturmasında Sokrates her türlü erdemini bilgiye dayandığını, bilgi ile elde edildiğini ve bu yüzden kişinin bilgi konusunda derinleşmesi gerektiğini belirterek erdemli olmakta, ölçülü olmakta, akli başında olmakta bilginin payının büyüklüğünü göstermeye çalışmıştır (Platon 2009: 300-325). Platon’un cesaret üstüne olan diyalogu Lakhes’te Sokrates cesaret üzerine yaptığı tartışmanın yanı sıra gençlere verilmesi gereken en iyi eğitimin ne olduğu üzerinde de durmuştur. Bu diyalogta Sokrates gençlerin iyi ya da kötü olmasını eğitimin onları nasıl yetiştireceğine bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden gençlerin eğitiminde usta öğretmenlerin gerekliliğini dile getirmiştir. Gençlerin ruhuna erdem aşılayarak onları daha iyi kılmanın en iyi yolunun bilgiden geçtiğini söylemiştir (Platon 2009: 339-344). Diyalogun geneli erdemini bir parçası olduğu düşünülen cesaret üzerine şekillense de Sokrates diyalogun sonunda cesareti neden korkulup neden korkulmayacağını bilgisi olarak tanımlaması eğitimde bilgiye verdiği önemi göstermektedir.

Sokrates’in temel görüşlerinden hareketle oluşturulan Sokratesçi eğitim felsefesi tarihte bilinen kendi içinde tutarlı ilk eğitim felsefesi anlayışıdır. Bu anlayışa göre eğitim sürecinde eğitimcinin temel amacı eğitilen kişiye görülen dünyanın aldatıcı görünüşleriyle yetinmemesi gerektiğini nedenleriyle göstererek gerçek dünyaya ulaşma yolunda ona yol göstermektir. Bu yol göstericilik Sokrates’in tüm yaşamı boyunca uyguladığı, kişilere önceden bildiği fakat sonradan unuttuğu şeyleri anımsatma sürecidir. Bu Sokrates’in kendi deyişiyle “ebelik sanatına” karşılık gelmektedir (Güçlü vd. 2003: 456).

Sokrates sağlam, güvenilir ve herkes için geçerli olan bir bilgiye varmayı amaçladı. Böyle bir hali hazırda olan, hemen öğrenilebilecek, öğretimle hemen kavratılabilecek bir şey değildir. Bu yüzden Sokrates eğitim ile kişiye bilgi edindirmenin, bilgi yüklemesi yapmanın aksine bilgiyi aramaya meyillidir (Gökberk 1999: 44). Sokrates için eğitim daima gelişen ve gelişmek zorunda olan bir süreçtir ve kişi öğrenmenin bitmeyen sonsuz çabalarına katlanmalıdır (Küken 2003: 383). Bundan dolayıdır ki doğruya ulaşmada geleneğe ve otoriteye gözü kapalı bağlanmanın karşısına akli ve sorgulama yapmayı koyan Sokrates çevresindekilerle işbirliği yaparak doğruyu araştırma yoluna gitmiştir.

Sokrates'e göre ruhun yetişip yetkinleşmesi için ihtiyaç duyduğu bilgiler ruhun derinliklerinde gizlidir ve bu bilgiler sağlam bir yöntemle gün yüzüne çıkarılabilir. Sokrates'in sözünü ettiği bu yöntem biçimi diyalogdur. Çünkü diyalog sürecinde kişiler karşılıklı konuşur, tartışır ve bir senteze varılır. Bu karşılıklı konuşma esnasında doğuştan insanda var olan bilgiler ironi (alay) ve maiotik (doğurtma) yöntemleri ile açığa çıkar. Şöyle ki, Sokrates bir konuda bilgi sahibi olan bir kişiden bildiği bir şeyi tanımlamasını ister. Kişi tanımını yapar ve Sokrates kişinin tanımındaki eksikliği ya da yanlışlığı kişiye gösterir ve kişi aslında bildiğini sandığı şeyin doğru olmadığı fark ederek bilgisiz olduğunu görür. Yani kişi bilgisizliğinin bilince ulaşır. Konuştuğu kişinin bilgisizliğini ortaya koyan Sokrates, kendisinin de konuyu bilmediğini belirterek kişiyi konuyu birlikte araştırmaya davet eder. Hiçbir şey bilmediğini söylemesine rağmen aralarındaki diyalog devam ettikçe Sokrates'in aslında konuyu bildiği yavaş yavaş ortaya çıkar. Sokrates'in bunu yapmaktaki amacı alay ile karşısındakinin başlangıçtaki her şeyi bildiği özgüvenini yıkmak, bilgisizliğini ona göstermek ve böylece doğruya ulaşmak için bir sorgulama yapmanın bilincine ulaştırmaktır. Sorgulama yapma bilincine ulaşan kişi doğru olanı öğrenmek ister. Doğru olan ise zaten kişinin ruhunda vardır, öyleyse doğru olan kişinin ruhandan bulunup doğmalıdır. Bu aşamada Sokrates kişinin adım adım düşünerek doğruya ulaşmasına yardım eder. Nasıl ki bir ebe annenin karnında var olan bebeğin doğmasına yardımcı oluyorsa Sokrates de kişinin ruhunda var olan doğruların doğmasına yardımcı olmaktadır (Çüçen 2001: 102-103). Sokrates eleştirel ruhla kişiye kendi cehaletinin farkına varmasını sağlayarak zihinde var olan bilgiye can vermeyi amaçlamıştır (Law 2010: 243). Bu yöntem sayesinde Sokrates kişinin o ana kadar bilmeden içinde taşıdığı gerçekliğin farkında olmasını sağlar. Böyle yaparak yaşamı sınamayı amaçlar ve hayatı gerçekten yaşamaya değer kılan düşüncelere ulaşmayı hedefler (Höffe 2005: 39). Sokrates Theaitetos diyalogunda kendi ifadeleriyle sanatını şu şekilde tanımlar: "Benim sanatım çok daha üstündür. Çünkü kadınlar sadece gerçek çocuklar değil, bazen yalancı ceninler de meydana getirebilirler, bunları ayırt etmek de güçtür. Bu böyle olduğuna göre, ebeler için en önemli ve güzel görev, gerçek olanla olmayanı ayırt etmektedir. Sanatımın en özgün yanı delikanlının ruhunun ortaya koyduğu ürün boş ve aldatıcı bir şey midir yoksa katıksız ve gerçek bir şey midir, bunu kesin olarak araştırmak ve meydana çıkarmak yetisidir. Öyle ya, ben şu noktada ebelere tümüyle benzerim: Bilgelik konusunda ben de ebeler gibi kısırım, daima başkalarına soru sorduğum, kendim ise hiçbir konu hakkında hiçbir zaman kendi düşüncemi söylemediğim için. Çünkü hiçbir bilgelik iddiasında değilim. Tanrı beni başkalarını doğurtmaya zorluyor, fakat doğurmayı benim elimden almıştır. Onun için kendim hiç bilge değilim, ruhumun ürünü sayabileceğim hiçbir buluş da gösteremem. Fakat benimle temas edenler ilk önce hiçbir şey bilmiyor gibi görünürler. Oysa sohbetimizin devamı sırasında Tanrının inayetiyle kendileriyle, kendileriyle başkalarının da tanıdık olduğu gibi, şaşılacak ilerlemeler

gösterirler. Bununla beraber benden hiçbir şey öğrenmedikleri de açıktır. Bu güzel düşünceler hazinesini yalnızca kendi içlerinde bulur, onu meydana koyarlar. Fakat doğurtma yalnız Tanrıya ve bana özgü olan bir iştir.” (Platon 2009: 461-462)

Sokrates kişilere sorduğu sorularla kişilerin zihinlerinde daha önce var olanları hatırlamasını ve doğruyu, gerçeği keşfetmesini hedeflemekteydi. Bir eğitici olarak Sokrates, sorularıyla insanların kendilerini tanımalarına, kendilerini analiz ederek ve sınavarak evrensel doğruları bulmalarına yardımcı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Sokrates’in idealist bir eğitim anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü eğitime yön veren başlıca felsefi akımlarında biri olan idealizme göre eğitim ile hedeflenen amaç akı kullanarak insanın zihninde doğuştan var olan, zamanla değişmeyen, mutlak ve evrensel gerçeklere ve değerlere ulaşmaktır. İdealizm insanın derinliklerinde gizli olan bilgileri bilinç düzeyine çıkarmayı amaçlamaktadır. İnsanın aklında doğuştan var olan gizli fikirleri yeniden düşünmeyi ve onları hatırlamayı önemsemektedir (Erden 2008: 30-31). İdealizme göre değerler mutlak ve değişmez bir yapıya sahiptir; gerçek bilgi ise aklın ürünü olan bilgidir. İyi, doğru ve güzelin evrensel olduğunu savunan bu görüşe göre, insanlara hakikata ulaşmayı ve değerlerle nasıl yaşayacağı öğretilmelidir (Demirel 2007: 19). İdealist çizgide ilerleyen Sokrates’e göre de tüm bilgiler zaten insanın kafasında mevcuttur fakat bu bilgiler insan zihninde açık, net, berrak bir şekilde değil de bulanık, üstü kapalı ve uyur halde bulunmaktadır. Bu yüzden, eğitim ile insanın zihninde var olan bu bilgilerin üstünü açmak ve uyuyan bilgileri uyandırmak gerekmektedir. Aksi takdirde insana daha önceden zihninde bulunmayan bir şey öğretilemez. Soru-cevap şeklinde akıl jimnastiği yapılarak zihindeki gizli saklı bilgiler açığa çıkarılır ve insana hiç bilmediğini sandığı bilgiler öğretilir.

Sokrates’in her şeyi sorgulamaya açan bir görüşün yerleşmesindeki payı yadsınamaz. Bir yaşam filozofu olarak değerlendirilen Sokrates, bilgiyi yaşam içinde arayarak çarşıda, pazarda, sokakta, bahçede karşılaştığı insanlarla gündelik yaşamdan örnekler vererek, onlara çeşitli sorular sorarak insanların doğruya ulaşmalarına katkı sağladı. Sokrates kendinde bulunan bitmez tükenmez doğruyu araştırma ve doğruya ulaşma sevgisini insanlara da aşılama çalıştı (Küken 2003: 389). Kullandığı diyolog yöntemi ile sorular ve cevaplarla hakikati arama yöntemini yaşamın merkezine yerleştirdi. Bu yöntem bugün bile “Sokratesçi yöntem” olarak eğitim sistemi içinde yerini almıştır (Magee 2004: 23).

Sokrates yaşadığı zamanda öğrenen merkezli bir eğitim anlayışı geliştirerek tartışma ve sorgulama yapma, fikirler oluşturma, fikirleri savunma ve fikirler paylaşma gibi etkin katılım yoluyla bilginin keşfedilmesi yoluna gitmiştir. Sokrates’in eğitim ile yapmak istediği, bilgileri ezberlemek ya da bilgi biriktirmesi yapmak değil aksine insanlara düşünme, tartışma, analiz etme becerisi kazandırmaktır. Kendine has yöntemiyle de

karşısında bulunan kişinin bilgiyi yapılandırmasına, oluşturmasına, yorumlamasına ve geliştirmesine fırsat vermeyi amaçlamıştır.

Sokrates iyi bir eğitim için öneriler vermekten öteye geçip bir yöntem anlayışı geliştirdiği için ilk eğitim düşünürü olarak kabul edilebilir (Küken 2003: 390). Sokrates'in yöntemi bir konuda bilgiçlik taslayanların bilgisizliklerini gösterdiği için bir çürütme yöntemidir. Sokrates sorduğu sorularla kişinin bilgisizliğinin bilincine ulaştırmak için alayı kullanması onun yönteminin başka bir boyutudur. Sokrates'in sorgulama yöntemiyle kişide var olan bilgileri açığa çıkarması yönteminin doğurtma boyutudur. Sokrates'in yöntemi araştırılan konuyu enine boyuna sorularla gözden geçirdiği için bir tartışma boyutuna sahiptir. Ayrıca Sokrates yöntemi ile genel tanımlamalara ulaşmaya çalışan bir araştırma içerisindedir (Cevizci 1998: 66-70). Tartışmalarında hem tümdengelim hem de tümevarımı kullanan Sokrates hiçbir zaman “doğru şudur” diyerek araştırmayı kısırlaştırmamaya özen göstermiştir.

Sokrates'in yöntemine göre eğitimin işlevi bilgi aktarımı yapmak değil kişide gizli olan potansiyelleri açığa çıkarmak, kişiye analiz-sentez becerisi kazandırarak yaratıcılığın katkı sağlamak ve kişiyi geliştirip yetkinleşmesini sağlayan bilgi, beceri ve değerlere ulaşmasını imkân tanımaktır. Ayrıca eğitimin kişinin düşünme biçimlerini geliştirme, bireye çok yönlü bakış açısı kazandırma, kişiye sorgulama, yargılama, eleştirme, iyiyi, doğruyu ve güzeli arama gibi özellikler kazandırma amacı da olmalıdır.

Sokrates'in eğitimle ulaşmak istediği nihai amaç insanın kendini gerçekleştirme ve mutluluğa ulaşmasıdır. Yani insanlar bilgi sayesinde ruhlarını yetkinleştirerek yaşamlarını iyi bir yaşam haline getirmelidir. Öyleyse şunu diyebiliriz ki Sokrates'in soruşturduğu, araştırdığı ve elde etmeye çalıştığı bilgi onu mutluluğa götüren bilgi olmalıdır. Sokrates'in erdem dediği ve insanı mutluluğa götüren bilgi ise iyiye ve kötüye yani neyin iyi neyin kötü olduğuna ilişkin bilgidir. Bir insanın hangi şeyin iyi hangi şeyin kötü olduğunu doğru olarak ayırt edebilmesi onun bilge ve erdemli olduğunu gösterir. Yani erdemli kişi iyinin ve doğrunun ne olduğunu bilen kişidir. Öyleyse iyinin ne olduğunu bilen iyi işlere yönelecek, kötülük ise bilgisizlikten cehaletten kaynaklanacak. Çünkü Sokrates'e göre kimse bilerek kötülük yapmaz, kötülük bilmeyerek yapılır. Demek ki Sokrates için erdemli olmanın yolu bilgiden geçmektedir. Kişi ruhunu eğiterek kendini bilgiyle donattığı zaman erdeme ulaşmış olmaktadır. Bilgi sayesinde kişi iyiye ve kötüye vakıf olacak, bilgi kişinin iyiyi kötüyü ayırt etmesinde yol gösterici olacak ve böylece kişi hem erdemli bir yaşayış sürececek hem de mutluluğa kavuşmuş olacak. Her davranışında en büyük iyiliği gözetken kişi gelişigüzel değil, bile bile hareket edecek kendi kendisiyle uyum içinde yaşayacak ve yaşantısı üzerinde akli egemen kılacak. Bilgiden doğan, bilgide temelini bulan iyi, insanı mutlu yapacak ve insana sağlık, esenlik getirecek (Akarsu 1993: 33-35).

Sokrates bilgi eksikliğini tüm kötülüğün sebebi olarak görmüştür. Doğruyu bilen insan yanlışa düşmez, kendisini bilgi ile donatan insan hatadan korunur. Bu yüzden bilgi hem erdemdir hem de erdeme ulaştırandır ve hayatın gayesi olarak görülmelidir. Mutluluğun kaynağını gerçek bilgide yani erdemde gören Sokrates'e göre erdem eğitim yoluyla kazanılır (Tozlu 2003: 16).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Görüldüğü üzere insanoğlunun öz malı olan felsefe hayatın tüm alanlarıyla yakından ilgilidir. Bu yüzden insanoğlunu doğduğu andan itibaren ilgilendiren eğitimin de felsefenin ilgi alanlarından biri olduğunu görmekteyiz. Eğitim felsefesi belki de yeni gelişen bir alan olmasına rağmen eğitimin geçmişini ilk insanların varlığına kadar götürmemiz mümkündür. Daha o zamanlarda bile yetilerini, kabiliyetlerini geliştiren insanların var olduğunu bilmekteyiz ve tecrübelerini çocuklarıyla paylaşan ebeveynlerin varlığından haberdar olmaktadır. İlkçağların Sokrates'i de eğitimin önemini fark eden önemli şahsiyetlerden biriydi. Sokrates için insan ahlaki bir varlık olup bir düzen içinde uyumlu ve ölçülü yaşamalıdır. Amaç iyi, erdemli ve mutlu yaşamaksa insan sahip olduğu bütün yetilerini en üst düzeye taşımalı, ruhun yetkinleşmesi için yaşamını daha iyi konuma getirecek erdemlerin peşinden koşmalıdır. Yani insan için önemli olan kendisini yetiştirmektir. Sokrates bu yüzden sürekli etrafındakileri sorularıyla rahatsız edip, insanları uykularından uyandırarak bilinçlenmelerini, bilinçli bir hayat sürmelerini sağlamıştır. Sokrates tüm hayatı boyunca kişilerde kendini tanıma, kendini gerçekleştirme ve farkındalık kazandırma çabası içerisinde olmuştur. Eğitim ve bilginin insana daha iyi bir yaşamın kapılarını açtığına inandığı için erdemle bilgiyi özdeş kılan Sokrates bilginin erdeme, erdem de mutluluğa götürdüğüne inanmıştır.

KAYNAKÇA

AKARSU Bedia, (1993), **Ahlak Öğretileri**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ARİSTOTELES, (1996), **Metafizik**, (Çev. Ahmet ARSLAN), İstanbul: Sosyal Yayınları.

ARSLAN Ahmet, (2010), **Felsefeye Giriş**, Ankara: Adres Yayınları.

AYTAÇ Kemal, (1972), **Avrupa Eğitim Tarihi**, Ankara: AÜ DTCF Yayınları.

BÜYÜKDÜVENCİ Sabri, (1987), **Eğitim Felsefesi Yazıları**, Ankara: Yargıcioğlu Matbaası.

CEVİZCİ Ahmet, (1998), **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Bursa: Asa Kitabevi.

CEVİZCİ Ahmet, (2010), **Felsefeye Giriş**, Ankara: Nobel Yayın.

ÇÜÇEN A.Kadir, (2001), **Bilgi Felsefesi**, Bursa: Asa Kitabevi.

DEMİREL Özcan, (2007), **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

ERDEN Münire, (2008), **Eğitim Bilimlerine Giriş**, Ankara: Arkadaş Yayınevi.

GÖKBERK Macit, (1999), **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

GÜÇLÜ Abdülbaki, UZUN Erkan, UZUN Serkan, YOLSAL Ümit Hüsrev, (2003), **Felsefe Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

GÜRSOY Kenan, (1994), “Şahsiyet Eğitimi”, **Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi, Van**, 5-8 Ekim 1994, (Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi Bildirileri, Yüzlüncü Yıl Üniversitesi, Van, s. 257).

HÖFFE Otfried, (2008), **Felsefenin Kısa Tarihi**, (Çev. Okşan NEMLİOĞLU AYTOLU), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

KÜKEN Gülnihal, (2003), **İlkçağda Eğitim Felsefesi**, İstanbul: Alfa Yayınları.

LAW Stephen, (2010), **Görsel Rehberler-Felsefe**, (Çev. Hülya YUVALI, E. Özlem GÜLTEKİN), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

MAGEE Bryan, (2004), **Felsefenin Öyküsü**, (Çev. Bahadır Sina ŞENER), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

PLATON, (2009), **Diyaloglar-Theaitetos**, (Çev. Macit GÖKBERK), İstanbul: Remzi Kitabevi.

PLATON, (2009), **Diyaloglar-Menon**, (Çev. Adnan CEMGİL), İstanbul: Remzi Kitabevi.

PLATON, (2009), **Diyaloglar-Sofist**, (Çev. Ömer Naci SOYKAN), İstanbul: Remzi Kitabevi

PLATON, (2009), **Diyaloglar-Gorgias**, (Çev. Melih Cevdet ANDAY), İstanbul: Remzi Kitabevi.

PLATON, (2009), **Diyaloglar-Kharmides**, (Çev. Tanju GÖKÇÜL), İstanbul: Remzi Kitabevi.

PLATON, (2009), **Diyaloglar-Lakhes**, (Çev. Tanju GÖKÇÜL), İstanbul: Remzi Kitabevi.

SÖNMEZ Veysel, (1998), **Eğitim Felsefesi**, Ankara: Anı Yayıncılık.

TOZLU Necmettin, (2003), **İnsandan Devlete Eğitim**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

ÜLKEN Hilmi Ziya, (2001), **Eğitim Felsefesi**, İstanbul: Ülken Yayınları.

KUTADGU BİLİĞ’DE “ADÂLET” DEĞERİ*

Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM**

Özet

11. yüzyılda Yûsuf Has Hâcib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig’deki temsili şahsiyetlerin başında gelen hükümdar Kün Toğdı (Güneş Doğdu), “adâlet”i temsil etmektedir. Adâletin burada güneşe benzetilmesi, kuşatıcı ve nüfuz edici özelliğini vurgulamak içindir. Eserde “adâlet” değeri tarihî boyutuyla; şartları, göstergeleri ve sonuçları itibariyle dikkat çekici örneklerle yer almaktadır. Müellif, yönetimin sürekliliğini öncelikle “adâlet” şartına bağlar. “Sevgi”, “nefret”, “heves” ve “öfke” gibi duyguların adâleti gölgeleyebilecek niteliğine dikkat çeker. Adâletin hedefi olarak iyiliğin hâkimiyetini, kötülüğün izalesini gösterir. Bunun için de iyilerin itibar kazanması, kötülerinse cezalandırılması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Kün Toğdı, Adâlet.

VALUE OF JUSTICE IN KUTADGU BILIG

Abstract

Being one of the representative personalities in Kutadgu Bilig which was written by Yusuf Has Hacib in the 11th century, ruler Kün Toğdı (Sun Rose) represents ‘justice’. The justice identified with the sun here is to emphasize its surrounding and permeative characteristic. In the work, value of justice, along with its historical dimension, was told in striking examples with its conditions, indicators, and results. The author conditions the persistence of the administration with the ‘justice’. He remarks that qualifications of the feelings like ‘Love’, ‘Hate’, ‘Whim’, and ‘Anger’ can shadow the justice. He shows the objective of the justice as the domination of the goodness, removing of the evil. In order for that the good need to earn reputation, the evil need to be punished.

Keywords: Kutadgu Bilig, Kün Toğdı, Justice.

ADÂLET KAVRAMI

Adâlet hakkında sözlüklerde şu tanımlamalar yapılmıştır: 1. Şeylerin yerli yerine konması. Herşeyin olması gerektiği yerde bulunması. 2. Haklı ile haksızın ayırılması; haklıya hakkının verilmesi; kişilerin hak ettikleri şeye sahip olabilmeleri. 3. Kendine ait olan alanda, kendi mülkünde tasarrufta bulunmak; başkasının hakkına tecavüz etmemek (Demir ve Acar 1992: 16).

* Bu çalışma, 27.10.2011 tarihinde Eskişehir’de Osmangazi Üniversitesinin düzenlediği Değerler Eğitimi Sempozyumu’da sunulan tebliğden alınmıştır.

** GŞÜ Edebiyat Fakültesi, m.muhsin@yahoo.com.tr

Adâlet, pek çok erdemi kuşatıcı ve kapsayıcı bir kavramdır. Aristo'ya göre adâlet kavramı bütün diğer faziletleri içine alan ve kanunlara itaatle ortaya çıkan en tamamlanmış ve en mükemmel bir fazilettir. O, iki türlü adâletten bahseder: 1. Paylaşıcı adâlet, 2. Düzeltici adâlet. Paylaşıcı adâletin ölçütü geometrik bir metotla hakkın ve onurun bireysel çabaya göre dağıtılmasıdır. Düzeltici adâlet ise aritmetik eşitlik yöntemiyle gerçekleşir (Topakkaya 2009: 628).

Adâleti “hak ve hukukun gerçekleştirilmesi” (Çeçen 1975: 96) diye tanımlayan ve “hukukun en başta gelen prensibi ve temel normu” (Çeçen 1975: 29) olarak gören Anıl ÇEÇEN, adâlet ve hukuk arasındaki vazgeçilmez ilişkiyi vurgular: “Adâlet kavramı, genellikle iki şekilde kullanılır. Birinci olarak, hukuk uygulamasında toplum için en yararlı sonucun gerçekleştirilmesi anlamında kullanılır. Diğerinde ise, adâlet hukukun ulaşmağa çalıştığı ideal yeri belirtir. Kavram ikinci şekilde daha geniş ve kapsamlı olarak geçerlidir. Özellikle hukukun ahlak, din ve felsefe ilkelerinden uzaklaştığı durumlarda adâlet ilkesinin geçerliği ve uygulanması daha fazla önem kazanmaktadır” (Çeçen 1975: 96). Hak ve adâlet arasındaki ilişki hayâtî önem taşır. “Hak, adâletin önkoşulu, olmazsa olmazdır. Hatta denilebilir ki, adâlet, tek başına gerçekleşebilecek pozitif bir proje değil, hakların gerçekleşmesinin sonucunda kendiliğinden ortaya çıkan bir değerdir. Çünkü her adâlet arayışı ve adâlet talebi, bir hak ihlalinin sonucudur” (Gündoğan 2005: 82). Tabîî hukuk teorisine göre “adâlet” ve “hukuk” ilişkisini ele alan Kemal GÖZLER, adâlet tanımının yüzyıllara göre değiştiğini belirtir: “Tabîî hukuk teorisi, adâlet kavramını hukukun temeli olarak görür. Tabîî hukuk anlayışına göre, bir kuralın hukuk kuralı olabilmesi için adil olması gerekir. Ne var ki, tabîî hukukun adâlet tanımı çağdan çağa değişmiştir. İlk Çağda tabiata, Orta Çağda tanrısal emirlere, Yeni Çağda ise akla uygun olan şey adildir” (Gözler 2008: 77). Hayati HÖKELEKLİ adâleti “Adâlet, bir şeyi yerli yerine koymak, her hakkı hak sahibine vermektir. Hüküm ve davranışlarında tarafsız ve ilkeli olmak, eşitliği gözetmektir. Menfaat, yakınlık, düşmanlık, önyargı vb. nedenlerin etkisinden uzak, doğru ve dürüstçe iş yapmaktır.” şeklinde tarif eder (Hökelekli 2011: 49). Adâletin uygulanışı, yakından uzağa doğru bir seyir izler. İlk aşama ferdin kendi bedenî ve ruhî hayatıyla ilgilidir. Bir kimse beden organlarını, ruhsal yeteneklerini amacına ve işlevine uygun tarzda ve yeterlilikte, sağlam ve dengeli kullandığı zaman adâletli olmuş olur. Daha sonra diğer insanların hak ve hukukuna saygı göstermesi, haksız ve ölçüsüz davranmaması gerekir (Hökelekli 2011: 49).

KUTADGU BİLİG'DE ADÂLET DEĞERİ

Kutadgu Bilig, Yûsuf Has Hâcib'in 1069'da Karahanlı Türkçesi ile kaleme aldığı, İslâmî Türk edebiyatının ilk eseridir. Bu eser, bir el kitabı hüviyetinde olup ferdî hayattan aile hayatına, toplumsal hayattan devlet yönetimine kadar pek çok konuyu ihtiva etmektedir. Tür olarak Türk edebiyatında ilk siyasetnâme kabul edilmektedir.

Kutadgu Bilig'deki dört temsilî şahıstan biri hükümdar Kün Toğdı'dır. Kün Toğdı "adâlet"i, Ay Toldı "saâdet"i, Öğdülmiş "akl"ı, Odgurmış "âkıbet"i temsil etmektedir (Arat 1985: 36).

"Hükümdar Kün Toğdı, Ay Toldı'ya Adâlet Vasfını Söyler" başlıklı bölümde adâlet hakkında alegorik benzetmeler yapılır. Kün Toğdı, bir gün Ay Toldı'yı huzuruna çağırır. Kendisi üç ayağı birbirine bağlı gümüş bir taht üzerinde oturmuştur. Öfkeli bir haldedir. Elinde büyük bir bıçak, sağında şeker, solunda acı bir ot bulunmaktadır. Ay Toldı, hükümdara öfkesinin sebebini, üç ayaklı gümüş tahtı, bıçağı, şekerini ve acı otun hikmetini sorar. Hükümdarın verdiği cevaplar anlamlıdır: "Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam. Şeker, zulme uğrayarak kapıma gelen ve adâleti bende bulan insan içindir. Zehir gibi acı olan bu Hind otunu zorbalara ve doğruluktan kaçan kimseler içer. Benim sertliğim, kaşarımın çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zâlimler içindir" (Arat 1985: 66-70).

Ay Toldı, hükümdara adının yüklendiği anlamı sorar. Hükümdarın cevabı adâlet ile güneş arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır: 1. "Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir."; 2. "Güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez."; 3. "Güneş doğunca yere sıcaklık gelir; binlerce renkli çiçekler açılır."; 4. "Güneşin burcu sâbittir. Güneşin burcu 'arşın' dır ve yerinden kıvılcamaz" (Arat 1985: 70-71).

Yazar, okuyucuya âdil yönetici olarak Nûşirevân'ı örnek gösterir: "İsa gibi ben göğe çıktım veya Nûşirevân gibi memleketi adâletle idâre ettim" (Arat 1985: 470). Nûşirevân, İran'daki Sasani Devleti'nin 20. hükümdârı olup âdil, hoşgörülü, ilim ve hikmet sahibi kişileri teşvik eden kişiliğiyle ün kazanmıştır. Asıl ismi Hüsrev'dir. 579 yılında vefat etmiş, Hz. Peygamber, "Ben, adil sultan zamanında dünyaya geldim." sözüyle onun adâletini övmüştür. Nûşirevân, kırk sekiz yıl süren hükümdarlığı zamanında askerî reformlar yapmış ve yeni bir vergi toplama sistemi geliştirmiştir.

Kün Toğdı'nın "Benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır; ondan sonra zulüm edenler gelir." (Arat 1985: 72) sözü sembolize ettiği "adâlet" kavramına uygundur.

Adâlet, aynı zamanda kişinin özü ile sözünün bir olmasıdır: “Kimin düşündüğü ile söylediği bir olursa, işte doğru insan odur” (Arat 1985: 73).

Zıtların birleşmesi, adâlete aykırıdır ve muhaldir: “Kötü iyi ile hiçbir zaman anlaşamaz; doğru eğri ile hiçbir zaman başa çıkamaz. Karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz, yeşil su kırmızı ateşe konuk olmaz” (Arat 1985: 168). Adâletin zıttı zulümdür. Yusuf Has Hâcib, zulme yol açan faktörleri üç grupta ele alır: 1.Beylerin ihmalkârlığı, 2.Halkın başında bulunan insanların zayıf olması, 3.Tamahkârlık (Arat 1985: 228).

Yönetimde iki ana değer vardır: 1. Adâlet; 2. İstişare. “İstişare eden yanılmaz.” sözü, adâlet ile istişare arasında önemli bir bağlantı olduğunu göstermektedir. “Dinle, Tanrıdan insanlara haber getiren nebî ne der: Her yapılacak işe meşveret ile çâre bulunur. İnsan her işini yakını ile danışmalıdır; her türlü iş danışma yolu ile halledilir. İnsan işinde ancak danışmak suretiyle muvaffak olur; danışmayan kimse sonunda peşiman olur” (Arat 1985: 404).

KANUN VE ADÂLET

Adâletin tesisi, âsâyîşin ve kamu düzeninin sağlanması için kanun hâkimiyeti şarttır. Bu yolla toplumda maddî ve manevî refah düzeyi artar. Kutadgu Bilig müellifi bunu dikkat çekici benzetmelerle ifade eder: “Adâlete istinat eden kanun, bu göğün direğidir; kanun bozulursa gök yerinde duramaz.” (Arat 1985: 253); “Beylik kanun ile ayakta durur.” (Arat 1985: 380); “Kanun su gibidir; zulüm ise ateş gibi her şeyi mahveder; sen berrak su akıttın ve ateş söndü.” (Arat 1985: 228); “Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.” (Arat 1985: 42); “Bak dünyaya, tam bir saâdet kuşağı bağladı; kurt ile kuzu bir arada yaşadı.” (Arat 1985: 43).

Nûşirevân-ı Âdil, kanunları doğrulukla uygulamış ve akıl gözüyle dünyayı aydınlatmıştır (Arat 1985: 32).

Kanunun uygulanmasında takip edici olmak başarı için fevkalâde önemlidir: “Hükümdar bütün memlekete göz-kulak kesildi; ona bütün kilitli kapılar açıldı” (Arat 1985: 41).

Kanun karşısında muafiyeti olan, yani mükellefiyeti bulunmayan bir grup vardır ki onlar da akıl nimetinden mahrum olanlardır. Akıl, sorumluluk için önemli bir mihenkittir: “Eğer deli, bir adamı vurup öldürürse, o deliye ölüm cezası yoktur; kısas yapılmaz. Niçin dersen, o akılsızdır; akılsız adamlar ne mükâfat görür, ne de ceza” (Arat 1985: 32).

ADÂLETE ENGEL OLABİLECEK HUSUSLAR

Pascal, “Sevgi ve kin adâletin yolunu şaşırmasına neden olur.” (Güriz, 18) der. Yusuf Has Hâcib, bu subjektif duruma dikkatleri çeker: İnsan kimi severse, onun kusuru fazilet olur; kimi sevmezse onun fazileti kusur / (bütün ters işleri doğru ve eksikleri tam) görünür (Arat 1985: 49).

İYİLERE MÜKÂFAT, KÖTÜLERE CEZA

Adâlet, iyilere mükâfâtı ve kötülere cezayı gerektirir. “Adâlet kavramı bir de ‘cezalandırıcı adâlet’ anlamında kullanılmaktadır. Ki, cezalandırıcı adâlet, daha çok toplum karştı eylemlerin düzeltilmesine yönelik adâlete işaret etmektedir” (Can 2007:1). “Tazminat hukukunda zarar verenin neden olduğu zararı ödemesi, sözleşmeyi ihlâl edenin verdiği zararı tazmin etmesi, ceza hukukunda suç işleyenin hak ettiği cezayı çekmesi düzeltici veya denkleştirici adâletin gereğidir” (Güriz 1990:14).

İyilere mükâfât ve kötülere ceza, birbirlerini etkilemeleri itibariyle ters orantılı iki tutumdur: “Kötülere haşmet ve siyâset, iyilere ise dâima hürmet lâzımdır.” (Arat 1985: 172); “Kötüye değer vermezsen o gittikçe tavrı ve hareketini düzeltir; iyiye itibar gösterirsen onun hâl ve tavrı daha da iyi olur.” (Arat 1985: 396); “Kendisinden korkmaları için onun kötülere karşı heybetli görünmesi, sevmeleri için de yumuşak huylu kimselere iyi davranması lâzımdır.” (Arat 1985: 172); “Kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur; iyi hâkim vaziyette olursa, kötü ortadan kalkar.” (Arat 1985: 75); “Bütün iyilere hürmet göster ve onları yükselt; kötülere yüz verme, onları kapına dahi yanaştırma.” (Arat 1985: 113); “Kötüyü ceza vererek doğru yola getir; kötüye kötü muamele lâyıktır, sen de öyle yap. İyinin serbest dolaşabilmesi için kötünün ya zincirde veya zindanda olması lâzımdır.” (Arat 1985: 397); “Beylerin beyi ne iyi bir kanun vaz’ etmiş; kötü için en iyi çâre sopa ve zindandır” (Arat 1985: 75).

MÜLKÜN ESASI, YÖNETİMİN SÜRERLİLİĞİ

Aristoteles’e göre “hukuk ve adâlet, toplumun ve devletin temeli”dir (Güriz 1990:13). Toplumsal problemleri 17. yüzyılda Osmanlı sultanına bir risâleyle sunan Koçi Bey’in adâlet ve zulüm hakkındaki tespitleri, İslâmiyetin adâlet telakkisini özetler niteliktedir. Koçi Bey’e göre mazlumların âhı hânumanlar yıkar. Onların gözyaşı, dünyâyı fânîlik denizinde boğar. Küfür, devam eder, lâkin zulüm devam etmez. Çünkü mazlumun âhı ve hakkı gayretullâha dokunur. Hükümdar, eğer ömrünün uzun olmasını ve sonsuz bir cennet hayatını istiyorsa âdil olmalıdır: “Âh-ı serd-i mazlûmân hân mânlar harâb eder. Eşk-i çeşm-i derdmendân dünyâyı gark-âb-ı fenâ eder. ‘Küfr ile dünyâ durur, zulümle

durmaz.’ Adâlet tûl-ı ömre sebebdır ve intizâm-ı ahvâl-i fukarâ pâdişâhlara mûcib-i cennetdir” (Kurt 1994: 61-62).

“Adâlet, mülkün temelidir.” söylemine paralel bir ifade Kutadgu Bilig’de yer alır: “Adâlete istinat eden kanun, bu göğün direğidir; kanun bozulursa gök yerinde duramaz” (Arat 1985: 253).

Yönetimin devamlılığı da adâlete dayandırılmıştır: “Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan adâletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır.” (Arat 1985: 112); “Zâlim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz; zâlimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz. Zâlim yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur; akarsa nimet yetişir.” (Arat 1985: 153); “Memleketi alan onu kılıç ile almıştır, memleketi tutan onu kalem ile tutmuştur” (Arat 1985: 180). Son beytte geçen “kalem” kelimesi, adâlet kavramını da içine almaktadır.

SOSYAL ADÂLET

“İnsanlar, her bireyin çabaları, becerileri, yetenekleri ve katkıları ölçüsünde hak ettiğini alması gerektiği inancındadırlar. Buna toplumsal adâlet veya hakkaniyet duygusu denir” (Hökelekli 2011: 51). “Adâlet, güçlü ile zayıf, iyi ile kötü, mazlum ile zalim arasındaki dengeyi sağlamak bakımından çok önemlidir” (Hökelekli 2011: 56). “Toplumsal düzen, huzur ve barış, ancak adâletle ayakta durur. ‘Adâlet mülkün temelidir.’ Toplumda yaygın bir adâlet anlayışı olmadığı zaman, güç odaklı ilişkiler devreye girer; güçlünün güçsüzü ezdiği bir düzen ortaya çıkar” (Hökelekli 2011: 57).

Yazara göre toplumda himâyeye en muhtaç olan kesimler, “fakir”, “dul” ve “yetim”lerdir: “Fakir, dul ve yetimleri kolla; bunları korumak kanunu gerçekten tatbik etmek demektir” (Arat 1985: 381). Yusuf Has Hâcib, “avâm”ı, üç grupta ele alır: 1.Zenginler, 2.Orta halliler, 3.Fakirler. Bunlara kendi iktidar ve imkânları nispetinde muamele edilmesi gerektiğini söyler: “Bunlardan sonra avâm kısmı gelir; bunlara kanunu tatbik et ve iyi bak. Bunlar da üç zümredir, bunları birbirlerinden ayrı tut. Onları zorlama; zorlarsan, bu memleket için felâket olur. Bunlardan biri zenginlerdir, ey kudretli insan, halk arasında kuvvetli olanlar bunlardır. Bunlardan sonra orta hâlli insanlar gelir; orta hâlliler zenginlerin yaptıklarını yapamazlar. Bunlardan sonra fakirler gelir; her şeyden önce bunlar korunmalıdır. Zenginlerin yükü orta hâllilere yüklenmemelidir; yoksa bu orta hâlliler bozulur ve büsbütün sarsılır. Orta hâlli kimselerin yükünü fakirlere yüklememeli; yoksa fakir açlıktan kırılır ve mahvolur. Fakiri korursan o orta hâlli olur; orta hâlli biraz kendisini toplarsa zengin olur. Fakirler orta hâlli olursa, orta hâlliler zenginleşir; orta hâlliler zenginleşirse memleket zengin

olur. Memleket düzene girer ve halk huzûra kavuşur; o zaman sen de çok hayır duâ alırsın” (Arat 1985: 398-399).

Yazar, hükümdar için üç hedef belirler: 1.Ekonomik kalkınma, 2.Adâlet, 3. Emniyet. “Tebeanın senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme. Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan. İkincisi halkı âdil kanunlar ile idâre et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru. Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır (Arat 1985: 399).

SONUÇ

Kutadgu Bilig’deki 4 temsilî şahıstan biri olan Kün Toğdı (Güneş Doğdu), adâleti temsil etmektedir. Devlet kültürümüzde “mülkün temeli” olarak görülen adâlet, yönetimde devamlılığın ön şartıdır ve aynı zamanda ferdî ve toplumsal hayatta da önemli ahlâkî esaslardan biridir.

KAYNAKÇA

ARAT Reşid Rahmeti, (1985), **Yusuf Has Hâcib. Kutadgu Bilig II. Çeviri**, Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.

CAN Nevzat, (2007), “Çağdaş Siyaset Felsefesinde Adâlet Kavramının Yeri ve Önemi”, **Felsefe Dünyası**, S. 45, s. 1-13

ÇEÇEN Anıl, (1975), “Hukuk’ta Norm ve Adâlet, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 32, S. 1-4, s. 71-115.

DEMİR Ömer, ACAR Mustafa, (1992), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

GÖZLER Kemal, (2008), “Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adâlet Kavramı”, **Muhafazakar Düşünce**, S. 15, Kış, s. 77-90.

GÜNDOĞAN Ali Osman, (2005), “Hak ve Adâlet”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi, Muğla Üniversitesi, “Felsefe Günleri” (9-12 Ekim 2003) Adâlet Sempozyumu Bildirileri**, (Haz. Hayrettin ÖKÇESİZ), İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları., s. 82-87.

GÜRİZ Adnan, (1990), “Adâlet Kavramı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 7, s. 13-20.

HÖKELEKLİ Hayati, (2011), **Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi**, İstanbul: TİMAŞ Yayınları.

KURT Yılmaz, (1994), **Koçi Bey Risâlesi**, Ankara: Ecdâd Yayınları.

TOPAKKAYA Arslan, (2009), “Aristoteles’te Adâlet Kavramı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, V. 2/6, Winter, p. 628-633.

İRAN SER-GÜZEŞTİ

Yrd. Doç. Dr. Yeşim IŞIK*

06.09.2013'te Gümüşhane Üniversitesinden oluşturduğumuz sekiz kişilik bir grupla turistik bir gezi için İran'a gidiyoruz. Saat 14.00'te Trabzon'dan Tebrîz'e giden otobüse Gümüşhane'de biniyor ve uzun bir yolculuktan sonra gözümüzü sabah 05.00 sularında Tebrîz'de açıyoruz. Bu yolculuk birçoğumuz için İran'a ilk gidişimiz. İran'da bizi nelerin beklediğini ve keşfedeceğimiz bu yeni ülkeyi beğenip beğenmeyeceğimizi bilmiyoruz. Yolculuğumuz boyunca zahmetli olsa da kara yolunu tercih etmemizin sebebi şehirlerin yüzünü daha iyi kavrayabilmektir. Elbette ucuz olması da yadsınmayacak bir yönüydü. Sabahın erken vakitlerinde kendimizi bulduğumuz Tebrîz şehrinin otogarı hareketliydi. Otogarda bir miktar para bozdurup, hiç vakit kaybetmeden dünyanın üç kayalık şehriden biri olan Kendovan Köyüne gitmek üzere yola çıkıyoruz.

(Kendovan Köyü)

Kayalıkların oyularak yapıldığı, malzemesi sadece taş olan bir tür mağara evlerinden oluşan Kendovan Köyü adını arı kovanına benzeyen şeklinden alıyor. Günümüzde hâlâ

* GŞÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yesimisik@gumushane.edu.tr

yerli halkın yaşadığı taş evlerde aynı zamanda turistler için hediyelik eşyalar satılmakta. Sabah kahvaltısını bizi köye getiren İranlı taksi şoförlerinin eşliğinde köyün fırınından aldığımız sıcak lavaş ekmeğiyle, çok da hijyen olmayan bakkal dükkanında, oradan aldığımız peynir, kaymak ve balla yapıyoruz. Yeni yeni uyanmakta olan köy halkı evlerinin ve iş yerlerinin önünü çalı süpürgesiyle süpürüyor. Biz de yavaş yavaş dağa kurulan köye doğru yürümeye başlıyoruz. Hava serin. Yol boyunca aktar dükkânlarına rastlıyoruz, bilmediğimiz ve ilk defa gördüğümüz birçok bitki ve baharat var. Turistik eşya satan dükkânlar da açılıyor yavaş yavaş. Mağara oyukları içinde kurulan dükkânlarda çok ağır rutubet kokusu var. Öyle ki bazı dükkânlara giremiyoruz. El işi çantalar, cüzdanlar, farklı farklı dokumalar, şallar, ahşaptan yapılmış süs eşyalarının bulunduğu dükkânlarda fiyatlar oldukça ucuz. Kendine has dokusunu kaybetmeyen köyde meyve ve bal üreticiliğinin yapıldığını öğreniyoruz.

Şehir merkezindeki tarihi mekânları görmek için kiraladığımız taksilerle geri dönüyoruz. Ziyaret edeceğimiz ilk mekân Akkoyunlular zamanında yapılan, büyük su deposu olarak bilinen Şah Goli oluyor. On iki metre derinliğindeki büyük bir havuzun ortasına yapılan binanın içindeki kum, çakıl ve sazlıklar Safeviler döneminde

boşaltılarak etrafına taş duvar örülüp genişletilmiş. Tebrîz'in Doğusundan Tahran'a dek uzanan yeşillik alanı sulamak üzere kurulmuş bu havuzun etrafına Kaçarlar Hükümeti döneminde yürüyüş parkuru yapılarak salkımsöğütler ve çeşitli çiçekler ekilip süslenmiş. Pehlevi Hükümeti döneminde halkın gezip dolaşabileceği umumi bir parka dönüştürülmüş olan Şah Goli'nin adı İran Devriminden sonra El Goli diye değiştirilmiş. El Goli cumartesi günü İran'da ilk iş günü olmasına rağmen Tebrîz'in en uğrak yerlerindenbiri olması hasebiyle oldukça kalabalık.

Tarihi bir şehir olan Tebrîz aynı zamanda birçok şaire ev sahipliği yapmış. Bu şairler arasında Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin yakın dostu Şems-i Tebrîzî, Sâib-i Tebrîzî ve Muhammed Hüseyin Şehriyar en bilinenleri. Biz de Türkiye'de "Heyder Baba'ya Selam" şiiri ile tanınan Şehriyar'ın türbesini ziyaret ediyoruz. Şairin anısına yapılan türbe külliyesinin içinde Tebrîz Edebiyat Tarihi Müzesi'ni de görme fırsatı buluyoruz. Müzeyi başta Şehriyar olmak üzere İran büyük şairlerinin fotoğrafları, taş portreleri ve şiirlerinden örneklerin yer aldığı taş panolar süslemekte. Bizler külliye içerisinde dolaşırken kitapçı dükkânı şairlerin eserlerini meraklılarına sunuyor.

Bir sonraki uğrak yerimiz ülkenin en yüksek tarihi duvarlarından sayılan Erk-i Tebrîz ya da Erk-i Ali Şah diye anılan tarihi yapı. Hâce Taceddin Ali Şah tarafından yapılan bina yer sarsıntıları ve zaman aşımı dolayısıyla oldukça tahrip olduğu için binanın sadece yüksek duvarları günümüze kadar gelebilmiş. Yoldan geçen herkesin başını çevirdiğinde rahatlıkla görebileceği bu tarihi binayı müşahede ettikten sonra Mescid-i Kebud'a yöneliyoruz. Bu arada İranlı şoförümüz yolumuzun üzerindeki Tebrîz Belediye Sarayına dikkatimizi çekiyor. Rıza Şah Pehlevi'nin emriyle Alman mühendislerine yaptırdığı binanın yapımı dört yıl sürmüş. Ortasında 30,5 metre yüksekliğinde bir saat kulesi yapılmış binaya üstten bakıldığında uçan bir kartal şeklinde olduğu görülmekteymiş. Günümüzde hâlâ Tebrîz Merkez Belediye binası olarak hizmet vermekte olan bina, şehre sıra dışı bir görünüm katmakta. Yolumuza kaldığımız yerden devam ediyor, Karakoyunlu hükümetinin güçlü padişahı Cihan Şah'ın kızı Saliha Hanımın emriyle Miladi 1465 yılında yaptırdığı Mescid-i Kebud'a varıyoruz. İçindeki lacivert çini işlemleri dolayısıyla Gök Mescit, Mavi Mescit anlamlarına gelen Mescid-i Kebud, 1780 yılındaki depremde hasar gördüğü için günümüzde İranlı mimarlar tarafından iç ve dış cephesindeki çini restorasyonuna devam edilmekte. Göze hitap eden mavinin farklı tonlarıyla bezenmiş Mescid-i Kebud'dan ayrılırken yolumuzun üzerindeki "Bostan-ı Hakani"ye diye adlandırılan, bölgenin önemli şair ve mütefekkirlerinden Hakan-i Şirvani adına yapılan geleneksel bahçelerden birini

görüyoruz. Şairin heykelinin bulunduğu bahçenin girişinde taş anıt üzerine bir şiiri yazılırken, içine örülmüş taştan kemerlerin etrafına ekilen çiçeklerle canlılık kazanmış.

Tebrîz’de görülecek daha birçok yer olmasına rağmen sabahın erken saatlerinden beri geziyor olmamız bizi yoruyor. Saat 17.00’ye gelirken Tahran’a gitmek üzere otobüse binmeye karar veriyoruz. Gece geç saatlerde daha önceden rezervasyon yaptığımız İnkılap Caddesindeki Parsi Oteline varıyoruz. Sabah dingin bir şekilde uyanıyoruz. Görmek için tercihimiz, 3000 dönümlük arazi üzerine yapılan, 1800 dönümünü doğal orman, pınarlar, yeraltı su şebekeleri ve bahçelerin oluşturduğu Sa’d-âbâd Sarayı oluyor. Kaçarlar hükümetinin kendisine yerleşim yeri olarak tasarladığı bu alan, Pehlevi Hanedanına da ev sahipliği yapmış. Rıza Şah’ın ev ve iş yeri olarak kullandığı Yeşil Saray, özenle döşenmiş yemek salonu, yurt dışından getirtilen gümüş ve seramik çinileriyle yabancı konukları ağırladığı özel mekânıydı. Saray adını Zencan ve Horasan şehrinden getirtilen eşine az rastlanan yeşil taş ve mermerlerden alıyor. Geniş arazi üzerine kurulan Sa’d-âbâd Sarayı Kompleksi içindeki en büyük saray, adını renginden alan Beyaz Saraydır. İdari işlerin de yürütüldüğü bu saray Şah’ın ve eşinin yazlığı olarak işlev görmüş. Elli dört bölümden oluşan sarayın on tane büyük misafir salonu var. Dört bir köşesini İranlı ünlü sanatçı ve mimarlarının süslediği sarayın salon duvarları ipek, atlas ve taftayla döşenmiş. Sa’d-âbâd Sarayı Kompleksi içerisinde toplam on dokuz tane müze bulunmakta. Fakat zamanımız kısıtlı olduğu için bunlar arasında sadece beş altı tanesini görme fırsatı buluyoruz. Zira detaylı bir şekilde görmek istense en az bir hafta sürerdi.

Öğle yemeğini yemek ve biraz da dinlenmek üzere Sa’d-âbâd’ın kuzeyinde Tahran’ın en bilindik gezi alanlarından biri olan Derbent’e çıkıyoruz. Burası, ortasından gür bir suyun aktığı derenin etrafında çok sayıda lokanta ve restoranlardan oluşan eski bir yerleşim yeri. Geleneksel ve modern tarzda yapılmış lokantalar yemek yemek, çay ve nargile keyfi yapmak isteyen müşterilerine hizmet vermekte. Genellikle yazın sıcak günlerinde öğleden sonra kalabalıklaşan Derbent aynı zamanda yaz ve kış mevsimlerinde Alborz Dağına tırmanan dağcılarının başlangıç noktalarından biri. Yılın her mevsiminde Derbent’te yürüyüş yapan profesyonel ve sıradan ziyaretçileri görmek mümkün. Öğle yemeği olarak İran’ın ünlü safranlı pilavını ve kebabını yiyip biraz dinlendikten sonra dere boyunca gezintiye çıkıyoruz. Yolumuzun üzerinde açık büfeler şeklinde sıralanan tezgâhlarda sergilenen rengârenk erik çeşitleri, meyve suları ve pestilleri tadıyoruz. Yolun kenarında ünlü şairlerin şiirlerinden örnekler yazarak geçimini sağlayan İranlı Hattattan bizim için de bir şeyler yazmasını istiyoruz. Adımızı,

soyadımızı ve o günün tarihini Şikeste Talik hattıyla yazarak bize veriyor. Yaklaşık bir saate yakın bir süre hattatın yanında oyalandıktan sonra yürüyerek Tecriş Meydanı'na

(Sa'd-âbâd Sarayı)

(Derbent'te Bir Hattat)

iniyoruz. İran'ın en kalabalık meydanlarından biri olan Tecriş Meydanı'nda hem geleneksel hem de modern alışveriş merkezleri bulunmakta. Halkın kutsal saydığı ve sık sık ziyaret ettiği İmam Musa Kazım'ın oğullarından biri olan İmam Salih Camii'ni de unutmamak gerek. İran'ın her şehrinde imamların soyundan gelenlerin defnedildiği bu tarz camileri görmek mümkün. İçerisinde soyu Ehl-i Beyt'e dayanan zatların bulunduğu türbe şeklindeki bu tarz camiler halkın uğrak yerlerinden biri. Halk hayır yapmak istediğinde özellikle mukaddes saydıkları bazı günlerde bu camilerde başta hurma olmak üzere şeker, çikolata ve tatlı gibi bağışlar yapmakta, yapılan bu bağışlar birkaç dakika içinde oradan geçmekte olan ziyaretçiler tarafından tüketilmekte. Bizler de orada ikram edilen hurmayı geri çevirmedik. Caminin önündeki merdivenlerin üzerinde meyve sularımızı içip dinlendikten sonra halk otobüsüyle İnkılap Caddesi'ndeki otelimize geri dönüyoruz.

(Teciş Camii)

Sabah güzel bir kahvaltıdan sonra tarihi Safaviler dönemi padişahı Şah Tahmasb'a kadar uzanan Gülistan Sarayı'na gidiyoruz. Şah Tahmasb'ın Tahran'ın havasını ve suyunu sevdiği için şehrin etrafına inşa ettirdiği kalelerden birinin içine yaptırdığı Gülistan sarayı, Kaçar Hanedanı şahları tarafından genişletilerek mesken haline

getirilmiş. Pehlevi Hanedanı döneminde ise uluslararası resmi törenlerde yabancı heyetleri karşılamak üzere kullanılırken günümüzde müze olarak işlev görmekte.

(Mohre)

Bir sonraki durağımız İran Merkez Bankası'nın içinde yer alan Mücevher Müzesi. Bu müze sıkı bir şekilde korunduğu için 14.00 ila 16.00 saatleri arasında ziyaretçi kabul ediyor. Aralarında 34 kg saf altın ve 51,366 parça mücevherden oluşan Nasreddin Şah'ın altın dünya küre atlasının da yer aldığı müzede, Derya-yı Nur adlı 182 karat pembe elmas gibi paha biçilmez eserler sergilenmekte. Müzede bulunan eserler Safevi padişahları zamanında Fransa, İtalya, Hindistan ve Osmanlı gibi komşu ülke pazarlarına gönderilen uzman kişilerce satın alınarak zamanın başkenti olan İsfahan'da toplanmış. Afganistan'ın İran'a saldırısı sonucunda yağmalanan cevherlerden bir kısmı Nadir Şah'ın çabasıyla geri getirilmiş.

Müzede bulunan eserler Safevi padişahları zamanında Fransa, İtalya, Hindistan ve Osmanlı gibi komşu ülke pazarlarına gönderilen uzman kişilerce satın alınarak zamanın başkenti olan İsfahan'da toplanmış. Afganistan'ın İran'a saldırısı sonucunda yağmalanan cevherlerden bir kısmı Nadir Şah'ın çabasıyla geri getirilmiş. Yağma esnasında Hindistan'a götürülen mücevherlerin geri getirilmesi için Hindistan padişahına yazdığı mektuplar cevap bulmayınca Nadir Şah buraya sefere çıkarak mücevherlerin büyük bir kısmını ülkesine getirmeyi başarmış.

Fakat daha sonra Nadir Şah geri getirdiği mücevherlerin bir kısmını Meşhed'deki İmam Rıza ziyaretgâhı ve emri altındaki askerlere bir kısmını da komşu devletlerin sultanlarına hediye ederek dağılmasına sebep olmuş. Nadir Şah'ın katledilmesinden sonra komutanlarından biri tarafından devlet hazinesi yağmalanarak dünyanın en büyük ve değerli pırlantası olan "Kuh-ı Nur" İran'dan çıkarılıp İngiltere Kraliçesi Victoria'ya hediye edilmiş. Kaçarlar hükümeti döneminde İran'ın elinde kalan hazineler kaydedilerek koruma altına alınıp millileştirilmiştir. Eşine az rastlanır bu muhteşem mücevherleri gördükten sonra Firdevsi Meydanı'na yakın bir lokantada yemek yiyip

(Gülistan Kompleksi İçinde Bir Yapı)

(Gülistan Sarayında Âyine-kârî)

Muhammed Rıza Pehlevi'nin eşi Farah Pehlevi'nin isteği üzerine yaptırdığı, İnkılap'tan sonra adı Lale Parkı'na dönüştürülen Farah Parkı'na gidiyoruz. Zikredilen park içindeki hediyelik eşya, geleneksel elbise ve yiyecek satan küçük dükkânlarıyla oldukça renkli olmasının yanı sıra sıcak bir ortama sahip. Öğleden sonra saat beş sularında hareketlenen park gençlerin ve entelektüel kesimin uğrak yerlerinden biridir. İran'da sıcak yaz günlerinde halk gece sabahlara kadar parklarda vakit geçirmekte. Birkaç saat Lale Parkı'nda oturup bir şeyler atıştırdıktan sonra birçok hükümetin başkentliğini yapmış, tarihi İsfahan şehrine gitmek üzere gece saat 23.00'te otobüse biniyoruz.

(Nakş-ı Cihân / İmam Meydanı, , FOTO: Arş. Gör. Ş. Emre ASLAN)

Sabahın erken saatlerinde İsfahan'a varıyoruz. Daha önce rezervasyon ettiğimiz Cihangoşa Mehmansaray'ına yerleşip kahvaltı yapıyoruz. Vakit kaybetmeden İsfahan'ın en güzel meydanı olan İmam Meydanı'na diğer adıyla Nakş-ı Cihan'a gidiyoruz. 512 metre uzunlu ve 163 metre genişliğiyle İmam Meydanı dünyanın 2. büyük meydanı olarak tarihe geçmiştir. Dikdörtgen şeklindeki İmam Meydanı'nın etrafını saran kapalı çarşıların içinde el sanatlarına ait atölye ve iş yerlerinden tutun da yerel tatlılar, baharatlar, kıyafetler, süs ve ev eşyaları kadar istediğiniz her şeyi bulabilirsiniz. Hem alış veriş hem de gezmek için halkın rağbet ettiği meydanın etrafında atların çektiği faytonlarla kısa bir gezinti yapmak da mümkün. Nakş-ı Cihan Meydanı, içerisinde Safevi dönemine ait I. Şah Abbas'ın emriyle inşa edilen Şeyh Lütfullah ve İmam Camisiyle, Şah Abbas'ın emriyle yapılan Ali Gapu Sarayı ve üzerinde Selçuklu, Moğol ve Safevi hükümetlerinden izler taşıyan Mescid-i Cuma'sıyla 1979 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde yerini almış. İnsanı kendine cezbeden Nakş-ı Cihan Meydanı'ndan Sallanan Minareler'i (Manar Jonban) görmek için ayrılıyor.

(Nakş-ı Cihân'da Bir Bakır İşlemecisi, FOTO: Arş. Gör. Ş. Emre ASLAN)

Moğollar döneminde yaşamış Ebu Abdullah adlı bir dervişin türbesi olan bu yapı 17 metre yüksekliğinde olup 2 adet sallanan minareye sahip. Sallanan Minare diye isimlendirilmesi minarelerden birinin insan gücüyle sallanırken diğerinin de aynı zamanda sallanmaya başlamasından ötürüdür. Önceden gösteri amaçlı belli saat aralıklarıyla görevli tarafından sallanan minareler artık koruma altına alındığı gerekçesiyle sallanmıyor. Minarelerin sütunları içerisinde itinayla yapılan boşluklar minarelerin sallanma esnasında yıkılmadan eski haline dönmesini sağlıyor. Mimari harikası minareleri gördükten sonra iki kilometre uzaklıkta bulunan eski İran kalıntılarından biri olan Ateşkede'yi görmeye gidiyoruz. Ateşkede, Zerdüştlere ibadet mekânına verilen isimdir. Zerdüştlük tarafından İran'da kurulan Zerdüştlük inancı M.Ö 600 ve M.S 650 yılları arası Med ve Pers İmparatorluğu'nun resmi dini olmuştur. Kürt, Fars ve bazı Ermeniler'in Müslümanlık'tan veya Hristiyanlık'tan önceki dini olarak bilinir. Bir zamanlar Zerdüştlere tapınağı olarak faaliyet gösteren Ateşkede kerpiçlerin arasına yerleştirilen kamışlarla sağlamlaştırılmış. Zayende Irmağı'nın yakınlarında bir dağın tepesinde bulunan Ateşkede'ye ulaşmak zahmetli bir çaba gerektirdiği için tepeye kadar çıkamıyor aşağıdan fotoğraf çekilmekle yetiniyoruz. Hava kararmaya başlarken Safevi Padişahı İkinci Şah Abbas zamanında Zayende Irmağı'nın üzerine yaptırılan Hacı Köprü'süne yöneliyoruz.

(Nakş-ı Cihân'da Bir Hatem-kârî Ustası, FOTO: Arş. Gör. Ş. Emre ASLAN)

İran'ın milli eserlerinden biri olarak kayda geçen bu köprü, seramik işlemleri ve mimari yapısıyla döneminin en güzel köprüleri arasında yer almakta. 133 metre uzunluğu, 12 metre genişliğiyle 23 kemerden oluşan köprünün doğusunda İsfahan ve Zayende Irmağı'nın muhafızlarını sembolize eden karşılıklı iki aslan heykeli yerleştirilmiş. Dikkatle bakıldığında gece aslanların gözlerinin ışıldadığı müşahede edilmekte. Köprüyü bir ucundan diğer ucuna kadar gezdikten sonra doğu kısmındaki merdivenlerin üzerinde oturup İran'ın geleneksel safranlı dondurmasını tadıyoruz. İlerleyen saatlerde konuksever Afganlı dostlarımızın hazırladığı çayları, köprünün akustiği güzel olduğu için oraya gelen İranlı sanatçıların seslendirdiği geleneksel müziğe kulak verirken yudumluyoruz. Gecenin geç saatlerinde otelimize dönüyoruz.

Sabah, I. Şah Abbas zamanında yapımına başlanan fakat II. Şah Abbas zamanında tamamlanan Çehel Sütun Sarayı'na gidiyoruz. Saraya Farsçada kırk anlamına gelen Çehel Sütun denmesi, sarayın ön cephesinde bulunan yirmi adet sütunun önündeki havuzun suyuna yansyarak kırk tane görünmesi sebebiyledir. Sarayın içindeki büyük salonun duvarlarına Şah İsmail'in Osmanlı Sultanı I. Selim ile yaptığı Çaldıran Savaşı gibi bazı tarihi olaylar resmedilerek anlatılmış. Diğer salonlarında da minyatür ve ayna işlemleri göze çarpıyor.

(Nakş-ı Cihân / İmam Meydanı)

(Nakş-ı Cihân / İmam Meydanı)

Yemek için bir önceki gün istemeyerek ayrıldığımız İmam Meydanı'na dönüyoruz. Yine “Sofrahane-yi Bastani” adlı restorana gidiyoruz. Kemerli duvarlarında nakışlar, resimler ve seramik işleriyle otantik bir yapıya sahip bu restoranda masaya oturarak ya da sedirlerin üzerinde yer sofrasına oturarak yemek yiyebilirsiniz. Garsonları genellikle bayanlardan oluşan bu restoranda İsfahan’ın ünlü “büryani kebabı”nı, “dizi” ve “zirişk” “polo” adlı yemekleri tatma fırsatı buluyoruz. Restorandan lezzetlerden memnun olarak ayrılıyoruz. Nakş-ı Cihan Meydanı’ndan hediyelik eşyalar alıyoruz. Küçük bir fayton turu yaptıktan sonra meydandan çıkarken tesadüfen önünden geçtiğimiz bir çayhaneden gelen kokular bizi cezbediyor ve içeri giriyoruz. İçeri girdiğimizde etrafa yayılan kokuların meyveli nargilelerden geldiğini anlıyoruz. Sedirlerin üzerinde servis yapılan çaylarımızı yudumluyor ve koyu bir sohbe başlıyoruz. Çayhanede yorgunluğumuzu attıktan sonra Yezd şehrine gitmek üzere terminale yöneliyoruz.

Sabahın erken saatlerinde Yezd’e varıyoruz. Taksiye binip Yezd şehrinin en bilindik yerlerinden biri olan, tarihi Timurlular dönemine kadar uzanan Emir Çakmak Meydanı'na gidiyoruz. Meydana adını veren Emir Çakmak Külliyesi, pazarı, iki su deposu, camisi ve halkın dini bir takım faaliyetlerde bulunduğu Hüseyniye adlı müesseselerinin yer aldığı birkaç katlı binadan oluşmakta.

(Nehl, FOTO: Arş. Gör. Ş. Emre ASLAN)

(Bâd-gîr)

Yezd şehrinin eski dokusu içerisinde yer alan bu yapıyı, Timurlu Şahroh'un komutanlarından biri olan Celâleddîn Çakmak ve eşi Siti Fatma Hatun Yezd şehri abet etmek için yaptırmışlar. Geleneksel dört eyvanlı yapısı ve ön yüzünde bulunan birçok küçük kubbe ve kemerleriyle heybetli bir yapıdır. Külliye'nin önündetahtadan yapılmış büyük bir iskele görüyoruz. Ne olduğunu sorduğumuzda, beşik, çadır ya da tabut anlamlarına gelen "Nehl" olduğunu ve Hazret-i Hüseyin'in cenaze merasimi yapılmadan defnedilmesinin bir tür telafisi olarak yapılan merasimlerde kullanıldığını söylüyorlar. Muharrem ayının ilk on gününde yapılan merasimlerde "Nehl" halk tarafından süslenecek üzerine değerli kumaş parçaları, ayna, kılıç vahançer bağlanarakomuzlarda taşınıyormuş. Üzerine atılan kumaşlarda yeşil, siyah ve kırmızı renklerin hâkim olduğu Nehl büyük şehirlerde yüzlerce insanın taşıyabileceği büyüklüklerde olabiliyormuş. Tüm bu açıklamalar yapılırken yanımıza birisi gelip ilerde bir "Zurhane" olduğunu ve görmek istersek bizim için küçük bir gösteri yapacaklarını söylüyor. Gitmeye karar veriyoruz. Zurhane, İranlıların vücut geliştirmek ve kendilerini zinde tutmak için spor yaptıkları geleneksel spor salonlarına verdikleri ad. Eski bir geçmişe sahip olan zurhunelerde spor yaparken kullandıkları bir takım tahta ve

demirden aletler de mevcut. Müzik eşliğinde yapılan bu sporda sporcuları teşvik etmek için bir takım şiirler de okunuyor. Bu ilginç spor gösterisinden sonra kahvaltı yapmaya karar veriyoruz. Saat 09.00 sularında kahvaltı yapabileceğimiz bir yer arıyoruz. Uzun bir arayıştan sonra bir otelin havuzlu bahçesinde kahvaltı yapma fırsatı buluyoruz. Yezd şehrinde oteller genellikle eski konakların restore edilmiş versiyonu olup, havuzlu bir avlu etrafına sedirlerin sıralandığı, sedirlerin arkasında daartardasiralanan odaların yer aldığı tarihi yapılardır. Gezimiz boyunca bu tarz yapılara sık sık rastlıyoruz. İki saate yakın bir süre bu eski konakta dinleniyoruz. Öğle vakti yaklaşıyor ve hava gittikçe ısınıyor. Yezd oldukça sıcak bir şehir. Su Müzesi’ni görmek üzere tekrar yola koyuluyoruz. 1887 yılında kurulan, Emir Çakmak Meydanı’nın kuzeyinde yer alan beş katlı müze içindeki suyla ilgili araç ve gereçlerin yanı sıra yüz yıllık su kanalıyla suyun yolculuğunu anlatmakta. Dışarıda hava çok sıcak olmasına rağmen bu yapıların içlerinin serin olması dikkat çekici. Yezd şehrinde hemen hemen her binanın çatısında “badgir” denilen bir klima sistemi var. Su ve rüzgârla çalışan bu soğutma sisteminin oldukça iyi işlev görmesi bir yana şehrin görüntüsüne de bir orijinallik katmakta. Şehre üstten bakıldığında kümbet şeklindeki binaların arasında güneşi engelleyen kemerli geçitleriyle kahverenginin farklı tonlarının bulunduğu kerpiç binalar muhteşem gözükmekte. Vakit kaybetmeden Cuma Camii’ne gidiyoruz. Timur döneminin en güzel camilerinden biri olan cami kırk sekiz metre boyuyla İran’ın en yüksek minaresine sahip. Mavi renkteki seramik işleri, geniş takları, üzerine yazılan kufi ve sülüs kitabeleriyle döneminin en nadide eserlerinden. Hava çok sıcak olduğu için hareket etmek gittikçe zorlaşıyor. Oturup serinleyebileceğimiz bir yer arıyoruz. Hamam-ı Han bunun için en uygun mekânlardan biri. Yezd şehrinin eşrafından olan Muhammed Taki Han tarafından yaptırılan hamam daha sonrarestorana dönüştürülerek halkın hizmetine sunulmuş. Hamamın orijinal yapısına dokunulmadan mekâna masalar ve sedirler koyularak eski havası korunmaya çalışılmış. Yemeklerimizi sedir üzerinde yemeyi tercih ediyoruz. İran yolculuğumuzda genellikle yanında safranlı pilavıyla kebab yemeyi tercih ediyoruz. Bir önceki geceyi yolda geçirdiğimiz için oldukça yorgun düşmüş durumdayız. Bir an önce Şiraz’a gidip daha önceden ayırdığımız otele varıp dinlenmek istiyoruz. Gece yarısı Atlas Oteli’ne varıyoruz.

Sabah geç uyanıyoruz. Kahvaltıdan sonra, tarihi M.Ö. 518’lere dayanan Pers İmparatorluğu’nun başkenti olan Taht-ı Cemşid’i görmek üzere kiraladığımız minibüsle yola çıkıyoruz.

(Zereşkli Pilav, FOTO: Arş. Gör. Emine ŞAHİN)

(Taht-ı Cemşid, Milletler Kapısı, FOTO: Arş. Gör. Ş. Emre ASLAN)

Taht-1 Cemşid Kral Sarayları, taşıma toprakla yapılan 473 metre uzunluktaki tepesi, 86 metre genişliği ve 13 metre yüksekliğiyle yapay bir tepe üzerinde kurulmuş. 150 yıl boyunca yapımı süren Persepolis'in yapımı Daryuş'dan sonra tahta çıkan I. Serhas (Xerxes) ve Artakserkses (Ardaşir) tarafından devam etmiş. Persepolis'in en görkemli yerlerinden biri olan ve sarayların bulunduğu taraçaya giden iki geniş yan duvarları kabartma heykellerle dolu. Pers imparatorlarının diğer ülkelerden gelen heyetleri kabul ettiği Milletler Kapısı'nın girişindeki taş sütunları üzerine işlenen devasa kabartmalı aslan heykelleri oldukça azametli gözüküyor. Büyük sütun kaideler üzerindeki iyilik sembolü yarı insan bir savaşçı ile kötülük sembolü bir canavarın mücadelesini anlatan heykeller Perslerin inançlarını yansıtıyor. Büyük Daryuş tarafından yapılan ve İran'ın efsane padişahı Cemşid'in adını alan Taht-1 Cemşid, Ahameniş İmparatorluğu'ndan kalan en görkemli tarihi eser. Yazlık, kışlık sarayları, hazine salonları ve daha birçok amaca binaen inşa edilen devasa yapıların yapımında sadece taşlar kullanılmış. Taşların birbirini tutması için arasında harç kullanılmazken bazı noktalarda demir bağlarla tutturulmuş, iri taşların sistemli bir şekilde üst üste dizilmesiyle oluşturulan bu yapılar yedi saray, merdivenler, sütunlar ve iki taş mezar anıtından oluşuyor. Binaların taşları üzerinde üç bini aşkın seçkin resim işlenmiş. Taş oymacılığı sanatıyla yapılan insan ve hayvan figürleri, zerdüştlük sembolleri oldukça canlı gözüküyor. Ahameniş İmparatorluğuna yaklaşık iki yüz yıl ev sahipliği yapmış olan Taht-1 Cemşid, Makedonyalı İskender tarafından yakılmış. Bugün Taht-1 Cemşid kalıntıları tahrip olmasına rağmen mevcut haliyle dahi oldukça etkileyici. Taht-1 Cemşid diğer adıyla Persepolis ziyaretimiz öğlen sıcağına denk gelmesine rağmen bizi çok zorlamıyor.

Gevam'ın Narencistan Bağı'na doğru yol alıyoruz. Şiraz'da görülmeye değer yapılar genellikle Kaçarlar hükümeti döneminin nüfuzlu ailelerinden olan Gevam Hanedanı tarafından yapılmış ya da tamir edilmiş. Devlet ricalinden olan bu ailenin en önemli yapılarından biri olan Gevam'ın Narencistan Bağını saray, bahçe, hamam, ahır ve mektephane teşkil etmekte. Zaman aşımıyla bazı kısımları yok olsa da müze olarak kullanılan saray ve portakal ağaçlarıyla dolu bahçesi eski azametini korumakta. Bahçe içindeki müzeye dışarıdan bakıldığında ortasındaki ayna işleme, pencere ve kapılarındaki tahta döşemeleriyle ilgiyi üzerine çekmekte. Müzenin içi farklı çiçek figürleriyle süslenirken bazı salonların tavanları dahi rengârenk çiçek resimleriyle bezenmiş. Buram buram tarih kokan bu müzeden çıktıktan sonra 1700'lü yıllarda Zend Hükümeti tarafından hamam olarak yapılan fakat artık müze olarak kullanılan Vekil Müzesi'ne gidiyoruz.

(Geleneksel Restorandan Bir Kare, , FOTO: Arş. Gör. Ş. Emre ASLAN)

(Narencistan Bağı)

Bu yapı Zend Hükümeti döneminde yapılan Vekil Pazarı ve Mescidi'ne yakın bir yere inşa edilmiş. Zamanının en gelişmiş mimari teknikleriyle yapılan hamamın taş zemininin erken ısınması için altından sıcak havanın ve su buharının cereyan edeceği bir sistem oluşturulmuş. Kümbet şeklindeki tavanların süslemeleri ve ortasındaki küçük havuzları görülmeye değer. Öğle yemeğini yemek için Şiraz'ın bilindik geleneksel yemeklerinin yapıldığı Şirze Restoranı'na gidiyoruz. Sora sora bulduğumuz restoran oldukça büyük, üç katlı restoranda hemen hemen bütün masalar dolu. Nevruz gibi bayram tatillerinde restoranın kapısında metrelerce kuyruk oluşmaktaymış. Halkın rağbet ettiği Şirze'nin yemekleri hem çeşitli hem de lezzetli. Bu arada açık büfe de tercih edilebiliyor.

Vekil müzesine yakın olan Kerim Han Kalesi diğer adıyla Arg Kerim Khan'a doğru yürüyoruz. Zend Hükümeti döneminde mesken olarak yapılan kalede Kaçarlar döneminde mahalli yöneticiler ikamet ederken Pehlevi döneminde zindan olarak kullanılmış. İçinde işlemeli salonlar, eyvanlar, bahçeler, küçük havuzlar ve hamamlar olan kale Şiraz şehrinin merkezindedir.

Öğleden sonra İran'ın iki büyük şairi Hâfız-ı Şîrâzî ve Sa'dî Şîrâzî'nin kabirlerini ziyaret ediyoruz. Hafız'ın türbesi kaldığımız otele daha yakın olduğu için önceliği Sa'dî-i Şîrâzî'nin türbesine veriyoruz. Zira dönüşte yürüyerek otele gitmeyi planlıyoruz.

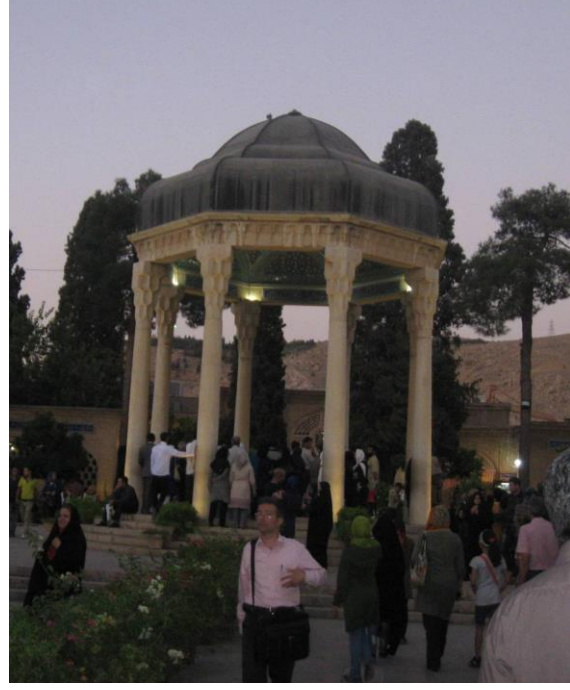
1193 yılında Şiraz şehrinde dünyaya gelen Sa'dî, Bağdat'ta Nizamiye Medreseleri'nde öğrenim görmüş değerli bir şairdir. Sa'dî'nin Gülistan ve Bostan'ı doğu klasiklerinin başında gelir. Eğitici, ahlaki ve sosyal içeriği olan Bostan mesnevi türünde yazılmıştır. Gülistan ise Fars edebiyatının en etkili eserlerinden olup nesir ile yazılan kısa hikâyeleri içerir. Vasiyeti üzerine diğer din büyüklerinin de bulunduğu mezarlığa defnedilen şairin türbesine "Sa'dîye" denmekte. Sa'dî'nin türbesinin de içinde olduğu iki eyvanının önü kırmızı granit taşından yapılmış. Türbenin kümbeti firuze rengi çinilerle süslenirken binanın aslı beyaz taş ile örülmüş. Yapımında travertin, granit, mermer gibi farklı taşların kullanıldığı türbenin duvarlarındaki yazıtlarda şairin şiirlerinden örnekler göze çarpmakta. Türbenin etrafında halka açık büfelerden alışveriş yapmak mümkün. Biz Sa'dî'nin eserlerinin seslendirildiği CD'yi alıyoruz ve Hâfız'ın türbesine doğru yol koyuluyoruz.

1317 yılında Şiraz'da doğan şair İran irfânî şiirinin önde gelen isimlerindedir. Gazelleriyle bilinen Hâfız'ın İran'da Divan'ının bulunmadığı ev yoktur. "Hafiziye" olarak da anılan kabri ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra Şiraz'daki "Musalla

Bahçeleri”ne inşa edilmiş. Türbenin mimarisi Zend Kerim Han'ın hükümdarlığı zamanında yapılırken kabrin bugünkü hali ise Fransız arkeolog ve mimar André

(Sa'di-i Şîrâzî'nin Türbesi)

(Hâfız-ı Şîrâzî'nin Türbesi)

GODARD tarafından 1930'ların sonlarında tasarlanmış; bir derviş sarığına benzeyen kubbesi 1935 yılında inşa edilmiştir. Kabrin içinde su mermerinden yapılan mezar taşının üzerinde yine Hâfız'a ait bir şiir kazınmış. Etrafta Hâfız falı çeken falcılar görüyoruz, İran'da bu bir gelenek. Fala inanmaktan ziyade eğlenmek için çekiliyor fallar. Elbette ciddi meselelerde bazen Kur'an'dan ya da Hâfız falından gelecekleri hakkında ipuçları arayanlar yok da değil. Biz de Şiraz'a gelip Hâfız falı bakmadan gidilmez diyerek fallarımızı çekiyor ve acemice yorumluyoruz. Şiire çok ehemmiyet veren İranlıların ezberinde mutlaka Hâfız-ı Şîrâzî, S'adî Şîrâzî ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî'den şiirler vardır. Türbelerin mistik havasından ayrılarak Hâfız'ın türbesinin hemen yanı başında olan Cihannüma Bağı'na gidiyoruz. Safeviler döneminde de âbâd olan bağ Şiraz'ın en eski bağlarından. Kerim Han Zent döneminde bağın ortasına Köşk yaptırılıp dört adet yürüyüş yolu, ikisi büyük ikisi küçük olmak üzere dört havuz yaptırarak bağın sokağa açılan etrafına hisar çektirilmiş. Günümüzde park işlevi gören bağa girdiğimizde açık havada canlı müzik yapılmaktaydı. Köşkün içindeyse İranlı bir sanatçıya ait sergi vardı. Gecenin geç saatlerinde yürüyerek otelimize dönüyoruz.

İran gezimizin son günündeyiz. Öğleden sonra saat 14.00'te bineceğimiz otobüsümüze yetişebilmek için hızlı hareket etmek zorundayız. Sabah erkenden hediyelik eşyalar

alabilmek için Vekil Pazarı'na gidiyoruz. Pazar oldukça kalabalık ve renkli. İstedığınız her şeyi burda bulmak mümkün. Baharat kokuları, halıcıların ve kumaş dükkânlarının renkli görüntüleri arasında koşuşturuyoruz. Öğle yemeğini Şirze Restoranı'nda yedikten sonra Türkiye'ye dönmek üzere yola çıkıyoruz.

(FOTO: Öğr. Gör. Orhan BİNGÖL)

GİTMEK İKİ KİŞİLİK BİR EYLEMDİR

Tren kalkardı akşamları, avuç içinden.
Ben seni istasyonlarda bırakamazdım;
Çok küçüktün.

İstasyonlar katardım; Doğu Ekspres'in içine,
İstasyonlar...
Taşırdım kalabalıkları Ağrı eteklerine.
Dinerdi sızılarım.

Aklımın molasıydı parmak uçların;
Yanımda götürürdüm çay içişini.
Çıkarırdım sırt çantamdan,
Uzun-uzadıya molalarda...
Zor gelirdi Erzincan'dan ötesi hep
Sesin hüznümde kırılır
Sonra ağıldı saçların...

Tren kalkardı akşamları avuç içinden,
Ben seni istasyonlarda tanıdım, bırakamazdım;
Sen çok küçüktün.

Selami BAYRAM

MARİA

Zahir, ömrüm unutmakla(n) geçecek seni;
Ay ışığı da güne hasrettir Maria.

Elleriyle kilim dokur, Aram kadınlar.
Genç kızlar sevdiğini kalbine işler.
Yazık bir memlekettir burası Maria,
Mezalim merhametin içine işler.
Gözleriyle motif işler, Aram kadınlar.
Halep motifleri ne de yamandır.
Ve genç kızlar sevdiğini kalbinde taşır.

Yokluğun, Maria buzdan bir nehir.
Kıvrılarak, donuyor damarlarımda.
Güneş ne de güzel tasvir edilir;
Lahor'lu çocukların rüyalarında.
Yokluğun, Maria buzdan bir nehir.
Kıvrılarak donuyor damarlarımda.

Ne de çabuk geçiyor zaman Maria
Daha dün bahçende koşuşan çocuk

Elleri- dizleri yara içinde.
Asırlık bindallı, bir bakır yüzük...
Zaman ne de çabuk geçiyor Maria
Daha dün bahçende koşuşan çocuk
Üstü başı, toz toprak; yara içinde

Ellerin Maria, senin ellerin
Berrak bir kar suyu kaynağı gibi
Masmavi bir umman avuç içlerin
Nice uygarlıkları batırmış gibi
Ellerin Maria senin ellerin
Kar sularından bir çağlayan gibi

Papatyalar açmış gamzelerinde
Kır türkülerinde adın söylenir
Sanma ki sonsuza dek acı çekilir
Gün gelir iyileşir cümle yaralar.
İzler kalır Maria, kat'a silinmez.
Taşınır durur sonsuza kadar.
Papatyalar açmış gamzelerinde
Saçların söylenir kır türkülerinde

Andızlar yükselir, göğün yüzüne.
Avludan bir mavi koku yayılır.
Bilir misin? Portakal çiçeği Maria.
Akdeniz cennetinin gülü sayılır.
Yükselir göğe yerden andızlar.
Bir mavi koku sarar avluyu...

Sessizliğe bürünür gökte yıldızlar.
Bir matem havası çöker mehtaba
Çeyzinde yıldız saklar Gazze'li kızlar
Şelah ile Meşeh'in gözleri yaşlı
Bir matem havası çöker mehtaba
Ve sessizliğe bürünür gökte yıldızlar.

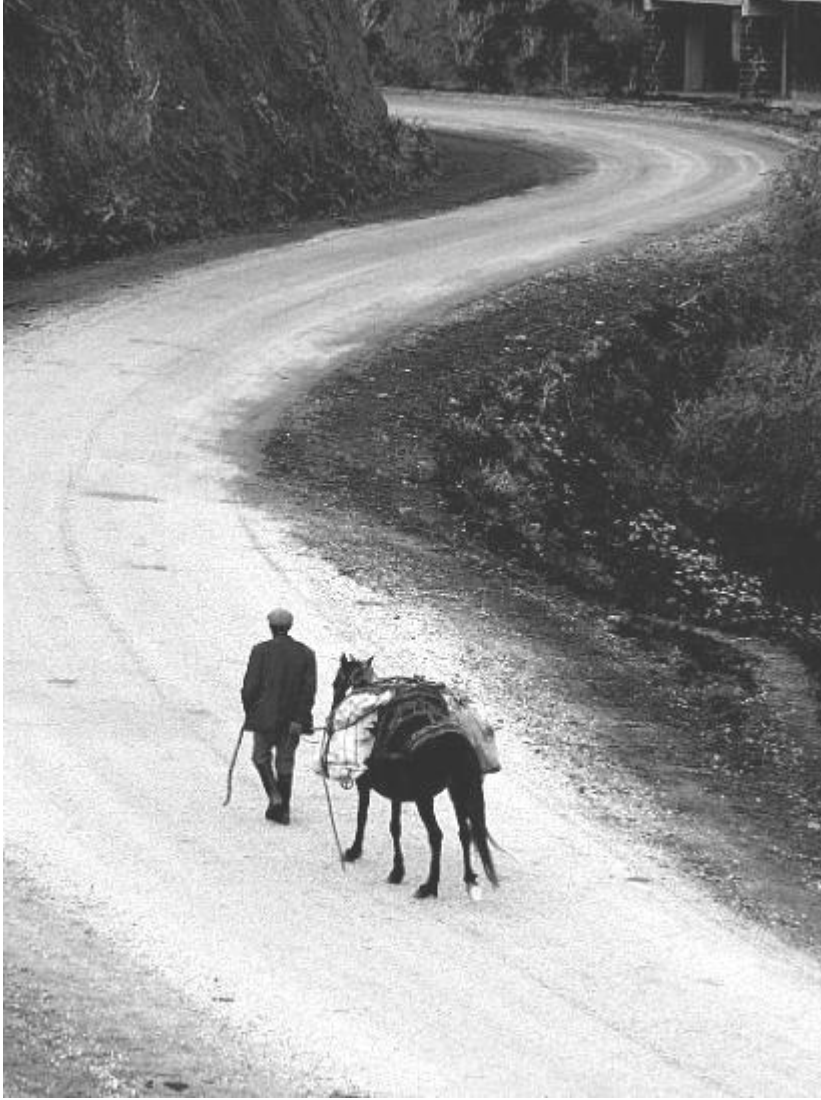
Laciverte döner akşamın rengi
Ve şehrin sokaklarını bir keder alır

Uykuya dalar kâinat ve bütün kuşlar
Sakalar, kırlangıçlar yuvasız kalır
Yalnız kırlangıçlar, yalnız sakalar.
Şehrin sokaklarını bir keder sarar
Ve laciverte döner akşamın rengi

Ah Maria, bugün bende bir hal var,
Uyuşur benliğim, kanım çekilir.
Ne yaman çelişki bu topraklarda
Elam ağlarken Asur sevinir.
Uyuşur benliğim, kanım çekilir.
Maria, bugün bende garip bir hal var.

Ne de çabuk geçiyor zaman Maria
Daha dün bahçende koşuşan çocuk
Elleri- dizleri yara içinde.
Asırlık bindallı, bir bakır yüzük...
Zaman ne de çabuk geçiyor Maria
Daha dün bahçende koşuşan çocuk
Üstü başı, toz toprak; yara içinde

Selami BAYRAM

YOLLARINA...

yollarına düştüm
kerahate çıktıysa da zaman
vahşetine sözcükler sığmayan ayrılık
dayanmadan kapıma

belleğimde fırtına biriktiren
hasarlı hislerle
düştüm yollarına

yaşlı mevsimlerden geçtim
bir eylül kadardım yakınında...

elleri kiblede
merhamet biriktiren ve...
yeminler eden tanrı adına
unutuldum yılların kadar

terli uykulardan çözüldü yüreğim
ölümün kokusu karıştı saçlarıma

ellerin değdikçe enkazına heveslerimin
rüzgâra karışan kırsal bir söyleşi oldu
esmer kadınlar...

yollarına düştüm
isteksiz geçtim kapından
tozlu bir akşam gibi

D
Ü
Ş
T
Ü
M

yollarına...

Zekeriya ERTÜRK

(FOTO: Öğr. Gör. Orhan BİNGÖL)

ÂŞIKIN NÖBETİ

ayrı sokakların kaldırımlarında
geçenlerden habersizim...

öyküsü yarım kalmış gençliğimin
saatler devşiriyorum
günden geceden
uzanıp da tutamadığım
yıldızlar gibisin
rüyalarımda şimdi
hüznün eritti ruhumu içimde
zemheriden geçti baharım
kim tutar aşıkların nöbetini

katre mi çeker kahrını denizin...
yorgunum, sözüm yok
yeniden yazılmaya kaderine
nereye deme vakti de
geçti artık
ölüm son bestesi
yüreğimin...

Zekeriya ERTÜRK

(FOTO: Öğr. Gör. Orhan BİNGÖL)

YALNIZ O

Masmavi bir derinlikte tanımalıydım onu

Ne denizde dalgalar

Ne de martı sesleri

İşittiğim olmalıydı

Yalnız onun sözleri

Gecenin karanlığında tanımalıydım onu

Ne serseri yıldızlar

Ne de ayak izleri

Gördüklerim olmalıydı

Yalnız onun gözleri

Uçsuz bucaksız bir çölde tanımalıydım onu

Ne bastığım kum tanesi

Ne tepemdeki güneş

Beni yakan olmalıydı

Avucundaki ateş
Bir Temmuz akşamı tanımalıydım onu
Ne bir çiçek almalıydım
Ne saçına bir fırça
Götürdüğüm olmalıydı
Yüreğimden bir parça

Yağmurlu bir günde tanımıştım ben onu
Bir otobüs durağında oturmuştu yanıma
Ne sırtında bir yağmurluk
Ne elinde şemsiye
İslanmamaktı niyeti
Beni fark etmedi bile

Nesibe ARSLAN BURNAZ

(FOTO: Arş. Gör. Ş. Emre ASLAN)

BİR ÇOCUK

Bir çocuğum, içinde sevgiyi büyüten, umutları besleyen
Bir çocuğum, yalnızlıktan korkan, belli etmeyen
Bir çocuğum, amansız bir hastalıkla boğuşsa da
Şükreden, isyan etmeyen
Bir çocuğum annemin gözünde,
Otuzumda, kırkımda, elli beşimde
Sanki hep beşikte, küçük bir çocuk...

Nesibe ARSLAN BURNAZ

AŞK BU

ana aşk bu neyleyim
bir çoban bir demirci üfler ateşe
vurur her gün közlerin örsünde içime

ben ellemedim bulutlara
göğü kuşlar taşır
teleklerinde yağmur damlaları

kuyular minaredir aslında
geceye aynayı tutar yusuf
içine bağırmayı beceremez züleyha

ey hüznün yüreğimi al koynuna
yanardağ döşeklerinde
palandöken karlarını ört

ana aşk bu neyleyim
her gün tabutuma çivi çakıp
azrail ilahileriyle mezarımı kazar

Selami ŞİMŞEK

DÜNÜN GÖLGESİ

İzzet ÖZTAŞ

Nerelerde geçirdik yıllarımızı? Kimlerle harcadık zamanımızı? Neler yaşadık hayat dediğimiz zaman pervazında? Nelere üzüldük, nelere sevindik çılgınlar gibi? Nerelerde bıraktık gülüşlerimizin izlerini? Hangi meyve ağacında unuttuk çocukluğumuzu? Geçmiş; adına "gün" dedikleri ışık gösterisinin arkasında bıraktığı küçük hatıralardır sadece. Geride bıraktığımız, hoş tebessümler ya da buruklukların bizde kalan yanlarıdır. İçilen bir çay ya da bir fincan kahve... Güneşin ufuktaki kızılığы ya da elimizle büyüttüğümüz bir ateş parçasıdır geçmiş. Hoş bir gülüşün yıllara meydan okuması, onca zamana rağmen içimizde kalan o ateş parçasıdır işte.

Geçmişe takılı kaldığımız an, yavaş yavaş tükenmeye başladığımız andır. Her doğan güneşin bizler için yeni bir fırsat olduğunu unutmak; yarınları hayal edemeden bir köşede an be an yok olmak anlamına gelir elbette. Dünü şimdiye karıştırmadan, hayatı bugün doğan güneşin günahsızlığıyla yaşamak gerekir.

Her şeyi bir köşeye bırakmak...

Bırak! Fincanda kahven, masanda kitapların, tezgahta bulaşıkların, ocakta yemeğin, evinde hayallerin kalsın. Düşünmeden çık evinden ve bir bilet al! Şafağın dahi mutlu olduğu bir yere olsun biletin. Kolunda saatin, cebinde telefonun olmasın. Nereye varacağını bilmeden git bu yolculuğa. Git! Umarsızca git. Tüm geçmişi ve hayalperest düşlerini geride bırak. Hayatındaki her şey ve herkes geride kalsın. Kimsenin haberi olmasın gidişinin kutsallığından. Uzaklara git! Her anını ayrı bir mücadeleyle, başka başka savaşlarla sürdürdüğün bu hayatı bırak ve çok uzaklara git!

Şarkılarının zihninde ızdırabı doğurduğu, dost sanılan dillerde menfaatin konuşulduğu diyarlar olmasın varacağın topraklar. Yeni hayallerini ve yarınki güneşe astığın umutlarını çalmasın varacağın şehrin karanlık geceleri. Yaz sıcakları üşütmesin, karşında ağlayan ve gülen maskeler olmasın. Kaldırımlar burukluk tütmesin ve yollar ayrılık kokmasın. Gökyüzü çalıntı olmasın. Gideceğin topraklar öyle yerler olsun ki üzerinde pişmanlık tatmamış insanlar yaşasın.

Bu kadar kolay mıdır? Her şeyi bir köşede bırakıp çekip gitmek ve olanları olmamış kabul edip devam etmek, bilemiyorum. Her işin bir sorumlusu vardır elbet. Fiil bizim, fail biziz; o halde geçmişin suçu ne? Gelişi güzel keyfietimizle donattığımız dünlerin cezasını bugün geçmiş çekemez. Biz bıraksak da tüm yaşanılanları, ışık vurduğunda varlığımızın izini taşıyan gölgemiz misalidir geride bıraktığımız hayatımız. Doğrular ya da yanlışlar... Tümüyle bize ait, bizim yazdığımız tek perdelik bir tiyatro sahnesidir, yaşadığımız ve yaşayacağımız zamanlar.

Kim bilir? Belki de tüm geçmişi bir köşeye bırakıp yeniden başlayabilmek bu kadar kolay olabilir ama kesinlikle bu şekilde değil!

HAİNLER VE KAHRAMANLAR

Kağan KILINÇ

Çocukluğumda beni en çok etkileyen kahramanlarımdan biri de cılız, ürkek fakat kararlı bir çocuk olan Erno Nemeçkti. Ferenc Molnar, bir arkadaşının ısrarları üzerine küçük yazı dizileri halinde hikayelediği “Pal Sokağı Çocukları”nı 1907 yılında yayınladığında, Küçük Nemeçek’in bütün dünyada en sevilen karakterlerden biri olacağını ve kitabının Avrupa’da pekçok ülke tarafından okunması zorunlu eserler kapsamına alınacağını herhalde tahmin edemezdi. Budapeşte’nin banliyölerinden birinde bir arsa için savaşıyor, çocuklardan kurulu iki grubun hikayesini anlatır kitap. Önce hain damgası yiyen Nemeçek, savaş günü hasta olduğu halde arkadaşlarına katılır ve kahramanca mücadele eder. Fakat daha sonra hastalığı ciddileşir ve zatürreden ölür. Hem arkadaşları hem de rakip grubun çocukları Küçük Nemeçek’in cenazesini saygı ile ziyaret eder. Hain, bir kahraman olmuştur.

Nemeçek bir edebiyat ürünüdür. Oysa tarih, hain mi yoksa kahraman mı olduğu anlayamamış gerçek kişilerle doludur. Ne yazık ki belki de birçoğu için gerçek hiç

anlaşılacaklardır. Önemli tarihi şahsiyetlere romanlarda da sıkça rastlarız. Romanların büyüdü dünyasında hain bildiklerimiz kahraman, kahraman bildiklerimiz hain oluverir. Ülkücü meşrep babamın kitaplığında “solcu” olarak bilinen Kemal Tahir’in “Devlet Ana” romanı ile başlar bu tarihi şahsiyetlerle tanışıklığım. Osman Gazi, Orhan Gazi, Gündüz Alp, Osmanlı Devleti’nin kuruluşu için uğraşırlar. Osman Gazinin samimiyeti, genç Orhan’ın kıvrak zekâsı beyliğin var olma savaşı. Bu gerçek şahsiyetlerin yanında Kerimcan, Mavro, Yüzbaşı Uranha ve Şövalye NotüsGaldyus, gerçekte hayali bir araya getiren romanı tamamlarlar. Kemal Tahir ustalığının doruğunda yazdığı bu romanı ile 1968 yılında Türk Dil Kurumu Roman Ödülü’nü kazanır. Kaderin cilvesi olsa gerek, babamın kitaplığı böyle tarihi romanlarla doludur ve sosyal açıdan arkadaşlık kurmakta zorluk çeken ve pek fazla arkadaşı olmayan benim için bu kitapları okumak artık kaçınılmaz bir durumdur ve böylece Devlet Ana’yı başka romanlar takip eder. Hatırlayabildiğim kadarı ile pek kahraman çıkaramam kendime bu romanlardan. En azından Nemeçek uzun bir süre kahramanım olarak kalır. Romanların yarı gerçek yarı hayal dünyasında dolaşırken ilkokul dördüncü sınıfta öğretmenim beni Montaigne ile tanıştırtıririr. Başka bir dil ve yabancı bir kültür beni etkilemişti ve o zaman romanların dışında başka dünyaların varlığını keşfetmenin şaşkınlığı yaşamış ve aynı zamanda hazzı ile dolmuştum. Fransız ve Rus Edebiyatı ile tanışırım. Victor Hugo’nun Jean Valjean’ı, Dostoyevski’ninRaskolnikov’u epey iz bırakır ergenliğe geçen ruhumda. Yıllar sonra tekrar okuduğumda Raskolnikov’un benim gibi dünyayı değiştirmeye çalışan tipi bir kova burcu insanı olduğunu iddia ediyordum. Gariptir ki pek çok eleştirmenin “saplantılı ve tehlikeli” olarak tanımladığı bu genç benim kahramanım olmuştur.

Her ne kadar kitap okuma açısından fakir olan ülkemizde muhtemelen ukalalık olarak algılanacak olsa da üniversitede öğrencilik yıllarımın sonuna kadar okuduğum kitap sayısının binin üzerinde olduğunu söylemeden edemeyeceğim. Doğal olarak bu kadar kitabın ardından bir sentez yeteneği oluşuyor ya da oluştuğu zannediliyor. Bu zanna kapılan biri olarak üniversitede öğrencilik yıllarımın sonuna doğru roman denemelerim başladı. Hiç şüphesiz haksız bir ithamla ve adaletsiz bir yargılama ile idam edildiğine inandığı kardeşinin intikamını almak için neredeyse 20 yıl boyunca yaptığı araştırmalarla edebiyat dilini geliştirerek “Derviş ve Ölüm” romanını yazan Mehmet (Meşa) Selimoviç’in romanı gibi olmadı ama neredeyse 13 yıl sürdü. Selimoviç yağmurlu bir günde başlayan romanında bir Şeyh’in tutuklu kardeşini kurtarmak için verdiği mücadeleyi merak uyandıran ve akıcı bir üslupla anlatıyordu ve roman kendisinin bile beklemediği kadar ilgi görmüştü. 20 yılda yazılan bir roman. Benim

romanımın konusu 13 yılda defalarca değişse de genelde ana hatları aynı kaldı. Bununla beraber değişmeyen romanın kahramanlarıydı, çünkü gerçektiler. Son denememde II. Murat Edirne’de ölüm döşeğinde yatarken sarayın koridorlarından aklında binbir düşüncelerle dolaşan sadrazam Çandarlı Halil’in II. Murat’ın odasına girmesi, hasta Sultan’ın başında Kur’an okuyan hafızları dinlemesi ve odanın penceresinden bakarken Sultan ile dostluklarını ve “gayrılıklarını” düşünmesi ile başlıyordu romanım. Şehzade II. Mehmet, Lalası ile Manisa’da avdadır o sırada. Derken ansızın hafız susar. Gözü Sultan’ın yana düşen ellerindedir. Çandarlı Sultan’ın yatağına yaklaşır, bir dua okur ve yıldırım hızıyla odadan çıkarken en güvendiği adamlarına odadakilerin içerde tutulmasını ve kimseye haber verilmemesini emreder. Ardından her ihtimale karşı sarayın gizli dehlizlerinde beklettiği ulaklara, yıllar sonra kellesini alacak olan ve belki de bunu bildiği halde babasının ölüm haberini yazan ve onu Edirne’ye davet eden mektupları, Şehzade Mehmet’e ulaştırılmak üzere teslim eder. İşte romanım 20. sayfasında burada kalır. Yıllarca okuduğum onca roman, araştırma, arşiv bilgilerine rağmen romanımı neden tamamlayamadığımı kendim de anlayamıyordum. Sonunda İskender Palalar, Mustafa Necati Sepetçioğulları, Nazan Bekiroğulları ve Elif Şafaklarla tanışıklığımla geçen 13 yıl içinde romanımı neden yazamadığımı anladım. Yazarlar bu şahsiyetleri, tarihteki gerçek şahsiyetleri çoğu kez diledikleri gibi dillendirirler ki bu benim anlamakta zorluk çektiğim bir durumdu. İşin ilginç yanı, tarihçiler de benzer şekilde ayrılığa düşmüşlerdir. Çandarlı Halil Paşa, üç kuşak boyunca Osmanlı’ya hizmet eden bir sülalenin son temsilcisidir. Sultan II. Murat zamanında Osmanlı Devleti’nin yönetiminde etkili bir rolü olmuştur. II. Murat, Şehzade Mehmet’i (Fatih Sultan Mehmet) iki kez tahta geçirmiş, her ikisinde de artan dış ve iç tehditler sonucunda Çandarlı’nın telkinleri ile tekrar tahta dönmüştür. Tarihçiler ve yazarlar bu olayları Fatih’in gelecekteki devlet adamı kimliğinin oluşmasında önemli etkileri olduğunu söylerler ve bunu romanlarda da görmek mümkündür. Çandarlı, idam edilen ilk sadrazamdır. Bugün Çandarlı’nın hain mi yoksa kahraman mı olduğu hâlâ tartışılmaktadır. Fatih’in unutmadığı kini mi, İstanbul’un kuşatılmasına karşı çıkışı mı, yoksa Fatih’in artan bürokratik baskıyı kırmak için yaptığı bir güç gösterisi midir idamının sebebi? Ben Çandarlı’yı konuşturamıyordum, çünkü onun hain mi yoksa kahraman mı olduğunu bilemiyordum. Ona hangi karakteri yükleyecektim? Fatih’e ait olmayan bir sözü ona nasıl söyletebilirdim? Oysa İskender Pala, Nazan Bekiroğlu ve Elif Şafak o kadar kolay konuşturuyordu ki onları romanlarında. Hatta Peygamberleri bile dillendirebiliyorlardı. Ben bunu yapamıyordum. Elif Şafak’ın “Aşk” romanı, çoğunlukla romandaki gerçek kahramanların, Şems’in, Mevlânâ’nın fazlası ile “avamlaştırıldığı” gerekçesi ile eleştiriliyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse ben de

okuduğumda büyük hayal kırıklığına uğramıştım. Aynı hayal kırıklığı “Od” romanı ile İskender Pala’da da hasıl oldu. Sonunda, 13 yıl sonra içinde gerçek şahsiyet olmayan ya da sadece bahsi geçen roman yazmaya karar verdim. Tarihi şahsiyetleri romanlaştırırken onlara tarihin verdiği ünvanları -kahraman ya da hain- değiştiremeyeceğimi anladım. Kimbilir, bu belki de benim eksikliğimdir.

İnsanın doğası gereği olmalı ki günümüzde de hain mi-kahraman mı tartışması hâlâ sürmektedir. Fakat farklıdır durum geçmişe göre, çünkü insanları hain ve kahraman diye ayırmak kolaylaşmış görünmektedir. Ayırmak kolaylaşmıştır da bir anda değişebilir de olmuştur görüşlerimiz. İnsanları böylesine farklı görmemize sebep nedir? Gözümüz mü kördür yoksa gönlümüz mü? Aklıma son Padişah Vahdeddin ile ilgili tartışmalar geliyor. 17 Kasım 1922’de iki saatlik bir sürede Sarayı terk etmesi istendiğinde rivayetlere göre raiyeti ile beraber son derece az miktarda eşyası ile bir İngiliz zırhlı gemisine (Malaya) iltica eder. Değerli hiçbir şeyin alınmansa izin verilmez. Fransa-İtalya arasında bir kasabada sefalet içinde ölür. “Hain” der kitaplar onun için. 80 yıl sonra dönemin başbakanı (Bülent Ecevit) onun hain olmadığını söyler. Bir anda bir tartışma başlar ve belgeler peş peşe ortaya çıkar. İngilizleri nasıl oyaladığı, kişisel servetini Milli Mücadele için nasıl harcadığı, gizli örgütlenmeyi nasıl yaptığı yazılır. Küçük Nemeçek, benim kahramanım hâlâ. Cılız, utangaç, sessiz Nemeçek, sadece bir kahramanın yapabileceğini yaptı. Hem dostunun hem düşmanının saygısını kazanmış bir kahraman, işte güzel olan bu bence.

AYNADAKİ RÜYA

Aylin KELEŞ

Kapalı bir gökyüzü sabahıyla düştün hüznüme. Acınası hikâyeler yazıldı adımıza.. Belirsiz suretin gönlüme kazınan bir tebessümdü yanağına gözyaşı süzülen. Renkli uçurtmalar görüyorum gün içerisinde neşeli çocukların semaya bakan gözlerinde. Öyle pırlıltı ki tek bir naylon parçasının mutluluğu... Elleri nasır tutmuş, yüzü is, gözleri baktıkça koyulaşan minik bir gelecek takıldı seyrim; aklında çikolatanın merak ettiği tadı, elinde satması gereken “selpak” mendilleri, ayağında gizlemeye çalıştığı yırtık pabuçları, üzerinde rengini bile bilmediği tiftikleşmiş bir kazak... Etrafa bakıyor tüm acımalı gözlere inat başı dik, hoyratça kazanmaya çalışıyor ekmek parasını. Kavgaya düşen minik bir çocuk, ekmeğin fiyatını dahi bilmeyen altmışında bir adam... Hakikat belkide burada gizlidir gerçeklerin acı olduğunu söyleyenlere göre. Adımlarımı sıklaştırıyorum, kalabalık havayı içime çekerek düşüncelerimi yoğunlaştırıyorum. Tüm şehrin gürültüsüne arkamı döndüm, denizi seyrediyorum. Gizlediği çirkinliklere inat nasılda berrak! Martılara açmış kucaklarını tüm uçsuzluğuyla selamlıyor hayran bakışımı. Belirsiz bir zamandayım sanki... Yaşamın alacasında satır satır mektuplaşmak istiyorum geleceğimle. Hayalimde belirginleşen suret, düşündükçe uçuşan anılar, izin vermiyor yüzümdeki çizgilerin silinmesine. Köpükleşen ağızlarda özlem, vuslat ve belki de tebessüm olduk bazen. Yanık bir suratta gamze olabilir miyiz?

Koyulaşan düşüncelerimle ağaran gün sessizliğe bürünüyor. Kucaklıyorum yıldızları tüm karanlığıyla... Siyahla bütünleşen ay! Söyle, hayat nerede, kaç rengi var? Giderek ufalıyorum büyüyen gölgelerin netliğinde. Yoruluyorum sorgularken çıplak hayatı. Yağan yağmurla toprağa karışıyor tüm benliğim.. Suskunluğa gömülüyor aynadaki gülen yüzüm.

(FOTO: Öğr. Gör. Orhan BİNGÖL)

OTOBİYOGRAFSAL DÜŞÜNCE

Fatma Betül ORBAY

Hayatta yediğim en tuhaf şey kıymalı yumurtalı ve maydanoza benzeyen bitkili pideydi. Bu arada maydanoz gerçekten öyle mi yazılır bilmiyorum.

Yarın ne olacağını da bilmiyorum, çok değişken ve bir o kadar da garip olan yaşantıma ayak uydurmanın ne kadar zor olduğunu pek olmayan ama olduğu zaman da sözde değil özde var olan dostlarımdan öğrendim. Günlerce aç kalabiliyorum ve susuz. Bir ay boyunca dışarı çıkmadığım günler oldu, deliyim, delilik bir hastalıktır, geçmiş oldu.

Ben hayatımda hiç gereksiz bir insanın biyografisini okumadım, hiçbir insan gereksiz değildir, ben kendimi gereksiz görüyorum. Aslına bakarsanız ünlü olmayan desem daha doğru olur, benim herhangi bir yerde kazandığım ödülüm, çıkardığım albüm, oynadığım film ve zengin bir babam yok. Ben son derece gereksiz bir insanım. O kadar gereksizim ki bazı günler saatlerce bir noktaya bakıp eğleniyorum.

Adım Betül, itinayla planlanmış bir raslantıyım.

19 yaşındayım, bir süre daha öyle kalacağım. Ergen diye tabir edilen kısımdan olmadım hiç, belki olurum ilerde, belki hâlâ çocuğumdur, çok sivilceliyim.

Çocukluğumdan kalan bir kaç anı var, sürekli hatırladığım, babamı her göremediğimde, anneme her bakışımda. Bir gün, babam bizimle iken, parka götürmüştü beni, bu kadarını hatırlıyorum.

Keşke hayallerimin fotoğraflarını çekebilsem. Yaklaşık iki senedir hayatıma renk gelsin diye başlamıştım fotoğraf çekmeye, öyle abidik gubidik şeyler çekiyorum.

İlerde psikiyatr (Böyle mi yazılıyor?) olmayı isterdim. İlk hastam kendim olacağım, terziler kendi söküğünü dikemez ama ben terzi değilim ki? İstemişimdir hep dikiş nakış öğrenmeyi filan, ama hiç vaktim olmadı.

Depresyonda olduğumun teşhisini koydum kendime, kendime teşhis koymamın ne kadar yanlış bir davranış olduğunu biliyorum. Ama insan depresyonda olduğu zaman üzgün olması gayet normal bir durum, arada gülmek de gerekir. Bu, hayatın düzeni. Sürekli ağlayarak yaşayamam.

Bazıları benim için aptal diyor, onları anlamıyorum, aptallığıma verin.

Okumaya bayılırım.

Mantıyı çok severim.

Sınavlara çalışıyormuş gibi yaparım.

Bazen umursamaz olabilirim.

Çok havalı değilimdir, selam veren hiç kimseyi geri çevirmiyorum. Düşündüğünüz gibi değil yani.

Herkesle arkadaş olmam ama.

Arkadaşlarım da herkes olmaz, dost olur.

Yazmayı severim.

Gözlemeyi de severim (yiyecek olan, hamurdan yapılan gözleme). Mantık hatası mı var? KESTİK.

Acı çekmeyi de severim, bazen sürekli acı çekmek isterim, işkence ederim kendime, film izlerim, ağlarım, öyle acılar yani.

Aslında bu yaşta acı çekmeye karşıyım. İleride istediğim kadar çekerim diye düşünüyorum.

Önemi yok.

Beni hep terk ediyorlar.

Bu yüzden depresifim biraz.

Bir süre de böyle kalacağım.

Aldırmayın.

Alışverişe çıktığım zaman gözüm kimseyi görmeyebilir, selam vermediysem görmemişimdir yani.

Altekoyu severim. Alteko hayali kardeşim. Onu herkesden çok severim. O kadar çok severim ki anlatamıyorum. Görünce siz de seversiniz. Onu sevmiyorsanız beni de sevmeyin.

Evet çok sinirliyim, sinirli bir insanım. Şu an yine sinirlendim. Siz nasıl Altekoyu sevmezsiniz?

Neyse bir önemi yok efendim. Siz elmayı seviyorsunuz diye elmanın da sizi sevmesi şart değil.

Bir huyumu da hiç sevmem. Çevredekilerin de pek sevdiği söylenmez.

Nedense başladığım her işi yarım bırakı.

(FOTO: Öğr. Gör. Orhan BİNGÖL)

UMUDA YOLCULUK

Merve KARAÇAY TÜRKA

Küçük kırmızı bir valizle sınırlıydı tüm yanında taşıyabilecekleri. O yüzden kendince bir önem sırasına koymaya çalışıyordu her birini. En sevdiği bebekleri, en sevdiği elbiseleri, en sevdiği ayakkabıları, en sevdiği kitapları, en sevdiği, en sevdiği... Nasıl bir anda her şey en sevdiği olabilmişti böylesine. Kapıda kendisini izleyen annesinden habersizdi. Eline aldığı her oyuncacı bir diğeri ile kıyaslıyordu, acaba hangisiyle oynamayı daha çok seviyordu?

Anne, aklının bir köşesini sinsice işgal eden ve acaba ile başlayan onlarca soruya verilecek cevapları şimdilik bir kenara itmiş ve tüm dikkatini dakikalardır hazırlanmasını izlediği kızına vermişti. Zaman, adeta rüzgara kapılıp sürüklenen, ipi kopmuş bir uçurtmanın hoyratlığında pervasızca akıp giderken, saatin yelkovanına hız

veriyor, akrebi an be an ayrılık vaktine biraz daha yaklaşıyordu. Ne garipti şu ayrılıklar, kaçınılmazlığına teslim bir kabullenişle sorgusuz sualsiz açıyordunuz kapılarınızı ve buyur ediyordunuz içerilerinize. Sonra gizliden gizliye bir an önce savuşturma telaşı başlıyordu yüreğinizde. Gelsin de bitsin hemen, bitsin de sönsün ateşi, sönsün de sızlatmasın daha fazla yürekleri.

Annesinin bakışları hala hayatının ilk ciddi ayrılığını yaşamaya hazırlanan kızının üzerindeydi. Anlamını henüz kavrayamadığı bu kelimeyle ilk tanışması böylesine bir kararsızlıkla sınıyordu sanki onu. En sevdiğini seçmek zorundaydı içlerinden, sadece birini alabileceğinden yanına, küçük kırmızı valize sığacaktı tüm kararları. Geride bırakılanlar daha az değer verdikleri değildi elbette ama nasılda hepsi kıymete binmişti bir günde, nasılda hepsi en sevdiği olmuştu böylesine. Eline hangisini alsa diğerini bırakmak daha da zorlaşıyordu.

Arkasında onu izleyen annesinden haberi yoktu. Aklının bir köşesine şimdilik hapsedtiği onlarca cevapsız soru, çıkış yolu ararken köşelerde, kızının yanına oturdu usulca. Küçük kırmızı valize koyulup geri çıkarılan ve öteye beriye dağılan onlarca kitabı, elbise ve ayakkabıyı, çeşit çeşit oyuncakları bir kenara topladı. Hayat bazen zor kararlardan geçen köprüler kurardı yollara. Elini uzattı kızına, birlikte daha kolay aşarlardı belki bu sallantılı köprüyü el ele. Ve beraberce daha sağlam inşa ederlerdi kızının küçücük dünyasındaki onu sarsan ve biraz da afallatan zaruri değişimleri. Evet, ayrılıklar ne garipti, bazen üzüyor, bazen sevindiriyor bazen de zamanından önce büyütüyordu işte böyle küçük kızları annelerin gözünde.

Ve işte Nisan ayı... Yeni şehri parçalı bulutluydu ısrarla. Güneş, yüzünü dalgalı bulutların arasından ne zaman çıkarsa, biraz yumuşasa da hava, adına pek yaraşan gümüşî renkte ve her daim pusluydu gökyüzü. Sevmek kararıyla geldiği için belki, hemen her şeye hoşgörüyü yaklaşıyordu. Soğuksa soğuktu kabuldü, küçükse küçüktü daha ne olsundu. Ama ne zamanki meşguliyeti azalsa, zihnini esir alan iş saatleri geride kalsa, bir pencere kenarında buluyordu kendisini. Gölgeleleri, akşamın alaca karanlığında kat be kat artan, yamaçları daha da kararan görkemli dağlara dalıyordu bakışları. Hemen her şeyi yoluna koymuştu, yıllardır verilen emekler sonunda karşılığını bulmuştu, daha ne isteyebilirdi ki?

Oysaki akşam, ne zaman alaca karanlığıyla çökse şehre, aralarından gümüş renkli pırıltıların sızdığı gökyüzünü boyamaya başlasa sırlı bir siyaha, önce sesler çekiliyordu tenhalara, sonra tanıdık yüzler, solgun silüetler ve yorgun nefesler. Geceler, hemen hep aynı anları yaşıyordu adeta. Sanki daha mı farklıydı öncesinde? Hayır değildi elbet.

Ama şimdi çok uzak bir şehrin karanlığa açılan penceresinden izlerken sessizliği, daha anlamlı geliyordu her biri. Geride bıraktığı yaşamından bölük pörçük anılar, ardı ardına dizilip geliyordu gözlerinin önüne. Yaşarken önemsemediği detaylar, kızının geride bıraktığı oyuncakları misali kat be kat değer kazanıyordu işte böyle.

Ancak zaman, insafsız bir bellek siliciydi muhakkak. Gün be gün biraz daha alışmaya başladıkları yeni hayatları, yeni anılarla örtecekti üzerini geçmişin ve şimdilik içlerini sızlatan özlemlerinin. Zira yeni başlangıçlar bazen sancılı, bazen sarsıcı ve hatta zorlayıcı da olsa, alışmak denen illet gelip pek çabuk yer bulurdu kendine. Davetsizce sinerdi her köşeye, en çok da belleklere garezdi. Hamarat bir ev kadının titizliğinde, insafsızca başlardı hatıraların tozlu izlerini silip süpürmeye. Öylesine sinsice yapardı ki bu işi, siz daha ne olduğunu anlamadan bir de bakardınız ki geçmişin tüm hasretleri, vazgeçilmezleri, dolu dolu özlemleri bir kayığa yüklenmiş, uçsuz bucaksız okyanusların durgun akıntılarında sizden fersah fersah uzaklara sürüklenmiş olurdu. Zorlamak da nafiye çaba olacak. Zira, gözler görebildiği kadar uzaklardan sorumludur, kulaklar duyabildiği kadar, hafıza da şüphesiz sadece geride bırakılanlardan kalan son izleri saklar.

Yeni bir şehirde, yeni bir hayata başlarken, ayrılık gününden bu yana geçen aylar boyunca, hep avuçlarında tutmaya çalıştığı geçmişin iyi kötü tüm yaşanmışlıkları, eninde sonunda kayıp gidecek, kaçınılmaz yitecekti illaki. O yüzden son bir gayretle o da kızının yaptığını yapmaya karar verdi. Küçük kırmızı bir valizdi hayalinde en değerlilerini saklayacağı yer. İçlerinden en sevdiklerini seçecekti zor da olsa ve itinayla saklayacaktı onları her daim orada. Hangisini eline alsın kıymete biniyordu diğerleri bir anda, nasılda en sevdiği olmuştu şimdi her biri. Arkasından kendisini izleyen kızından habersizdi.

Ve küçük kız, annesinin başını dayadığı pencere kenarında geçmişten seçmekte zorlandığı en değerli anılarının kararsızlığında hesaplaşmasını izledi bir süre. Sonra yanına oturdu usulca. Hayat bazen zor kararlardan geçen köprüler kurardı ya yollara, kim bilir belki o da yardım ederdi annesine, birlikte geçerlerdi kararsızlık ipleriyle gerili sallantılı bu köprüden de. Başını göğsüne yasladı kızının, yumuşak saçlarını kokladı, en güzel anıların içinde hep onun gülümseyişi vardı. Küçük kırmızı valizin kapağı varsın açık kalsındı, nasıl olsa daha çok anı biriktirecekler en güzellerini seçecekler ve her daim saklayacakları bir valizleri her daim orada var olacaktı.